

.....
47.111

OSZK

.....

HARSÁNYI ZSOLT
MAGYAR
RAPSZÓDIA

Országos Széchényi Könyvtár

HARSÁNYI ZSOLT

MAGYAR RAPSZÓDIA

LISZT FERENC ÉLETÉNEK REGÉNYE

OSZK
Otszágos Széchényi Könyvtár

NEGYEDIK KÖTET

BUDAPEST

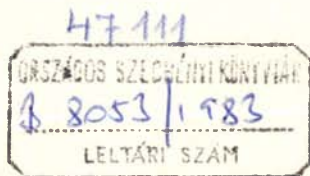
SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET R.-T.

KIADÁSA

Fenntartunk minden jogot, a fordítás, színpadra alkalmazás és
filmesítés jogát is.

Copyright by Singer és Wolfner Rt., Budapest, 1936.

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Hogy mi történt a Vatikánban a kitűzött esküvő előtti napon, azt pontosan sohasem lehetett megtudni. Franci kinyomozott annyit, hogy ugyanabban az időben Rómában tartózkodott Calm-Podoski, a Wittgenstein-család közeli rokona. Ennek a Calm-Podoskinak volt egy siheder fia, aki cél nélkül csavarogva Róma utcáin, elment a San Carlo del Corso-templom mellett, látta ott a nagy készülődést és kíváncsiságból megkérdezte a munkásokat, hogy mi készül itt. A munkások megmondták neki, hogy milyen esküvő lesz ott másnap. A fiú hazasietett, mire Calm-Podoski fellármázott egy másik rokont, egy Odescalchi hercegnőt. Ketten elmentek Catarani bíborshoz és telebeszélték a fejét, hogy itt merénylet készül a házasság szentsége ellen, a hercegnő félrevezette a bíborosi konferenciát, az annullálásnak nincs meg az igazi alapja. Hogy aztán Catarani bíboros hogyan tudta belevonni a dologba Antonelli bíborost, és hogy a két bíboros hogyan tudta rávenni saját döntésének ilyen szokatlan megváltoztatására a pápát még aznap este, az mindig homályos maradt.

De ezekkel a részletekkel Carlyne most már nem törődött semmit. Vallási rajongása beteges, babonás vakhitté változott. Szilárdan hitte, hogy Isten a pápa által büntetést mért rá: büntetni akarta házasságtöréséért, s neki engedelmesen meg kell nyugodnia Isten akaratán. A megfeneklett házasság dolgával már napok múltán alig foglalko-

zott. Antonelli bíboros új bogarat eresztett a fejébe: felszólította, hogy foglalkozzék egyházi irodalommal.

Franci azonnal átlátott az éles eszű, hatalmas főpap ügyességén. A bíboros emberismerete felfedezte a hercegnőben a dicsőségvágy hiú tulajdonosságát, amely eddig a muzsa szerepében próbált érvényesülni, de most egyenesen a vallás szent palástjába öltözködhetett. A hercegnő jól tudott latinul és sokat tartott arra, hogy kitűnő stílusa van. Antonelli megmagyarázta neki, hogy milyen szép feladatok várhatnának rá az egyházi irodalomban. Ezekkel még élete nagy regényének bűnét is jóvá tehetné Isten előtt. És Carolyne nem kérte magát. Elhatározta, hogy testvéri gondoskodásával, bátorításával, szeretetével soha nem hagyja el Francit, de szerelmét és asszonyvoltát örökre eltemeti, lelkét teljesen Isten szolgálatának szenteli. Úgy sem maradt már senkije a világon, csak vallása és Franci.

Mert leányával és vejével most már nem érintkezett. Vő és anyós összevesztek. És pedig azon a hetvenezer rubelnyi összegen, amelyet az esküvő előtt Okraszewskinek ki kellett fizetni. A kötelezvényt annak idején mint jótálló, Magne is aláírta, az aláírást Okraszewski beváltotta a maga pénzére. Joggal tehetette, a bíborosi konferencia döntése alapján a pápa végérvényesen kimondta az annullálást. Hohenlohe Konstantin csak most szerzett tudomást a felesége aláírásáról és nem akart anyósa helyett fizetni. Ebből nagy családi huzavona származott, melynek folyamán a fiatal asszony nem volt hajlandó férje ellen állást foglalni. Konstantin herceg végül is fizetett, de a viszony az anyós és a fiatal pár között megszakadt. Ehhez járult most, hogy a házasság az utolsó pillanatban felborult, Konstantin herceg tehát hiába fizette ki a lengyelnek a súlyos összeget.

— Minden másként lett volna, — mondta Franci, — ha maga nem ragaszkodik hozzá, hogy

Rómában esküdjünk. Ha azonnal Weimarba jön, mikor a szentszék másodszor is a maga javára ítelt, ott megházasodhattunk volna és már rég férj és feleség volnánk. A vejével is másképpen beszélhetne, mint így.

— Ez engem már mind nem érdekel, — felelt Carolyne, — én megtaláltam a lelkem szent feladatát és nyugalmát. Nagyon boldoggá tette, ha ezt a kérdést többé nem hozná fel előttem.

Franci tehát nem hozta fel többé, de sajátmagát még mindig nem oldotta fel a férfi felelőssége alól. Méltatlannak tartotta, hogy ilyen olcsón szabaduljon. Végrendeletét már megváltoztatta, mindene egyetlen örökösévé a hercegnőt rendelte s a végrendeletet weimari hivatalos helyen már letétbe is helyezte. De kötelességérzete korántsem nyugodott meg. Ez az asszony elűszott vagyona romjaiból éldegélt most az örök városban, elvesztette leányát és megöregedett. Mindezt mellette és miatta. Ő pedig teljességgel tehetetlennek érezte magát, hogy mindezért kárpótlást adjon. Csak gyengédséget, figyelmet és türelmet adhatott annak a nőnek, akihez sem szerelem, sem házasság, hanem ezeknél is kényszerítőbb erkölcsi kötöttség láncolta, most már mindhalálíg. Carolyne nem akart elmozdulni Rómából, ottmaradt tehát ő is. Weimarba úgysem lett volna kedve visszamenni. Oda csak az vonzotta volna, ha felépítheti a világraszóló nagy színházat a tetralógia csodája számára. Ezt az álmot megvalósíthatatlannak tudta.

A hercegnővel, miután házasságuk reménye örökre elfoszlott, nem lakhatott együtt többé, most már az ilyen vadházasságszerű állapotot semmi sem igazolhatta. De meg szerelmi viszonyuk meg is szűnván, kényelmesebb volt mindegyiköknek saját négy fala között éldegélni. Az öregség felé haladtak már mind a ketten, mikor apró szokások és kényelmek magányos zavartalansága egyre fontosabbá kezd válni. Franci külön lakást keresett magának. A Via Felice

egy házában talált alkalmas szállást, szerény kis lakást, amely a fórumra nézett. Nagyon igénytelenül, úgyszólván szerzetesi egyszerűséggel rendezte be. Reggel igen korán kelt, dolgozott késő délelőttig, késő délután megint dolgozott, minden este elment a hercegnőhöz, együtt vacsoráztak, beszélgettek, aztán elbúcsúztak. Tíz-tizenegy órakor már lefeküdt aludni. A nappali órákat Róma megismerésének szentelte.

Az örök várossal nem lehetett betelni. Lépten-nyomon a klasszikus ókor s a kereszténység tizen-nyolc és fél évszázada tárta fel kifogyhatatlan érdekességű emlékeit. Ha átment a Porta del Popolón, megállott egy kis templom előtt és arra gondolt, hogy ott kezdődött a reformáció: a templom mögötti augusztinus-kolostorban lakott Luther Márton, mikor rendi ügyekben itt járt és közelről szemlélte a pápai állam korrupcióját. Aztán megállt Michelangelo Mózesé előtt. Eszébe jutott, amit olvasott róla: mikor Michelangelo befejezte a hallatlanul nagyszerű szobrot, úgy megdöbbsent saját alkotásától, hogy rákiáltott: „Miért nem beszélsz?” És kalapácsával rettegő haragjában a szobor térdére vágott. Franci közelről megvizsgálta a szobor térdét, csakugyan hasadást látott rajta, kopottat, elsárgultat. Aztán elment megnézni a Santa Maria Maggiore-templomot. Erről is olvasott: a kereszténység első idején egy római főúr és az akkori pápa egyazon augusztusi éjjel egyformán azt álmodták, hogy a Szűz templomot szeretne azon a helyen, ahol másnap havazni fog. Másnap az Esquilinón csakugyan havazott, hiába volt augusztus és a pápa a frissen esett hóba rajzolta ki a templom alapvonalait. Aztán a Vatikán gyűjteményeit nézte, az Angyalvárat, a Tiberist, gyönyörködött az olyan ódon utcanevekben, mint az Igazság szája-utca, céltalanul fordult be a zezugos közökbe, átadta magát a megtanulhatatlanul gazdag város hangulatának. Goethét idézte magában: Róma a tengerhez hasonló, mennél mélyebben megy belé az ember, annál feneketlenebb

mélységű. És Szent Bernátot idézte: itt tisztább a levegő, közelebb van az ég és nyájasabb az Isten.

Legtöbbet mégis a maga vidékén szeretett járkalni, a Foro Romano hepehupás, klasszikus kincseket rejtő, romos rendetlenségében. Lakása a Basilica di Santa Maria nevű székesegyház tözsomszéd-ságát adta. Ebbe a templomba benézett naponta háromszor-négyszer is. A nép a templomot hivatalos neve helyett Santa Francesca Romanának hívta. Maxentius ókori palotájának omló romjai között lépett be a templom színes homályába. Bizánci Mária-kép állott az oltár felett, körülötte bizánci mozaik, gazdag aranyozású szent alakokkal. S a magas oltár alatt barlangszerű mélyedésben fehér szoboresoport: az angyal üdvözlí a Szűzet. Köröskörül mindenütt aranyszélű piros drapéria. S az oltár mellett jobbról a fal tövében mindig ott kuporgott egy-két ájtatos, suttogva imádkozó, vagy éppen nyögve sóhajtozó hívő. Ezek görcsös ujjaikkal annak a vastag vasrácsnak nyílásain nyúltak be, amely mögött két csodatévő kódarab állott a falba mélyesztve. Mellettök olaszul a felírás: „Ezen a köveken nyugodott Szent Péter térde, mikor Simon mágust a démonok a levegőbe ragadták.“ A hívők ujjaikkal érintették Szent Péter térde nyomát és forró reménységgel kérték a segítség csodáját, talán a beteg gyermek gyógyulását, talán a tehén ellését, talán a lottéria szerencsés ternóját.

A templomból oda lehetett látni a Palazzo di Venezia méltóságteljes, szigorúan előkelő épületére. Ott lakott Ausztria nagykövete, nem más, mint maga Bach Sándor báró, akit Ferenc József az erőszakosan egységesítő belpolitika kudarca után külügyi szolgálatba osztott be. Franci mindjárt meglátogatta, mihelyt az első napok izgalmai lecsillapodtak s élete kezdett rendes keréknyomot vágni magának. Tett néhány udvariassági látogatást is, amelyekből egyes római házakkal állandó kapcsó-

lata fejlődött. Járt például a miniszterelnök, Minghetti, minden vasárnap délutáni fogadására. Aztán megismerkedett egy különös és regényes hölgygel. Ez egy hamburgi bankár leánya volt, anyja pedig valaha nevelőnőként működött a weimari udvarnál, de még Franci ideje előtt. Első férje öngyilkos lett, a második a tengerbe veszett. A gazdag özvegy megismerkedett Garibaldival, annak rajongójául és kedveséül szegődött s annak kapcsán, hogy Garibaldi jegyzeteit kezdte sajtó alá rendezni, író is lett. Azt a nevet, hogy Schwartz Espérance, mert így hívták, lefordította görögre. Fekete Remény: Elpis Melaena. Ezen a néven szerepelt a római társaságban, rengeteg vendéget látott magánál. Franci néhány hét alatt megismerte a római társaság minden jelentős és érdekes alakját. Sokan a lakásán keresték fel, hogy bemutatkozzanak, mint például Paladilhe, a párizsi Conservatoire római ösztöndíjas növendéke. Fiatal muzsikusként általában úgy zarándokoltak hozzá, mint más római utasok a pápához. A világ első zongorásának, hiába lépett le a dobogóról, töretlen volt a híre.

Wagnerről csak hébe-hóba kapott hírt. A Tristan még színre sem került, Wagner már új operán dolgozott. Ezúttal könnyű, derűs témát kívánt meg. A középkori német zeneéletbe ment vissza színpadi alakokért, Hans Sachs, a költészettel foglalkozó varga, volt egyik hőse új darabjának, amelynek „A nürnbergi mesterdalnokok” címet adta. Stolzingi Walter volt a másik hőse, és a szövegben nem volt nehéz ráismerni Wagner legbensőbb szándékaira. Stolzingi Walter, a messze földről érkező lovag, nem úgy énekelt, mint a nürnbergi mesterdalnokok, száz szigorú szabály szerint, hanem a maga új, különös, szívből fakadt nótáját fújta. A fejöket is kapkodták a dalnoki céh szigorú mesterei, sőt valamennyiök közt a legdölyfősebb, a városi őrnök, minduntalan krétavonásokkal jegyezte a lovag vét-

keit a hivatalos dalnoki szabályok ellen. Ezt a városi irnokot úgy hívták a szövegben, hogy Hans Lick, tehát a szerző néven nevezte Hanslickot, a bécsi zenekritikust, az új zene nagyképű ellenségét. A lovagnak, vagyis Wagner saját alakjának, csak egy megértő barátja akadt az egész mesterdalnoki társaságban, Hans Sachs, az öregedő, versfaragó varga, az igazi tehetség, aki megérti az igazi tehetséget. Ez a Franci alakjának volt mintázva, országvilág előtt, nyilvánvalóan.

A darab cselekménye Éva körül forgott, Nürnberg szépe körül, akinek nevét nem hiába választotta így Wagner: bizonyára az álmodott nőt írta meg benne, aki művészetének gyönyörű jutalmául az övé lesz. A darabban Hans Sachsé eleinte a leány, de a deresedő költő bölcs mélabúval visszalép és átengedi az imádottat Stolzingi Walternek.

Ezt Franci nem egészen értette. Ki az a nő, akit ő átenged Wagnernek? Talán szimbolikus jelentéssel a döntő zenei siker? Mit akar ezzel az Évával Wagner mondani? Zavarta a szöveg homálya, de mennél jobban kutatta a boszorkányos verselési készséggel megírt sorok értelmét, annál kevésbé tudott rájönni. Aztán abbahagyta a találgatást, a darab szövege úgy, ahogy volt, lelkes tetzésre ragadta. Olyasmit gondolt róla, hogy ez az opera voltaképpen röpirat, vagy zenetörténeti pamflet az ő szenvedélyes zeneforradalmi küzdelmeikről, de olyan, amelyet, mióta a világ áll, nem írtak.

A tetralógia feküdt a szerző fiókjának mélyén, a Tristan sehogy sem tudott színre kerülni és a készülő Mesterdalnokok színrehozásában Francinak nem lehetett most már szerepe. Annak az elhivatásnak, hogy Wagnert tovább is ő állítsa a világ nyilvánossága elé, most már búcsút mondhatott volna. De ő itt Rómában sem hagyta abba a küzdelem munkáját. Wagner most már a szász királytól is pertörlést

kapott, számkivetettsége megszűnt. Tizenkét évi emigrációja után bármilyen zenei hivatalt vállalhatott már bármelyik német államban. És Franci most azt próbálgatta, hogy a maga elhagyott weimari helyére Wagnert szorítsa be. Szorgalmasan írta ebben az ügyben a leveleket a nagyhercegnek. Egyelőre minden jelentkező eredmény nélkül. De a gondolatról nem tett le. Úgy képzelte magában, hogy Wagner csak üljön be abba a színházba. Úgyes és erőszakos modorával majd kiharcolja ott magának, amit akar és majd Dingelstedttel is alaposan elbánik.

Ami az ő saját muzsikáját illette, minden egyebet félretett, csak a Szent Erzsébetről szóló oratóriummal foglalkozott. Abban a szövegben, amelynek beosztásával Roquette engedelmesen követte a wartburgi vár hat falfestményét s amely a sok javítgatás és átírás után sokkal inkább az övé volt már, mint Roquetteé, a zeneszerzői feladatok egész halmaza elfért. Kezdődött a dolog Erzsébet, a magyar királyleány, wartburgi megérkezésével, magyar lovagok díszes kíséretével, ünnepi fogadtatással, udvari játékokkal. Aztán a szent asszony és férje között az a jelenet következett, amelyben Erzsébet kegyes hazugságát az isteni csoda valósággá tette s a titkolt alamizsnát rózsákká változtatta. A harmadik tételben a megtért örgróf a Szentföldre indult a keresztes vitézekkel. A negyedikben Erzsébet, mint özvegy, a vár urává lesz, de kegyetlen anyósa kiűzi gyermekeivel együtt a viharba. A következő képben Erzsébet lelkét felviszik az angyalok a mennyországba. Végül Hohenstauffen Frigyes császár jelenlétében a magyar királyleányt szentté avatják. Ebben a hat képben minden elfért, amit egy zeneszerző csak kívánhatott magának kedves munkául. Indulók, vihar, csoda-tétel, temetés, ima, felvonulás, zsolozsma, vadász-dal, gyermekkar, minden. S neki mindenhez megvoltak a kellő motívumai. Danielik, az egri kanonok, éppen úgy küldött neki használható anyagot, mint

Kronperger, a pesti ferencrendi gvárdián. Igen erős magyar alapszínt akart adni az egész műnek, még a keresztes lovagok felvonulásához is magyar dallamot dolgozott fel. Erzsébet alakja számára a középkori egyházi zenében talált áhítatosan zengő, tömjénes melódiát. „Quasi stella matutina“, énekelte egy XVI. századbeli breviárium Szent Erzsébet napjára: „Mint a hajnali csillag...“

Mélyen benne járt már az oratóriumban, mikor táviratot kapott, hogy Blandine egészséges fiút szült. Danielnek keresztelik nagyanyja és korán elholt nagybátyja után. Franci ellágyult örömmel komponált tovább, hosszú levélben gratulált a boldog szülőknek a kis Daniel Ollivierhez. De a távirat után riasztó levél következett Saint-Tropezből, Ollivier birtokáról, ahol a kicsi megszületett: a fiatal anyát nagyon megviselte a szülés és nincs jól. Franci a munkába menekült gyötrő aggodalmaival. Míg dolgozott, az Erzsébet maga elé képzelt arca a Blandine arcává változott. Folyton látta a sápadt fiatal asszonyt, arcán az anyaság vértanú-szenvedésével. Mikor szent Erzsébet halálát komponálta, olykor tűrhetetlen izgalom vett rajta erőt, fel kellett ugrania a kottapapír mellől, mert úgy érezte, hogy saját leányának halálát írja. S mikor munkájában odáig jutott, hogy a magyar királyleányt az egyház szentjeinek megdicsőülése tündökli körül, ugyanakkor megjött a távirat, hogy Blandine meghalt.

Daniel után Blandine. Ez a csapás ágynak döntötte. Belebetegedett. Orvosa nem tudta megmondani, mi baja van. S ha őt faggatta Carolyne, ő sem tudta panaszait pontosan kifejezni. Csak végtelen fáradtnak érezte magát, minduntalan sírva fakadt a legkisebb ok miatt is, néha három nap és három éjjel semmit nem aludt, azután pedig különös, félig éber lázalom fogta el, amelyben jól hallotta saját-maga is, hogy képtelenségeket beszél, de nem tudott

elméjének parancsolni. Danielt és Blandinet látta maga előtt, reszkető kézzel nyúlt feléjük s mikor a semmit fogta meg, üres tekintettel dermedt maga elé.

Mikor nagynehezen felépült, alig ismert magára a tükörben. Éveket öregedett, haja teljesen fehér volt már. Alig tudta vonszolni fáradt tagjait. Nem volt kedve semmihez, a társaságot kerülni igyekezett. Csak a hercegnőhöz járt el minden este, de most nem volt olyan udvariasan beszédes kedvű, mint máskor. Ült szótlanul és hallgatta Carolynét. Vagy nem is hallgatta, csak hagyta beszélni. A maga gondolatai tétován kószáltak a semmiben.

S aztán lassan megenyhülven és magához térven felemelkedett egyenesen Krisztushoz. Meggyötört lelke csak tőle kaphatott vigaszt, aki még nála is jobban szenvedett. Szent és nagy szimfónia homályos körvonalai bontakoztak ki gondolataiban: meg akarta komponálni magát az Istent.

Ebben az időben bárki holdkórosnak nézhette. Csak teste élt a földi világban, lelke szüntelenül Krisztusról töprengett. A biblia mindig nála volt, régi francia biblia, még ifjúkorából való az egyik, a latinszövegű Vulgata a másik. Ment a római utcán, ráncolt homlokkal mélyen gondolkozva, hirtelen megállt, elővette az egyik bibliát és lapozni kezdett. Járókelők lökdösték, nem gondolt vele. Valamely ótestamentomi jóslatot keresett, hogy azt a Passió egy mondatával egybevesse. Ha megtalálta a szöveget, ott az utcán elolvasta és ha már túlságosan idegesítette a sok ember, körülnézett, hol találja a legközelebbi templomot, hogy annak hűvös csendjében háborítatlanul elgondolkozzék. Minden nap elment a sixtusi kápolnába és mint aki a vértanúságot hozó fegyverek előtt feltépi mellén az inget, úgy tárta ki lelke fájdalmát a karének előtt, melynek szépségével nem tudott betelni. Meglátogatta a Magne sógorát, Hohenlohe püspököt és teológiai kérdésekről faggatta. Aztán a vatikáni levéltárba is szeretett

eljárni, ott találta azt a Theiner nevű papot, akit még a Daniel születése idején ismert meg Rómában. Húsz évvel idősebbnek, de ugyanolyan nyájasnak és jószágosnak találta, mint akkor. Vele is csak új műve nagy alakjáról, Krisztusról, beszélt folyton. S a hercegnővel is az istenember alakjáról beszélgettek esténként. Carolyne elemében volt, ömlött belőle a szenvedélyes és misztikus vallásosságnak minden este új tirádája. Különös pár voltak ott a Via del Babuino bérházának második emeletén: a világszerte híres szoknyavadász muzsikussal és a miatta megszökött hercegnő lázas izgalommal beszélgettek a Gecsemánékert drámai jelenetéről, mintha egy ismerőseikkel történt véres esemény részleteit tárgyalták volna meg.

Lassanként türhetetlennek találta a nagyváros zürzavarát. Az utcai zaj idegessé tette és a társasélet kínos súlyként nehezedett rá, mert minduntalan felkeresték olyan meghívások, amelyek elől igen nehéz volt kitérnie. Rómából nem költözhetett el, Carolynt nem hagyhatta magára, az pedig már úgy érezte itt magát, mint a hal a vízben, reggeltől estig csak azzal telt el az ideje, hogy egyházi személyeket fogadott és látogatott meg, közben pedig vallási értekezéseket irogatott. Franci tanácstalanul szenvedett, lelkében a hatalmas szándék ébredező zenei részleteivel.

Egy téli napon nagyon keservesen panaszkodott Theiner páternek a vatikáni levéltárban, hogy nem találja helyét, nem utazhatik el Rómából, itt pedig most képtelen lakni. A páter másnap már felkereste.

— Találtam magának való szállást, kedves barátom.

— Hol?

— A városon kívül, mégsem nagyon messze, egy kolostorban. Ha akarja, mindjárt most megnézhetjük együtt. S ha megtetszik, mindjárt oda is költözhetik.

Kocsit kerítettek a Foro tájékán. Theiner meghagyta a kocsisnak, hogy vigye el őket a Monte Marióra. Nemsokára kiérték a nagyváros házsorai közül, a havatlan tél sáros, barna vidéket mutatott két oldalt, távolba nyúló földekkel. Jó órába telt, míg a dombhoz érkeztek, amelynek meredek útjára a sárban csak nagy üggyel-bajjal tudott felkapaszkodni a kocsi. A domb dereka táján már feltűnt a kolostor.

— Most kiszállunk, — mondta Theiner páter, — de arra kérem, hogy ne nézzen hátra, majd csak ha mondom.

Fehér kőlépcsőn lépkedtek felfelé, terraszos terecske tárult ki előttük. Baloldalt templom homlokzata, jobbról egy kis rendház hozzáragasztott épülete. A templom kapuja felett címer: felső felében fekete sas, alsó felében fehér alapon három piros kör.

— Ez a Madonna del Rosario-klastrom. De még mindig ne nézzen hátra.

A páter csengetett a kis rendház kapuján. A kaput láthatatlan kéz nyitotta ki. Bementek. Theiner páter ismerős módon haladt a szűk kapualjban jobbfelé. Csuhas szerzetessel találkoztak.

— Itt van barátom, kedves Fra Beato, akiről beszéltem neked. Kérlek, mutasd meg a szobáját.

Felmentek az első emeletre. Fehér falak síkján egyetlen fekete feszület. Mély csend, kőkockás padló. A szerzetes benyitott egy kis barna ajtón. Franci szíve boldogan dobbant meg. Úgy volt ez, ahogyan álmodta: kicsiny cella, imazsámoly, ágy, falhoz tolt asztal, harmonium. A falon feszület. Szenteltvíztartó. Az áhítat és boldog nyugalom maga. A cserépkályhában pattogott a tűz, valahonnan erős almaillat szűrődött be a kellemes melegbe.

— Elbűvölő, — mondta Franci, — ilyet képzeltem magamnak mindig legtitkosabb vágyaimban.

— Ugye. Most azután megengedem, hogy lenézzen a városra. Nézzen ki az ablakon.

Franci odalépett és kinézett. Lent a mélységben teljes pompájával bontakozott ki előtte az örök város. Jobbról a domb fáinak tar gallyain túl a Péter-templomnak csak kupolája látszott, de errébb megszűnt a domb vonala és feltárult az örök Róma, Romulus, Julius Caesar, Péter apostol, az ókeresztények, a pápaság, Tasso, a renaissance és a mai élet örökkévaló Rómája. Az óriási házrengetegből a San Carlo két tornya emelkedett ki, balra két kupola közt vörös torony: az a Santa Maria Maggiore. A Monte Pincio sötétzöld foltján túl, messze a háttérben a Campagnát lezáró hegyek. sejtelemszerűen, mintha még Frascati fehér foltját is látni lehetne.

— Hallatlan, — mondta Franci.

— Igen, ez hallatlan. Ez Róma legszebb kilátása. A rendháznak ez a szobája üres, a szerzet boldogan látja vendégül akármeddig, ha kedve van idejönni.

— Igen, — szólt habozva Franci, — leírhatatlan öröm idejönni... de nem zavarom a kolostort, ha zenélni fogok? Mert a zongorámat nem tudom nélkülözni.

A szerzetes nyájasan felelt:

— Majd megbeszéljük az órarendet. A nap legnagyobb részében kedvére zongorázhatik. Padre Theiner közölte velünk, hogy a maestro egyházi művön dolgozik. Az nagyon fog gyönyörködtetni bennünket.

— Ez még álomnak is túlszép. A legjobb volna azonnal itt maradni. De a holmimért, sajnos, be kell mennem.

Még aznap kiköltözött. Kihozta zongoráját, amelyet csak nagy ügyel-bajjal tudtak beszorítani a szűk cella ajtaján. De végül sikerült. Franci sorra bemutatkozott a kolostor lakóinak, hárman voltak mindössze. A refectoriumban úgy ült le a szerény

szerzetesi vacsorához, mintha hosszú idő óta itt lakott volna már. És mikor visszavonult cellájába és lenézett a távoli Róma sziporkázó fénypontjaira, melle nagyot emelkedett. Most érezte először életében, hogy sikerült kilépnie a világi világból, ő most Istennél van és úgy néz a messzi hétköznapi életre, ahogy mindig vágyott: ilyen csendes, andalító, tiszta távolból. Lefekvés előtt hosszasan imádkozott, megennyhült áhítattal gondolva a két eltávozottra, Danielre és Blandinera.

Ettől fogva úgy élt, mintha valóban szerzetes lett volna maga is. Hajnalban kelt, mindennap átment a kis templomba orgonálni, öt sor padocskája volt csak a hajónak, azokban is alig ült valaki. A városba csak minden második-harmadik napon ment be, hogy Carolynet meglátogassa. De mikor a Via del Babuinón kilépett a házból és kocsit keresett, már lelkendezett a vágytól, hogy mennél hamarább kint legyen megint a dombon, a békesség és áhítat áldott csendjében. A napok a munka boldogságában múltak, a napok után a hetek, s a hetek után a hónapok.

Már megzsendült a március, mikor megkapta a harmadik unoka hírét: Bülowéknál megint ott járt a gólya. Kislányt hozott, Blandine lett a neve. A gyermek hírét a Monte Marión izgalmas pezsdülés köszöntötte. Tündéri tavasz indult itt a dombon, mindenik nap valami új csodáját hozta nyíló virágnak, első pillangónak, csaltiban madárcsicsergésnek. Az ablakot már ki lehetett nyitni, s a zongorán felzendülő hangok kiömlöttek a piniák és a friss gyep illatába.

S mikor ráköszöntött a ragyogó nyár a klastromra, akkora volt a madárcsicsergés, hogy néha a muzsikára is alig lehetett figyelni tőlük. Franci kenyérmorzsával az ablakpárkányra szoktatta őket, már nem féltek tőle, ha közel ment hozzájuk. Testvéreinek látta őket az önfeledt éneklésben. Assisi

Szent Ferenc jutott eszébe, aki prédikálni tudott nekik és beszélgetett velök. S a zongora mellett tétován futtatta ujjait a csonthangokon, hogy csicserségüket utánozza. Még el tudott mondani a zongorán mindent, amit akart. A csicsersgő hangok kiszélesedtek és íme megzendült közöttük Szent Ferenc meleg, földöntúli hangja. Leírta, kompozíció lett belőle.

De áldott nyugalma már felborzolta egy új izgalom. Carolyne kieszelte, hogy világraszóló állást fog teremteni barátjának. Főpapi ismerősei között elkezdte melengetni azt az eszmét, hogy a pápának Francira kellene bíznia a katolikus egyházi zene kérdésének rendezését és az egész művelt világra szóló megszervezését. A gondolat elindult és egyre többet és többen beszéltek róla. Franci először kedvetlenül hallotta a hercegnő gondolatát, sajnálta balzsamos, édes nyugalma tőle. De aztán belekapott ő is, mint a hal a csalétekbe és most már ficáncolt a horgon. Már kirajzolta magában, milyen kongresszust fog összehívni a ceciliánus-mozgalom vezetőivel egyetemben, már gondolkozott a gregoriánus-rendszer felfrissítéséről, már meglátogatta Hohenlohe Gusztávt, hogy terveihez vatikáni pártfogását kérje.

És egy nyári délelőttön mondhatatlan izgalom kavarta fel a kis rendházat. A Vatikán gazdag pompájú hintói álltak meg a domboldali országúton. Idefenn összefutottak a barátok. Szemök nem csalt, valóban ő volt: IX. Pius pápa maga közeledett felfelé a forró és vakító márványlépcsőn. Mellette Merode biboros, a kegyenc, Antonelli biboros államtitkár legveszedelmesebb vetélytársa. Mögöttük Hohenlohe Gusztáv kamarás, edesszai püspök és két szolgálattevő fiatal pap. Pár perc nem telt belé, már ott voltak Franci cellájában. Aki Európa minden uralkodójával szemközt állott már, tréfálgozott Viktória királynővel, elmésen csevegett III. Napoleonnal, szembe fordult a spanyol királynő etikettjével és

megsértette a cárt. De most térdre ereszkedett és nem ismert mást, mint alázatot, mikor Krisztus helytartója kegyesen feléje nyujtotta a halászgyűrűt.

Más cellákból kellett székeket behozni, a vendégek nem ülhettek le. S még így is nehezen szorongtak a kis cellában. A pápa különös agg volt, valami misztikus hiedelem ült az arcán, a hozzá közelállók szerint meg volt győződve isteni küldetéséről és szilárdan hitte például, hogy kézrátétellel gyógyítani tud. Testileg igen gyenge volt már; mikor leült, kétoldalt karja alá nyúltak. De szellemén nem látszott a megtörtség. Feltűnő volt, hogy állandóan harmadik személyben beszélt magáról. Jól beszélt franciául.

— A pápa az egyházi zene rendezésének kérdésével foglalkozik. Többen önre hívták fel a pápa figyelmét, kedves fiam.

— Végtelenül megtiszteltnek érzem magamat, szentatyám.

— Igen. És mi az a papír ott a zongorán?

— Kisebb szerzemény. Egy Krisztus-szimfóniával foglalkozom most, szentatyám, ezt csak úgy melleleg írtam arról, hogy Szent Ferencet képzeltem magam elé és a madarakat, mert itt a Monte Marión igen sok a madár.

— Játssza el. A pápa ezt hallani óhajtja.

Franci eljátszotta. A szentatya szemében könnyek jelentek meg.

— Tudja, kedves fiam, mire lehetne használni az ön zenéjét? Törvényszéki célokra. Ha ön játszanék a megrögzött gonosztevőknek, a pápa meg van győződve, hogy azokat bűnbánatra indítaná. Egy sem tudna sokáig ellentállni. A pápa nagyon szereti a zenét. Nem hallotta véletlenül azt a Stabat matert, amit a sixtusi kápolnában vasárnap énekeltek?

— Azt hiszem, ez az, — szólt Franci, leütve a kezdő ütemeket.

— Ez. Játssza csak, kedves fiam, a pápa a Szent Szűz dicsőségére énekelni akar.

És IX. Pius pápa a kis cellában énekelt Liszt Ferenc kíséretével. Nagyon finoman és izlésesen énekelt öreges hangjával. Volt valami megindító a megtört aggastyán boldogságában, amellyel odaadta magát a hangoknak.

— Nagyon szép volt, — mondta a végén, — a pápa nagyon meg van elégedve. És azt a dolgot az egyházi zenével kapcsolatban nem fogja elfelejteni.

Felemelkedett s ahogy uralkodójuk felállt, egyszerre pattantak fel a többiek is. A szentatya ismét csókra nyújtotta a gyűrűt. Franci hajadonfőtt kísért a várakozó hintóig. Mikor a fogatok elrobogtak, nagyot és boldogot sóhajtott:

— Ó, ha ez sikerülne!

A messze robogó kocsik után nézett és hirtelen nem akarta a kolostor csendjét. Nyugalmas érzésének már vége volt. Felkavartnak, izgatottnak érezte magát. Mindenáron be akart menni aznap a városba. Csak kalapjáért ment vissza, már sietett is lefelé a domboldalon.

II.

De a szép terv nagyon nehezen mozgott. A Vatikán bonyolult udvarában még azok is nehezen tudtak eligazodni, akik úgyszólván ott nőttek fel. Ők ketten, Franci és a hercegnő, ujoncoknak számítottak. A hatásköröket lehetetlen volt kiismerniök, senki sem abban döntött, ami rátartozott, a hosszú évek óta folyó udvari párharenek, amelyet Merode biboros és Antonelli biboros-államtitkár vívtak egymással, minden héten változott hadállása a sakktáblán, a két tábor egyes mellékharcosai hol ide csatlakoztak, hol oda. Amit valaki hosszú és fáradságos munkával felépített, az egyetlen napon összeomolha-

tott, mert egyik kamarás átállott a másik biboros érekkörébe. Lehetett kezdeni újra az egészet.

Franci azon vette észre magát, hogy udvari érdekhálózatok hinárjába került. Az egyszer megindított mozdulatokat itt is, ott is folytatnia kellett. Ezzel látogatások jártak. Összeköttetések kellett ápolnia. S ha ő maga már húzódozott az ilyesmitől, mert a Rosario-kolostorban megtalált enyhítő nyugalma nehezen adta oda, Carolyne nem hagyta abba a dolgot. Szenvedélyes szívóssággal maradt rajta a nyomon, minden alkalommal új és új szentszéki embereket hívott magához, ha Francit várta, naponta leste a pápai udvar bizalmas híreit, számontartotta a pápa környezetének minden apró változását. És ennek a nyüzsgésnek, hírszerzésnek, összeköttetések szerzésének, fontos főpapok iránt tanúsított ezerféle apró figyelemnek nem volt látszatja semmi. A hónapok múltak és Franci egyházzenei megbízatásának ügye egyetlen lépést sem haladt előre. Ettől aztán a Krisztus-mű komponálása is lassabban ment és vége volt annak a tökéletes elvonultságnak is, amelynek hónapjai alatt boldognak nevezhette magát a kolostor falai közt.

Ez nagy megismerést jelentett számára. A lelki békességhez csakugyan szerzetesi cella kell, de annak falai a lélekben kell, hogy álljanak. A lélek falai kell, hogy kizárjanak minden boldogulási vágyat, az Istenhez való közeledésen kívül minden célt és tervet. Az az igazi szerzetes, aki — a világ bármilyen foglalkozásában — minden külső dologgal leszámolt és csak Istent keresi, semmi mást. Viszont hiába lakik valaki kolostorban, hiába gyötri magát szöges övvel és penitenciával naphosszat: ha akar valamit a világból, tökéletes lelki csendjének vége.

Vége volt az övének is. És ha nagyon szép tervnek adta is oda, attól kellett félnie, hogy hiába adta. Már megint társaságba járt, már mindennap lement

a városba, már megint zsufolódtak naptárában az előre bejegyzett meghívások.

Egy diplomata-háznál történt, hogy a meghívott hölgyek egyike leült a zongorához. Ő a másik teremben tartózkodott, de mihelyt a játék tömör, egyenletes hangjai megütötték a fülét, azonnal felkelt és átjött a zongora mellé. Meg kellett tudnia, hogy ki az, aki így játszik. A zongoránál kitűnő természetű, macskahajlékonyságú hölgyet látott, hófehér volt a bőre és szénfekete a haja. Ezt már vacsora közben is látta, de nem beszélt még vele. Megkérdezte valakitől, hogy ki az, aki játszik. Megmagyarázták neki: a római orosz követség titkárának felesége, Meyendorff báróné, leánya annak a Gorcsakoff hercegnek, aki a krími háborúban olyan derekasan viselkedett. Férje az a vékony mellű, elegáns úr, aki a sarokban ül a háziasszonnyal és Bach báróval.

Mikor a hölgy befejezte a zongoraszámot, Franci odalépett hozzá.

— Gratulálok a játékához, báróné. Ritkán hallani ilyen kiegyenlített játékot nem hivatásos zongorásoktól.

— Köszönöm. Ritkán hallottam ilyen értékes elismerést hivatásos zongorástól.

— Már nem vagyok zongorás. Régen voltam az, a maga nagybátyjának párizsi idejében.

— Nagybátyám? Melyik nagybátyám?

— Azt a Meyendorff bárót értem, aki harminc évvel ezelőtt Párizsban lakott s akivel sokat voltam együtt a D'Agoult grófné szalonjában.

— Ne mondja, milyen érdekes találkozás. Félix, gyere csak ide.

A fiatal férj odajött. Csakhamar mélyen benne voltak a családra vonatkozó beszélgetésben. Még egész sereg közös ismerőst találtak, Franci egymásután elevenítette fel udvari emlékeit. Végül azzal váltak el egymástól, hogy Franci meglátogatja a

bárónét és a zongora mellett majd elbeszélgetnek muzsikáról.

Meg is látogatta. Egyedül találta otthon, a báró a követség dolgait intézte. És már az első találkozás alkalmával eljutottak az előbb-utóbb esedékes beszéd tárgyhoz, a szerelemhez. A fekete asszony, mint a nagy érzés lobogását kereső férjes asszonyok szokták, erősen hangoztatta, mennyire ragaszkodik az urához.

— Tudja, Félix nekem nem is férjem, hanem azt mondhatnám, hogy gyerelem. Ápolásra és kényeztetésre szorul, a tüdeje nem jó. Stuttgart után, mielőtt idejöttünk volna, egy évig kellett Egyiptomban laknunk. Úgy is szeretem, anyai melegséggel, ahogy a gyereket szokás szeretni. Tulajdonképpen két fiam van: a nyolc éves és a felnőtt.

— Férje azonban eszerint egy sincs, — szólt Franci és az asszony keze után nyúlt.

— Maga túlsokat kérdez, — mondta Meyendorff Olga és elvonta a kezét.

De ezt a mozdulatot olyan pillantás kísérte, amely ismeretségek jövőjét kétségtelenné tette. Franci, mikor hazament a kolostorba, elévette kicsiny borotválkozó tükkrét, mert más tükör nem volt a cellájában. Vizsgálta benne kemény vonásokkal rajzolt, erős orrú, szemölcsös arcát. Tetszhetem még? — kérdezte a tükört. S a tükörből egy gőgös örömű szempár felelt neki, amelyben ott volt a világhír erős öntudata. Semmisem vonzza annyira az asszonyokat, mint a híresség. A nő arra vágyik, hogy fény essék rá, amely erősen megvilágítja. Odasimul, ahol ezt a fényt megkapja. És szives-örömetst fizeti meg az örömök adóját azért, hogy a fényben tündökölhessenek.

Néhány hét múlva viszonyuk volt. Meyendorffné az orosz asszonyok meghatottságot kereső lírájával ment bele, de azzal a hiúsággal is, amely a híres emberekhez tartozó nőket olyan áruló viselke-

désűekké szokta tenni. Nem elégedett meg a titkos találkák rejtett örömeivel, ragaszkodott hozzá, hogy a híres emberrel mennél többször együtt lássák. Más ilyen kalandokban az asszony szokott az elárultatástól rettegő fél lenni, itt Francinak kellett minduntalan vigyáznia arra, hogy ne legyenek feltűnőek. A szelíd és jóhiszemű férjnek sem szeretett volna fájdalmat okozni, Carolynét sem szeretete volna nyugtalanítani. Nem győzte visszafogni a heves Olga együtt mutatkozó kísérleteit.

Miatta lépett fel nyilvánosan is, annyi idő óta először.

— Akarom látni magát, — mondta Olga, — mikor ünneplik. Ott akarok ülni és büszke akarok lenni magára.

Ő húzódozott. De már nem teljes meggyőződéssel. Benne is zsibongott kissé a vágy, hogy kiálljon a dobogóra és elkápráztassa a zongora mellett titáni nagyságával ezt az asszonyt. És a furcsa az volt, hogy a döntő szót Carolyne mondta ki. Óvatosan kezdte kerülgetni azt a gondolatot, hogy a szentszék rosszul áll anyagilag, minden segítség most különös elismerésben részesül. Talán lehetne valami hangversenyt rendezni, amelynek műsorát Franci állítaná össze és felkérné a szereplőket. Sőt az igazi az volna, ha... Alig merte kimondani: ha Franci egyetlenegyszer, a pápa kedvéért, lemondana régi elvéről és nyilvánosan zongorázna. Mikor kimondta, gyáván pillantott barátjára. És váltig csodálkozott, mikor Franci bólintott rá:

— Igaza van, zongorázni fogok.

A többit már könnyű volt megrendezni. Antonelli bíboros nagy örömmel bocsátotta a pápai udvar minden segítségét a hangverseny rendelkezésére. Az Újkaszárnya nagytermében rendezték meg a hangversenyt, kimondottan a péterfillérek javára. A pápai énekkar és zenekar szerepelt még a műsoron, valamint négy bíboros, akik hosszabb-rövidebb

előadásokat tartottak. A helyárat jó magasra csavarták fel, de azért a terem az utolsó kuckóig megtelt. S a fényes publikum, egész Róma legjava, viharos tapsokkal üdvözölte a történelemnek eddig legnagyobb zongorását.

Ott állt frakkban a dobogón, mellén és nyakában összes rendjelei. Tudta magáról, hogy alakja most is kifogástalan. Egyenesre húzta nyakát, mellét kifeszítette, karcsúsága húsz éves kora óta nem változott semmit. Aztán leült a zongora mellé. Fejét hátrahajtotta és megrázta dús, fehér sörényét. És még mindig nem nyúlt a billentyűkhöz, kéjesen húzta ezt a pillanatot, a feszült csend várakozásának másoknál oly izgalmas, nála oly büszke pillanatát. Aztán végre lecsapott a zongorára. Az első ütemek után mintha halk felszisszenést vélt volna hallani, mintha a tömeg a kéjes elszörnyedéstől rezzent volna végig. Magasra tartotta fejét, az oldalfal egy magas pontjára bámult, keze tévedhetetlen érzékkel szökött végig messzi hangközökön.

Csak egyházi számokat játszott. De ezekkel tomboló világi sikere volt. Mikor megint ott állt a tömeg előtt és félkezét mellére téve úgy hajlott meg, mint a legsimább udvaronc a hölgy előtt, sajnálta, hogy hallgatnia kell. Szerette volna a rosadásig tömött teremnek odakiáltani: látjátok, ezt hagytam abba, hogy ennél nagyobbbat művelhessek, mert higyjétek el, hogy komponálni nagyobb dolog, mint zongorázni. Egy pillantása oda is villant, ahol Olga ült. A szép asszony előre nyújtott kézzel, tüntetően tapsolt feléje. S ő egészen pici mozdulattal megbiccentette fejét, mint az adót elfogadó király.

A hangverseny húszezer frank összegnyi péterfillért hozott. A bíborosok sorra jöttek hozzá kezét szorongatni. De jöttek mások is, szoros tömeg fogta körül, álmélkodó és elragadtatott kiáltások hallatszottak körülötte, egyszerre megcsapta a virtuózévek mámorának a múltból felszálló nehéz illata.

Ezzel tért haza a Monte Marióra, a kolostor cellájába. És mikor ott frakkosan, fáradtan leült a kezdetleges székre, eltűnődött különös helyzetén. Igyekezett mint idegen maga elé képzelni azt a férfit, aki ott ül magányos szobája falai között. A zongorán a Krisztus-mű vastag kottacsomói, a falon szenteltvíztartó, az ágy felett feszület, az éjjeli-szekrény lapján rózsafüzér és biblia. Mit keres itt ez a frakkos, rendjeles ember, aki a tapsok dübörgéséből jön és magával hozta ide a Meyendorff Olga lihegő ölelésének friss emlékét? Őszinte szomorúság vett erőt rajta. Olyan szépek voltak azok a régi hónapok, mikor nem élt számára a világból semmi, csak Isten és a zene. Milyen kár, hogy ennek vége lett. És vajjon vissza lehet-e valaha szerezni még egyszer a léleknek azt az átszellemült, boldogságos békéjét?

Néhány nap múlva, mikor a bárónéval töltött forró, bujkáló találka után elment a hercegnőhöz, ott meglepő hír várta.

— A férjem meghalt, — mondta Carolyne minden bevezetés nélkül.

Sayn-Wittgenstein Miklós herceg Oroszországban meghalt. Fiatalember volt még, de szertelen élete, amely két végén égette a gyertyát, korán végezt vele. Felesége most már az egyház szabályai szerint is felszabadult. Férjhez mehetett, özvegy volt.

— Mikor esküszünk? — kérdezte Franci nyugodtan.

— Nem esküszünk. Ezt én már végiggondoltam. Isten nem akarja.

Franci odatolta székét Carolyne mellé, hogy átkarolhassa az asszonyt.

— Hallgasson ide, Carolyne. Ha a világon valaki ismer engem, maga az. Maga tudja, mit jelent bennem a kötelesség és a felelősség. Maga mindent elvesztegetett értem: a fiatalságát, a vagyó-

nát, a hazáját, a társadalmi állását, talán még annak is én vagyok közvetve az oka, hogy a leányával nem érintkezik. Mindezzel én adósa vagyok magának, a legjobbnak, a legkedvesebbnek, nekem legdrágábbnak. Nagyon kérem, engedje meg, hogy a tartozásomnak eleget tehessek. Ha nem tehetek eleget, maga tudja csak, milyen rettenetes terhet jelent az a felelősségemnek.

Carolyne lassan ingatta a fejét. Aztán felnézett:

— Meg mersz esküdni arra, hogy még mindig szerelmes vagy belém? Most rögtön esküdj meg a Krisztus hét sebére.

Franci megdöbbenve hallgatott. A hercegnő folytatta:

— Látod. Kötelességből és felelősségből akarod magadra ölteni a házasság szentségét. Ezt nem engedem. Engem kötelességből ne végy el feleségül.

— De Carolyne, higgye el, a szívem minden melegsége...

A hercegnő felemelte a kezét.

— Már késő, Franci. Most már esküdni is késő. Én nem mehetek így feleségül magához. Pedig ami engem illet, én mehetnék. Én ma is olyan szerelmes vagyok magába, mint az altenburgi idők elején. Engem úgy teremtet az Isten, hogy egyetlen életben csak egyetlen férfit szerethetek. Azzal későn találkoztam. Hogy ez miért volt így helyes, azt én nem tudom, de a Gondviselés tudja. Én csak meghajtom a fejemet a Gondviselés előtt. Megleszünk szép csendesen egymás mellett, én is megtaláltam a célomat, mint maga. Az egyik célomat, értsük meg jól. Mert a másik maga marad nekem mindhalálig. Maga mellett fogok maradni, tovább is gyötörni fogom, ha sokat iszik, tovább is biztatni és tüzelni fogom a munkára, tovább is szüntelenül gondolni fogok a lelke üdvösségére. Most ne szóljon egyetlen szót sem, csókoljon meg és menjen haza.

Franci lelke mélyéig megrendülve engedelmes-

kedett. Megcsókolta, mint gyermek az anyját, lehetszerűen. Aztán elment. A Piazza di Spagnán beült egy bérkocsiba. S míg az döcögött vele kifelé a városból, a hercegnőről gondolkozott. Tudta nevetséges babonáit, öregasszonyos bogarait, egyes emberek iránt való igaztalan türelmetlenségét, számtalan egyéb hibáját. De ezekkel a hibákkal együtt most ez az asszony az emberi jóság és hűség olyan magaslataiba lendült előtte, hogy nagy tiszteletet érzett iránta. És tudván tudta, hogy akármilyen lesz életével, akármilyen helyzetbe veti is a sors, őt ehhez az asszonyhoz mélységes emberi ragaszkodás fogja kötni mindhalálilig.

Élete a felzaklatott nyugtalanságban folyt tovább. Munkájába nem tudott olyan igaz teljességgel elmerülni, mint régen. Ha dolgozott, hívta a külső világ, meghívások jutottak eszébe, Meyendorffné ölelése csábította. Ha meg ott ült a gyertyafényben tündöklő estélyeken, vagy rejtett mellékutcai szál-lásán Olgát szorította karjai közé, fáradt sóvárgást érzett cellájának fehérfalú csendje és békessége után. Hogy mi történt közte és Carolyne között, azt nem tudta más, mint Hohenlohe Gusztáv, a pápai főkamrás. Franci gyakran találkozott vele, Carolyne soha. És az arisztokrata pap, akinek testvér-bátyja a Carolyne leányát vette feleségül, nem tudta eltitkolni áruló örömét, mikor Franci elmondta, hogy most már végleg lemondtak a házasság tervéről. Nagyon is meglátszottak a finom pap örömén legbensőbb gondolatai. Isten szolgája volt, de vérében mégis herceg. előkelő és gögös. Családjá rangját és nevét veleszületett büszkeséggel tartotta nagyra. kasztjának finnyás tartózkodása kínossá tette előtte a gondolatot, hogy a Hohenlohe-Schillingfürst és Sayn-Wittgenstein nevekhez a góthai almanachban harmadikul odalépjen egy polgári név, ha mindjárt világhírű is. Franci jól odalátott az igen nyájas, majdnem baráti melegségű mondatok

mögé, amelyekkel Hohenlohe püspök erőteljesen helyeselte álláspontjukat. Valaha régen felforrt benne a vér azon a védekezésen, amelyet egy arisztokrata-család tanusított házassága ellen. Ma már túl volt ezen, neve harminc esztendeig csak arisztokrata hölgyek nevével forgott együtt, ifjonti hiúsága ezzel régóta jóllakott.

De volt még valaki, akinek kiöntötte lelkét: Haynald váratlanul felbukkant Rómában.

Ennek az volt a története, hogy a Habsburg-dinasztia nagyon megesalatkozott a tudós papban. Negyvenkilencben Horváth Mihály, a forradalmi kultuszminiszter, azért mozdította el az esztergomi egyházmegyétől, mert nem volt hajlandó a trónfosztást szószékről kihirdetni. A Bach-uralom alatt a hálás Habsburg-ház hamarosan erdélyi püspököt csinált belőle. És Bécsben úgy tekintették a fiatal erdélyi püspököt, mint aki kész eszköze az egységszervezésnek. Ekkor jöttek a meglepetések. Haynald egymásután tagadta meg a Bécsből érkező rendeletek végrehajtását. Ahogy annakidején törvénytelennek ítélte a trónfosztást, ugyanúgy most a bécsi gesztusokat ítélte törvényteleneknek. Végül úgy elromlott viszonya az udvarral, hogy felszólították: vagy ne okoskodjék, vagy hagyja ott a püspöki széket. Ő az utóbbit választotta és önkéntes száműzetésül eljött a világ minden egyházi személyének hatalmas mentsvárába, Rómába. A pápa nem is hagyta elveszni. Mindjárt kinevezte karthágói püspökké és erős diplomáciai nyomással még évdíjat is kiszorított neki a bécsi udvartól.

Most tehát találkoztak Rómában s visszaemlékezve az esztergomi mise idejére, régi barátok gyanánt üdvözölték egymást. Franci elvitte Carolynehoz is az újdonsült karthágói püspököt, aki a Via del Babuinón elég gyakori vendég lett. De még gyakoribb vendég lett a kis domonkos-rendi klastromban, a magyar zeneszerző kis cellájában. Itt órák hosszat

mesélték egymásnak életöket. S mikor Franci nyugtalan vívódásaihoz jutottak, Haynald elgondolkozva így felelt:

— Gyakran megtörtént velem, mint lelki tanácsadóval, hogy férfiember jött hozzám megkérdezni: elvegye-e az illető delnőt feleségül, vagy se. Én ilyenkor azt szoktam felelni, hogy csak akkor vegye el, ha muszáj. Ha érzi, hogy az élete másként lehetetlen. Én most neked azt mondom, hogy nyugtalankodásodra egy kézenfekvő orvosság van: belépni az egyházba. Amire egész életedben, mint elmondtad, annyiszor gondoltál. De erre is azt mondom: csak az menjen papnak, akinek muszáj. Aki érzi, hogy élete másként lehetetlen. Itt tartasz?

— Még nem. Ha őszinte akarok lenni, még nem.

— Akkor viseld tovább nyugtalanságodat és várj. Ha ez marad egyetlen utad, légy pap. De addig ne.

Ő érezte, hogy a bölcs embernek igaza van. Viselte tehát tovább nyugtalanságát. Járt-kelt és élte tovább kétlaki életét. Róma nagyon sok érdekeset nyújtott. Nem volt hét nagy esemény nélkül. Most például az verte fel Rómát, hogy Ferenc József testvéröccse, Miksa főherceg, akit a mexikóiak császárrá választottak, feleségével, Sarolta belga hercegnővel együtt, útba ejtette az örök várost, mert a pápa áldását akarta kérni, mielőtt Amerikába utazik, hogy trónját elfoglalja. Franci látta őket: a fiatal mexikói császár kellemes külsejű, szőke ember lett volna, de máris erősen kopaszodott és rosszak voltak a fogai. Felesége fekete volt, merész tekintetű és igen csinos. Két napot voltak Rómában, gyorsan elutaztak.

Aztán az áldozócsütörtöki körmenet következett, amelyet most látott először. Ott állott a Péter-téren, amelyet óriás költséggel befedtek ez alkalomra, virágdiszes oszlopok tetején át baldachinokat húztak az egész tér fölé. Sűrű tömeg tolongott és lökdöső-

dött, a bennszülött római arcok feketesége közt sok szőke angol és amerikai ábrázat. A menet számára nyitva tartott útvonalat finom sárga fövénnyel hintették be és arra zöld gallyakat szórtak. Megindult a menet, a százezernyi sokaságon izgalmas kíváncsiság futott keresztül. Elül pápai katonaság jött, a világi hatalom rendes sorkatonaságának tömören lépdelő százada. Aztán fehérruhás árvaházi fiúcskák következtek kettesével, mindegyiknek kezében égő gyertya. Utánok Róma valamennyi szerzetesrendje következett. Szakállas kapucinusok, akik szandált hordtak, barna csuklyát és derekukon fehér kötelet. Cisterciták fehér-fekete reverendáikkal. Hófehér domonkosrendiek. Karmeliták. Minoriták. Komor, fekete jezsuiták. Bencések. És még számtalan klastrom lakói. Valamennyi rend előtt feszületet vittek, mindegyik szerzetes égő gyertyát tartott a kezében, egyik szerzet tagjai hangosan imádkoztak, a másik csoport énekelt. A szerzetek után a két legnagyobb római templom harangjait vitték, illetve az eredeti harangok kicsinyített másait. Ezeket állandóan kongatták a menetben. Majd egy ismeretlen rendeltetésű, toronyalakú sátor következett, piros-sárga sávokkal; régi hagyomány, amelynek értelmére már nem emlékezett senki. Most jöttek a különböző káptalanok kanonokjai, valamennyien szürke prémből való kis körgallérral. Utánok a rendfőnökök testülete, a plébániák személyzete és tizenhét püspök. Köztük Hohenlohe Gusztáv és Haynald. A többi is mind ismerős. A püspökök mögött nyole díszruhás ember nyole különböző pápai tiarát vitt piros bársonypárnán, a tiarák csak úgy sziporkáztak a teméntelen drágakőtől. Most jött végre a pápai udvar. Elsőbb az énekkar jött, elhízott, nőies fiatalemberek serege, majd nagy csoport vörösruhás udvari szolga, utánok a pompás öltözetű svájci gárda, ezüstösen ragyogó ünnepi mellvértekkel, a kamarások fekete spanyol jelmezben, baréttal, spádával; az udvari

méltóságok díszruhásan és a bíbornokok, reverendájok alól kivillanó piros harisnyáik színfoltjaival, fejükön a bíbornoki kalappal, mind világszerte ismert nevek: Merode pápai hadügyminiszter. Antonelli államtitkár, Alfieri kamarlengo, Guidi, Clarelli, Peptini, Andrea és a többiek, a lelki világlágyalom agg hercegei. És nyomukban a mozgó trón, két oldalt az óriás pávatollas legyezők, a baldachin alatt pedig Pio Nono, térdelve, két kezét imára kulcsolva.

Mindenki térdre borult, sokan homlokukkal érintették a földet. S a trón úszott tovább a tömeg fölött, ölen az imádkozó, fehérruhás aggastyánnal, aki Carolynet nem engedte férjhez menni és Franciára késlekedett rábízni az egyházi zenét. Letérdelt Franci is, és mellette Schlözer, a német követség fiatal titkára.

— Kik jönnek még? — kérdezte a térdelő Franci, látván, hogy a menetnek még nincs vége.

— A francia katonaság, — felelte a diplomata, — aki elül lovagol, az gróf Montebello tábornok.

Felkeltek mindaketten. És Franci karonfogta a fiatalembert.

— Nézze csak, magyarázza meg nekem ezt a francia katonaságot, hogy végre megértsem.

— Szívesen. Az olasz lakosság, amelyet itt most térdre borulni látott, tele van nemzeti szabadság-bacillusokkal. Az akcionisták, az italianissimi-párt mind a pápaság világi hatalmát rágják alulról, s a pápaságnak nincs többé elég fegyveres ereje, hogy ellenállhasson nekik. A pápa Franciaországtól kért karhatalmat, mint ahogy annak idején Ferenc József a cártól kért segítséget a magyarok ellen. III. Napoleon pedig roppant ügyesen sakkozik. Viktor Emánuel támogatja, de túlságba nem megy. Állandó sereget tart itt, e pillanatban III. Napoleon tartja a trónon ezt az öreg

embert, akit az előbb láttunk elvonulni. Míg egyebet nem gondol.

— Hogyan, — pillantott rá meglepetten Franci, — hát lehetséges, hogy egyebet gondoljon?

— Hogyne. A külpolitika olyan, mint a kaleidoszkóp. Minden pillanatban változik. Megtörténhetik holnap, hogy a császár ezeket a csapatokat visszahívja. Akkor pedig szabad a vásár.

— Hogy-hogy szabad a vásár? Mi történhetik?

— Ki tudhatná azt megmondani, mi történik egy háborúban? Míg a pápa világi hatalmat is jelent, az ő országát éppen úgy elfoglalhatják, mint Schleswig-Holsteint.

— Igen, igen, de mi történik akkor a katolicizmussal?

A német követségi titkár vállat vont és nem felelt. Ehhez már nem volt elég okos. Franci aztán elbúcsúzott tőle, találkája volt Reményivel, a magyar hegedüssel, aki világkóborló útjában most Rómát kereste fel.

De ez a beszélgetés mély nyomot hagyott benne. Ettől kezdve szüntelenül a pápaság külpolitikai helyzetét hozta szóba, ha olyanokkal beszélt, akik ehhez hozzászólhattak. Az a kép, amelyet Schlözer adott neki, csak bővült előtte, de nem változott. A pápaság ezernyolcszáz éves épületét csakugyan fenyegető aknák ásták alá s ezekben hallható morajjal sistergett a robbanó anyag. Neki, mint embernek és katolikusnak, be kellett számolnia önmaga előtt, hogy mit gondol erről. Órákig nyúló beszélgetéseket folytatott Carolynenal eleinte, de ezeket abbahagyta. Carolyné nem tűrt vitát. Aki a pápa ellen csak egyetlen gondolatát is felemelte, azt ő a föld legrettenetesebb gonoszának tartotta. Beszélt Haynalddal. A magyar pap derűs reménységgel hitt abban, hogy a katolikus világ kegyes hite elég erős és a földkerekség vallási közvéleménye nem enged-

heti a pápaság bárminő bántalmát. Beszért Bach báróval. A báró vállat vont, a szentszék számos külpolitikai lépését helytelenítette és úgy vélte, hogy a szentszék esetleg kénytelen lesz egy időre Franciaországba költözni, mint Avignon idején már megtette, de ez a katolicizmus eszmei hatalmának csak keveset árthat. Viszont levelet kapott Garibaldi kedvesétől, Elpis Melenától, aki most Kréta szigetén lakott és onnan tüzes oldalakon magyarázta egy élni akaró nagy olasz nemzet természetes vágyait, akármilyen fájdalmas áldozatába kerülnek is ezek a vágyak annak, aki olasz is, katolikus is. Beszért végül Meyendorffal is, kedvese férjével. Az keményen kijelentette, hogy a nyugati katolicizmusnak vége, az uralmat át fogja venni az egyedül üdvözítő orthodox egyház, mert már annakidején is Bizáncnak volt igaza.

Aztán megkérdezte Hohenlohe püspököt, aki a házassági terv feladása óta tüntetően nyájas és kedves volt hozzá és most meghívta a Villa d'Estébe. Ez a tivolii villa az Este-ház vagyonához tartozott, de átengedték a püspöknek azzal a feltétellel, hogy rendbehozatja és karban tartja. Hohenlohe püspöknek vérében volt a fényűzés, az életet ilyen nyaralóhely nélkül el sem tudta képzelni. Rómából néhány órai kocsitúra került a Campagna embertelenül rossz országútján kijutni Tivolibá. Ha a kocsit feljutott az olajfaerdő kapaszkodóján, elhagyta balkézről Frascatit, a kis Tivoli első terén felbukkant ez a tündéri palota. Homlokzata igénytelennek látszott, de termeiben elállott a vendég szeme-szája a műkincseken, a domboldalon leereszkedő szökőkutas park hatalmas pompája pedig egyszerűen szótlanná tette a szemlélőt. Franci a második emeleten kapott lakosztályt, a Campagna felé néző oldalon, amelynek hallatlan távlatú kilátása mellett a Rosario-klastromé is eltörpült. Az olasz nyár tikkasztó hevének opálos párájában el lehetett látni a szent váro-

sig, két oldalt pedig a Campagna páratlan síksága terült el a mélyben.

A nappali világú estéken, mikor a hercegi püspök és vendége feketekává és konyak mellett üldögéltek a parkra néző terrazon és a szökőkutak andalító zenével csobogtak a hatalmas nyári csendbe, Franci felvetette a pápaság helyzetét. A pápa főkamarása és edesszai püspöke egymásra vetette finom bokájú lábait, messziről hozatott finom szivarra gyújtott és így szólt:

— Egyik bátyám, Chlodwig herceg, bajor politikus. Tőle tudom, hogy a német államok, amelyeknek közös arcvonala kétségtelenül be fog következni, a pápaság világi hatalmának nem nagy barátai, hiszen nagyobbbrészt protestáns államok, a bajor és szász politikának pedig fontosabb lesz a német egység, mint a katolicizmus. Másik bátyám, Konstantin herceg, Ferenc József őfelségének hadsegéde, tőle tudom, hogy annak a konkordátumnak, amelyet Ausztria kötött a pápasággal, Bécsben heves ellenzői vannak, mert sokallják a pápa befolyását az osztrák belügyekre. Ami pedig engem illet, én haragszom a pápára, mert kijelentette, hogy nem vagyok érseknek való. Most lettem volna kölni érsek, ha nem olyan makacs.

— De herceg, a pápaság jövője csak nem függ a kölni érsekségtől?

Hohenlohe püspök új feketét töltött magának, aztán így szólt:

— Azt sohasem lehet tudni.

Franci sokáig nézte az arisztokrata püspök eszes, vékony arcát, ápolt kezét és mozdulatainak kitenyészített előkelőségét. És egyszerre megértette, hogy ezek ketten még a feudális középkorból valók: a pápaság, — bármilyen kicsivé is zsugorodott világi hatalma — és ez a gögös, finom főpap is, akinek egyházi pályája mögött Európa egyik leghatalma-

sabb családja áll. És megértette, hogy aki világi hatalmat akar fenntartani, annak világi gondolatok erejével kell számolni. A Villa d'Estében töltött napok alatt nem kérdezte többé a püspököt arról, ami mostanában annyira izgatta.

A Hohenlohe meghívása után még előkelőbb meghívást kapott: maga a pápa hívta meg a maga nyaralójába, Castelgandolfóba, abba a kis faluba Róma mellett, ahol kétszáz esztendeje a pápák nyaralni szoktak az albanói tó partján. Sokszor volt már fejedelmek vendége Löwenbergtól fel egészen Windsorig, de ez a meghívás megdobogtatta a szívét. Vallásának uralkodója hívta meg, a világ lelkeinek legnagyobb ura, magának Krisztusnak földi megbizottja.

Kint volt a szép Bernini-kastélyban az egész pazar udvartartás. A világ lelki ura mindjárt az első napon felszólította a doborjáni birkaintéző fiát, hogy zongorázzék neki. Azt a kedves, csicsergő szerzeményt mindenekelőtt, amely Szent Ferenc prédikációjáról szól. Franci leült a zongorához a zene-teremben, a pápa elhelyezkedett, megkezdődött a muzsika. Először a madaras szám, azután a többi.

— A pápa, — szólalt meg egyszerre Pio Nono, — világi számot szeretne hallani.

Franci gyors esze villant egyet.

— A pápa világi hatalom is, tehát hatalmában van világiakkal is rendelkezni.

Az öreg ember kék szeme felnézett a mennyezetre és eltévedt a bizonytalanságban.

— De meddig? — mondta halkan, inkább önmagának.

— Szentséges atyám, — szólt Franci nekibátorodva, buzgó aggodalommal, — mi lesz az egyházzal?

— Az egyház a Krisztusé, — felelte a pápa, — az egyház halhatatlan. Maga csak imádkozzék, ked-

ves fiam, s a többit bízza rá Krisztus földi helytartójára. Nos, mit játszik a pápának?

Franci engedelmesen magyarázni kezdte a pápának Dante-szimfóniája első tételét, a poklot.

III.

Már régóta hívták Németországba. Brendel, az új zene derekas sorkatonája, egyik levelet a másik után írta neki, hogy az idei zenészkongresszust Karlsruhéban fogják tartani és Liszt Ferenc jelenléte az ügy érdekében feltétlenül szükséges. Neki nem volt nagy kedve az utazáshoz. De végül mégis hajlandó lett rá, még pedig különös okból. Egy idő óta a halál gondolata kísértette. Mindig az a képzet kóválygott a fejében, hogy rövidesen meg fog halni. Egészsége mostanában teljesen rendben volt és nem lehetett semmi közvetlen oka ezekre a gondolatokra. Mégis mindig ez járt az eszében.

Nem félt a haláltól, mert mióta csak gondolkodni tudott, szilárdan hitt a dogmatikus üdvösségben. Teljes meggyőződéssel hitte, hogy ha földi teste elmúlik, lelke Isten elé kerül, úgy, ahogy az egyház tanítja. A nagy küszöb átlépésének gondolata nem töltötte el borzalommal, sőt inkább valami kíváncsiságot érzett. És hogy majd találkozik odaát azoknak üdvözült lelkével, akik legközelebb állottak hozzá és már elmentek, az az elmúlás gondolatát majdnem vonzónak tette. Daniel, Blandine, apja és Chopin jártak eszében. De azért még húzódozott attól, hogy most elmenjen. A Krisztus-kompozíciót még szerette volna befejezni, a tetralógia színre kerülését még szerette volna megérni. Azonban halálsejtelve nem nyugodott. A nagy munkát félretette és temetési zenét komponált. „La notte“ lett a címe. Ahogy ő képzelte el a halált: komolynak, ünneplyesnek, bölcsen megnyugvának írta ezt a muzsikát.

S egy búcsúszót írt benne hazájának is: mélázó magyar motívumot dalolt bele saját búcsúztatójába. S mint a középkori szerzetes, aki betűrajzolgató munkája közben olykor önfeledt személyes megjegyzést írt a kódex margójára, ő is odaírta a kottapapírra: „Dulces moriens reminiscitur Argos.” A haldokló felidézte magában a haza édes síkjait. Mikor elkészült a szerzeménnyel, ráírta címlapjára: „Ha temetésem zene is lesz, kérem ezt, valamint a régebben írott Les Morts című szerzeményemet eljátszani.”

Végrendelete rendben volt, még csak szeretteit akarta látni, anyját és Cosimát. Ezért döntött úgy, hogy bármilyen nehezére esik is kilépnie a római környezetből, mégis elutazik. Megküldte tehát Brendelnek a hozzájáruló választ, de azt kikötötte, hogy a zeneünnepeken Hansnak kell vezényelnie, aki most müncheni lakos volt. Wagner hívatta meg oda új pártfogójával, a bajor királlyal. Cosimáék és Wagner együtt is laktak.

Elutazott Karlsruheba. Útközben is mindig az elmúlás gondolatával tépelődött. Mikor megérkezett, Cosima egyedül várta az állomáson.

— Hol van Hans?

— Beteg. Otthon maradt. Nem is tud vezényelni. Valami idegláza van.

Volt valami türelmetlenség a Cosima hangjában, ami az apának nem tetszett. Kutatva nézett leánya finom bőrű, hófehér arcára, de az olyan volt, mint a szobor arca, a pillantás nem hatolhatott mérev zárkózottsága mögé. Faggatni kezdte Hans betegsége felől. Cosima elmondta, hogy férje agyondolgozta magát, a munkában nem tud mértéket tartani. Amellett a Lassalle-lal való barátkozás végzetes következményei is most ütöttek ki rajta. Ez a Lassalle elméleti forradalmár volt, szociológus, Wagner jóismerőse. A magánéletben egészen más embernek bizonyult, mint amilyennek sansculotte-

írásaiból lehetett volna elképzelni: gondosan öltözködő világfi volt, nagyon szeretett és tudott élni, a legravaszabb élvezeteket sem tagadta meg magától. Ő szoktatta rá Hansot az ópiumszívásra.

— Szörnyű, — csapta össze kezét Franci, — és te ezt tűrted?

— Küzdöttem ellene, amíg lehetett, de az ember végül is elkedvetlenedik, ha látja, hogy minden hiába. Mondhatom, rettenetes volt, amit ki kellett állnom Hans mellett. Februárban, amikor megkapta a doktori címet, új életet fogadott, de már későn. Az idegei tönkrementek. Lassaliet közben agyonlőtték párbajban, amit maga bizonyára olvasott az újságokban, de az átkos örökséget itt hagyta. Hans idegrendszerre csupa roncs. Mindenkitől ideges lesz, még tőlem is, még a gyerekek is idegesítik. Csak Richard, az az egyetlen ember, akit kibír. De Richardot aztán úgy kívánja folyton, hogy az már nem is normális.

— És még mindig szív ópiumot?

— Most már nem. Leszokott. De rettenetesen ideges. És hiába beszélek neki, hogy ne dolgozzék annyit, nem használ. Most már különben nem is szólok neki, mert csak veszekedés a vége.

Franci hallgatott egy darabig a bérkocsiban, aztán megfogta Cosima kezét.

— Nézz a szemem közé, Cosima. Boldogtalan vagy?

Cosima hidegen és mereven apjára nézett. Hangja közömbösen csengett és dacosan:

— Nem vagyok sem boldog, sem boldogtalan. Az én házasságom is olyan, mint a többi.

Aztán, mintegy jelezvén, hogy magánélete benső dolgairól nem kíván többet beszélni, más tárgyra tért át. Közben megérkeztek a szállóhoz. Ott már várták őket. Csupa régi ismerős: a hórihorgas Gille Jenából, a volt tanítvány Pruckner, Reményi Ede, egy Bertha nevű fiatal magyar muzsikussal, továbbá

Kalergisné és Agnes. De ezeken kívül még egész hadserege a német zenevilág ismert neveinek. A viszontlátás örvendezése, a véget nem érő kérdések elvonták Cosimától. Aztán a badeni nagyherceghez kellett mennie tisztelegni, aztán intézkedni kellett a gyors próbák felől, tanácskozni kellett Seifriz löwenbergi karmesterrel, aki a beteg Bülow helyett átvette a vezénylest. Négy napig tartott a zeneünnep, Cosimával mégis alig akadt valami kis ideje beszélgetni, de Cosima nem is nagyon kereste az alkalmat. Aztán meg az Ágnes bizalmas társaságában is akart tölteni egy-két órát.

Ahogy az utolsó szám utolsó hangja elhangzott, már sürgetni szeretne volna a legközelebbi vonatot. Mennél gyorsabban ott akart lenni Münchenben a beteg Hansnál. Az úton sem tudott Cosimával bizalmasan beszélgetni, a szakasz tele volt a zeneünnepről elutazókkal. Wagnerről folyt az általános társalgás, mint ahogy zenészek, ha találkoztak, öt perc múlva bizonyosan Wagnerről, Lisztről, Bülowról kezdtek beszélni. Vagy ellenők, vagy mellettök. Ezúttal Francit ostromolták kérdésekkel, hogy mi az igazság azokban a mendemondákban, amelyek Wagner váratlan sorsfordulatáról beszélnek. Wagner zenéjébe ugyanis beleszeretett a fiatal bajor király, a trónon ülő fantaszta, II. Lajos. Franci azonban maga sem tudott többet ennél a ténynél és maga volt legkíváncsibb a részletekre. Cosimát már Karlsruhe-ban kérdezte, de az asszony kurtán és tartózkodóan válaszolt: maga is keveset tud róla.

— Hol van most Richard? — kérdezte Franci a vasúti kocsiban.

— Nem tudom. Talán Hochenschwangauban, a királynál.

Többet nem akart mondani. Mikor megérkeztek Münchenbe, Hansot már ágyon kívül találták. Franci éles szemmel figyelte a házasseleket. Bármilyen túláradó örömmel ölelte magához a fiúként szeretett

vőt, figyelme a viszontlátás boldog perceiben is éber maradt. És nagy szomorúsággal látta, hogy az a hideg és futó csók, amellyel férj és feleség üdvözltek egymást, a megszokott közöny csókja, nem a szerelemé többé. És mikor még jobban megfigyelte őket, a Hans viselkedésében valami keserűt, megaláztatat, reménytelenül könyörgőt látott, a Cosimában zárkózott és merev visszautasítást. Nem lehetett kétség: Cosima megúnta az urát, aki kutyahúséggel és reménytelen szerelemmel ragaszkodik hozzá. Két kislány visongó hancúrozása tette lármássá az új otthont. De a szülők nem vettek részt a gyerekek jókedvében. A válságot élő házasságok gondja és daca volt arcukra írva.

Franci módját ejtette, hogy vejét négyszemközt óvatosan megkérdezze:

— Hogyan éltek Cosimával? Remélem, a harmonia sértetlen közöttetek.

— Nincs semmi baj, — felelte Hans, — kicsit idegesek vagyunk mindaketten.

Aztán rögtön másról kezdett beszélni. Látszott, hogy neki is kényelmetlen a beszéd tárgy. Más beszélni valója pedig bőven. Részletesen elmondta magának a karlsruhei zeneünnepet, amelyet nem vezényelhetett végig. Aztán munkájáról adott számot, alig mondott olyan mondatot, amelyben Wagner elő ne fordult volna. Wagner csinálta meg, hogy Münchenbe kerüljön, ő járta ki Lajos királynál, hogy kétezer forint tiszteletdíjat kapjon, voltaképpen semmiért. „A király előjátékozója” címet kapta, de nagyon ritkán kellett zongoráznia érte. A feladata sokkal inkább abból állott, hogy segédkezék Wagnernek az operák betanításánál. Lajos király a müncheni operát teljesen a Wagner-muzsika templomává akarta avatni, most éppen a Bolygó hollandira készültek.

— Mégis csak eljött az az uralkodó, — bólintott Franci, — aki méltó erre a feladatra. Istenem, meny-

nyit kínlódtam Weimarban, hogy erre a nagyherceget bíriam rá. Nem ment. Most Münchené lesz az örök dicsőség. Az én küldetésem volt Richardban eddig tartani a lelket, ennek emberül megfeleltem. Most aztán jönnek mások. De így is van rendjén. A fő, hogy az ügy győzedelmeskedjék. De mondd csak, milyen ember ez a király? Sokat hallottam róla, de még nem láttam.

— Ó, a király rendkívüli ember. Egyszerűen lángelme. Képzeld el magadnak egy görög ifjút, aki ugyanolyan szép, mint amilyen tehetséges. Tizenkilencéves az egész ember. Olyan szép, mint egy márványszobor. Ilyennek képzelem Apollót. És milyen elragadóan kedves és amelletten mennyire király! Egy félesztendeje ül a trónon, de a nép úgy imádja, mint valami földre szállott angyalt. Hozzám megindítóan kedves, Richardot pedig úgy imádja, hogy az embernek könnyek szöknek a szemébe...

Hansnak valóban könnyek jöttek a szemébe. Franci veje vállára tette a kezét.

— Különösen ha az ember tönkretette az idegeit. Hans, kedves fiam, miért nem vigyázol magadra? Megéri ezt az a nyomorult kis öröm, amit a méregtől kapsz?

— A méregtől? Úgy látom, Cosima megint elővette a rögeszméjét. Szó sincs itt ópiumról. Agyondolgoztam magam, meghültem, a lázam még nem múlt el, mikor mindenáron felkeltem dolgozni és újra ágynak estem. Azt nyögöm most is. Ópium, nevetséges. Nem mondom, régebben könnyelmű tréfából megpróbáltam egyszer-kétszer, de olyan undorítóan éreztem magam másnap, hogy eszemágában sem volt hozzászokni. Richard is pontosan így volt vele. Cosima azonban a kákán is csomót keres... Nem, nem akarom őt bántani, kimondhatatlanul imádom, csak néha úgy érzem, hogy igazságtalanul kemény hozzám és ez rosszul esik... Nagyon kér-

lek, ne említsd neki, hogy ezt a megjegyzést tettem. Ha valami rosszul esik neki, szeretnék a föld alá bújni szégyenemben és fájdalmamban. Nekem most is mindenem ő. Cosima a feleségem, Richard a barátom, és te vagy mindnyájunk apja. Mindennap imádkoznom kellene, hogy ezért hálát adjak Istennek. Ti hárman, ti legnagyobbak és legkülönbek...

Hans sírva fakadt. Ideges sírással, ahogy az agyonhajszolt, elrongyolt lelkű férfiak szoktak sírni. Majd erőt vett magán és folytatta:

— Ne nézz rám ilyen ijedten, ez múltó betegség. Ha a Hollandin túlleszünk, majd kipihenem magam. Egészséges leszek és jókedvű. Hiszen olyan szép az élet. Cosima és Richard vannak mellettem...

— Hol van most Richard? Cosimát kérdeztem, de nem tudja.

— Nem tudja? Hogyne tudná. Richard minden lépését úgy tudja, mint én. Úgy élünk mi itt hárman, mint akiknek egyetlen lelkök van összesen. Richard a Starenbergi tónál van. Gyönyörű villát kapott ott a királytól. Dolgozik.

Cosima lépett be. Apja azonnal hozzáfordult:

— Miért mondtad te nekem, hogy nem tudod, hol van Richard, mikor tudod?

— Mások is voltak ott, — felelte Cosima nyugodtan — nem szeretek mások előtt magánügyeket tárgyalni. Richard a starenbergi tónál van. De alighanem be fog jönni. Megtáviratoztam neki még Karlsruhe-ból, hogy maga itt lesz Münchenben.

Hans egyszerre felragyogott:

— Igazán táviratoztál neki? Jaj de boldog volnék, ha bejönné! Így négyen együtt... Hát lehet ennél nagyobb öröm? Úgy érzem, mintha bénák volnánk nélküle...

— Bénának érzed magad, mikor én meglátogatlak? — szólt tréfásan, de nem minden él nélkül Franci.

— Nem, nem, hogyan is mondhatasz ilyet... ta-

lán rossz kifejezést használtam... jaj csak bejönne Richard, csak bejönne...

Mintha csak az idézett szellem jelent volna meg, csengettek az előszobában. És belépett Wagner. Az egyik kislányt kézen vezette, a másikat karján hozta. A kicsik láthatólag nagyon hozzászoktak már és most ők is hangos örömmel örültek jövetelének.

— Franci! — kiáltott Wagner.

És már karjai közt szorongatta, csókolta, csókolta, mint egy szerelmes. Franci mindig húzódozott a férfi-csóktól, s ha régebben megbocsátotta is Wagnernek ezt az édeskés szokását, most, maga sem tudta, miért: kínosan visszariadt tőle. De azért kellő melegséggel estek át a viszontlátáson. És elkezdték egymást elhalmozni kérdésekkel, mint jóbarátok szokták, akik három esztendeje nem látták egymást. Wagner elmondta mindenekelőtt élete csodálatos sorsfordulatát. Minden pénzforrásból kifogyva, Minától elszakadva bolyongott céltalanul városról-városra. Így jutott el Stuttgartba, ahol egy kis szállóban próbálta folytatni a Mesterdalnokok komponálását. De kikopott innen is. Egy Weiszheimer nevű fiatalember volt csak mellette, muzsikus, gazdag kocsmáros fia, aki már többször szerzett neki pénzt, de most már az sem segíthetett. Végso nyomorban, minden reménység nélkül csomagoltak ketten ezzel a fiatalemberrel. Hogy hova mehet Stuttgartból, azt nem tudta. És az elutazása előtti órában, a legsúlyosabb nyomorúság és tehetetlenség percében megjelent egy ismeretlen úr. Lajos király öfelségének kabinetirodai titkára gyanánt mutatkozott be. Átadott egy fényképet, egy gyűrűt, egy levelet és egy üzenetet. A levélben a király azt közölte Wagnerrel, hogy zenéjének rajongó híve és boldog lesz, ha a zeneköltőnek kellő gondtalanságot biztosíthat. Az üzenet pedig úgy szólt, hogy a király hajlandó Wagner Richard adósságait, amennyiben azok a kétszáz-ezer forintot nem haladják meg, magánpénztárából

kifizetni. Mindenesetre várja Wagner sürgős látogatását. Ő tehát azonnal Münchenbe sietett. A király csakugyan folyósította a pénzt. Kétszázezer forintot egy összegben, bár az adósságok nem is tettek ki ennyit. S azóta nyugalom, bőség, munka, boldogság. A Mesterdalnokok zenéje elkészült.

— Ez olyan, mint a tündérmese, — mondta Franci, — teljesen valószínűtlen. Éppen azért olyan szép. Mások álmodni szoktak ilyet, veled megtörtént. Nem csodálkoztál?

— Nem. Én mindig tudtam, hogy valami ilyennek kell jönni életemben. Ez nekem járt az élettől. Megkaptam. Az egészlet teljesen rendjén valónak találom. Cosima, kérem a zongorát, játszani akarok a Mesterdalnokokból.

Majdnem nyers volt a felszólítás hangja. És a büszke, hideg Cosima úgy ugrott fel és úgy sietett át a szomszéd szobába, mint egy alkalmazott. Hans maga is felkelt, segíteni akart még betegen is nagy igyekezetében. Franci látta az egész helyzet képét: ez a zsarnoki természetű kis ember leigázta a fiatal házaspárt. Azok úgy lesték minden mozdulatát és pillantását, mint a rabszolgák.

Hans fekve maradt a pamlagon, mert gyengének érezte magát, csak azt kötötte ki, hogy az ajtót hagyják nyitva, mert a boldogságból nem akar kimaradni. Ők átmentek a szomszéd szobába. Cosima odaállt a zongora mellé, hogy segítsen lapozni a vezérkönyvet. Megindult a zene. A következő pillanatban már megszűnt a külvilág Franci számára. Amit hallott, megint csak remekmű volt, És teljesen más, mint az eddigi remekművek. Humor volt benne, büszke és szabad derű, egy hatalmas lélek mély lélegzetvétele. A harmonizálás és a hangszerelés a pillanatonként zsúfolódó meglepetések megdöbbentő gazdagságát hozta. Nem volt semmi kétség: ez az ember a világ élő zenei szellemei között a legnagyobb.

Két felvónást végigvettek vacsora előtt, vacsora

után a harmadikra került a sor. Mikor a nürnbergi népünnepély utolsó diadalmas dörgése is elhangzott, Franci csak egyetlen szót vetett oda a Wagner boldog, kérdő pillantására:

— Shakespeare!

De ugyanakkor oldalt nézett, Cosima egy különös pillantását követve. Az ajtóban ott állott Hans, hálókabátosan, papucsban. Arcán a betegség nyomai, szemében nedves csillogás. Valami vinnyogó, rajongó, félszeg hangon nyögte:

— Richard, előtted le kell borulni a földre...

Izetlen látvány volt a nyafogó férfi, kutya-hűségű, megalázkodó imádatának gyengeségében. Franci kelletlenül nézett rossz idegű vejére, akit pedig annyira szeretett. És mindjárt Cosimára pillantott. A feleség hideg lenézéssel, száналommal mérte végig férjét. Ujjai ott nyugodtak a Mesterdalnokok kézíratos vezérkönyvén.

— Jobb volna, — mondta, — ha lefeküdnél, mert megint meghúlsz, ha folyton járkálsz a lakásban.

Hans engedelmesen megfordult és eltűnt. Torz arckifejezésében volt valami megmagyarázhatatlan. Ők még soká beszélgettek, nem győzvén visszatérni a darab egyes szépségeire.

— Komoly szándékok a tehetségtelen dalnokot Hans Licknak nevezni a színlapon? Szerintem kár ilyen élesen rátámadni Hanslickra. Az alak éppen eléggé felismerhető így is.

— Már megváltoztattam ezt. Magam is erősnek találtam. Ezt az alakot a végleges formában Beckmessernek fogom nevezni. Csakugyan úgy gondolod, hogy shakespearei színvonalú munka?

Ezt elisméltette többször is. Nem tudott betelni a magasztalással. Abból is annyi kellett neki, mint a pénzből. Pénzre már nem volt többé gondja. És úgy látszott, hogy hamarosan eljön az az idő, mikor a magasztalásban világszerte nem lesz hiánya. Mikor aztán mindnyájan aludni tértek, Franci még

átgondolta a Mesterdalnokokat. Tünődött magában, hogy ki az a fiatal nő, aki az Éva alakjára ihlette a szerzőt? Abban maradt végül, hogy bizonyára Wesendonck Matild. Csak azt nem értette, hogy miért írt kapcsolatot Wagner fantáziája öközé és Wesendonckné közé? De aztán lemondott arról, hogy a lángelme teremő munkájának titkos útjait kövesse. A darab remekmű lett, egyéb nem fontos.

Wagner harmadnap visszament a starenergi tóhoz és ő kiment vele, hogy ott egy napot vele töltsön. A villa valóban egy fejedelmi kegyenc lakóhelye volt. Nehéz pompa, a korlátlan jólét mámoros pazarlása vette körül az annyi nyomorúságon átvergődött zeneszerzőt. És minden asztalon az ifjú király arcképe, a szenvedélyes barátság hevét hirdető ajánlásokkal.

— Úgy látom, véglegesen révbe érteztél, — mondta Franci.

— Ideje volt. Ötvenegy éves vagyok. És tekintve, hogy még szenvedni is százszor jobban tudok, mint mások, évezredek szenvedtem már végig. Most élni akarok és a munkám diadalát akarom látni. Szegény boldogult Minna már nem láthatja. De beszéljünk végre rólad is. Mi van veled? Mi lakik a lelkedben?

— Az én lelkemben az elmúlás lakik. Folyton halálsejtelmekkel tépelődöm. Vagy talán nem is a halál az, amit érzek közeledni. Valami elmúlás van előttem, valami feladása életemnek, magam sem tudom pontosan kifejezni. Tulajdonképpen ez hozott el Rómából, nem a karlsruhei cécó. Látni akartam Cosimát. De ne mondd el neki.

— Ó, Cosima... neki nem kell elmondani semmit. Mindent magától kitalál. Cosima a legnagyobb női lélek, akivel valaha találkoztam. És olyan magányos is, mint a nagy lelkek szoktak lenni.

Franci nyersre és komolyra fordította hangját.

— Semmi oka sincsen magányosnak lenni. Ki-

tűnő és derék férje van, aki a világ első művészei közül való és őt imádja. Cosima ezt köszönje meg az Istennek és becsülje meg az urát. Egy minden jóval megáldott feleség ne legyen magányos. Ezt különben neki is meg szándékozom mondani, mert látom, hogy nem elég gyöngéd az urához. És te is tehetnél olykor egy-két óvatos megjegyzést. Látom, igen nagy hatással van mindkettőre. Cosima nem jó úton van. Így kezdődik az asszonyok otthonának felborulása. Ha nem ismerném Cosimát és nem tudnám, hogy tisztességtelen dolgokra tökéletesen képtelen, féltennem kellene a jövőjét.

Wagner mélyen a szemébe nézett barátjának. Igyekezett a legnagyobb hűséget és legnagyobb őszinteséget mutatni.

— Bizhatol Cosimában. Ő a legnagyobb lelkek közül való. És ha az én segítségemre számítasz, benem is bizhatol. Hiszen mindakettőjüket határtalanul szeretem.

Kezét nyújtotta. A két barát melegen kezét szorított. Aztán zenével töltötték a napot. Franci sok mindent eljátszott új munkáiból. S tudta, hogy az alkalom nagyon ritka: olyannak játszik, aki megérti, amit játszik. Meleg öleléssel váltak el egymástól.

— Ha többé nem látnálak...

— Ugyan ne beszélj bolondságokat, Franci, ez csupa képzelődés. Két évvel vagy idősebb nálam, én pedig most érzem magam életem virágjában. Ha elmúlásról beszélsz, engem sértesz meg.

De Francit nem hagyta el az a gondolat, hogy most végleg búcsúznia kell. Hansot is úgy ölelte meg, könnyeztek mindketten. Cosimától nem búcsúzott, őt magával akarta vinni Párizsba. Örült is, hogy együtt lehet vele, aztán meg hasznosnak gondolta, ha a házaspár kissé kiszellőzteti az otthon nyűgös és ideges hangulatát. Mire Cosima visszatér, Hans teljesen felépül és megint rendben lesz minden. Eluta-

zott Weimarba, hogy még egyszer ott is szétnézzen. Elment az Altenburgba, annak lezárt ajtóinak mögött múltja emlékei hallgattak, a házat Gustl őrizte, a hercegnő itt hagyott szobalánya, teljesen céltalanul, hiszen ide egyikök sem akart soha többé visszatérni. Meglátogatta a Wilhelmstalban nyaraló nagyhercegeket is. A nagyherceg hangosan örvendett a viszontlátásnak és mindenáron rá akarta venni, hogy térjen vissza Weimarba. Udvariasan kitért a felszólítás elől. Elbúcsúzott. Aztán még meglátogatta Hohenzollern-Hechingen herceget Löwenbergben. És végül Cosimával együtt útra kelt Párizs felé.

Liszt mama most Olliviernál lakott. Odaköltözött még Blandine életében a fiatal párhoz, s miután Blandine gyermekágyban meghalt, ott maradt a csecsemő mellett. Most már két éves volt az apróság, aki a felejthetetlen Daniel nevét viselte. Liszt mama nagyon megöregedett, törött lába nemhogy meggyógyult volna, hanem folyton rosszabbodott, most már két mankón kellett járnia. Ollivier, a vő, felesége halála után is megőrizte ragaszkodását apósához, minden módon körülvette figyelemmel és fogadkozott, hogy háza mindig a szeretett após otthona marad Párizsban.

Nyolc nap volt az egész. Éppen elég, hogy kezet szoríthasson Berliozval, az agg Rossinival, Jules Janinnel, Erardral és a virtuóz-évek Bellonijával, aki most Párizsban lakott. Meglátogatta Mariet is, Közömbös társalgásban töltve el az illő időt. Aztán elbúcsúzott anyjától. Kettesben, hogy más ne hallja.

— Mama, tegye a kezét a fejemre, áldjon meg engem. Lehet, hogy többé nem látjuk egymást.

— Bizony, fiacskám, — mondta a szánta öregasszony, — engem minden órán elvihet a nagy kaszás. Valahogyan kívánczom is már a nyugalom után. Eleget éltem. És szép életem volt, áldom érte a jó Istent.

— Mondja, mama, maga nem fél a haláltól?

— Dehogy félek, mondom, hogy már kívánom is. De neked mi dolgod van még vele? Hiszen fiatal vagy és egészséges.

— Fiatal? Ötvenhárom vagyok. És folyton az az érzésem van, hogy a sok hercehurcának, nyugtalan-ságnak nemsokára vége lesz.

— Ó, dehogy fogsz te még meghalni. Azt én érzem, hogy nem. Ha a halálod közel volna, azt is érezném. Te csak dolgozzál tovább, ahogy Isten tud-nod adta. Nem fogsz meghalni, szó sincs róla. De engem aligha látsz többet. Isten vezéreljen, fiacskám.

A karosszékekben ülő öregasszony két keze közé fogta fia fejét és gyöngéden megcsókolta, mint kisfiú korában. Nyugodtan és derűsen búcsúzott. És fia életéről olyan természetes szilárdsággal beszélt, hogy Franci hitt neki. Nem fog meghalni. De akkor mi az a különös ösztön, amely az élettől való teljes búcsúzásra sarkalja?

Ollivier és Cosima lekisérték St.-Trobezbe. Meg akarta látogatni Blandine sirját. Imádkozott abban a szobában, ahol leánya meghalt, aztán megállt a parkban a korai sir mellett. Elbúcsúzott ettől a sir-től is. És legvégül elbúcsúzott attól, akit mindenek között a legjobban szeretett, Cosimától. Az úton megint nagyon összelemelegedtek. A rossz hangulatú otthonból elszabadult asszonyt mintha kicserélték volna. Jó kedvű volt, csapongó szellemű, és apjához gyöngéden kedves. Csak a legutolsó pillanatban borúlt egy kis fátyol meleg megértésükre.

— Igérd meg nekem, — mondta Marseilleben a hajóállomáson Cosimának, — hogy jó és türelmes leszel Hanshoz.

— Igen, hogyne, — felelte Cosima udvariasan.

— És hogy szeretni fogod. Hogy mindenáron kényszeríteni fogod magad erre a szeretetre, ha néha kedvetlenség fog el. Egész úton akartam ezt neked mondani, de folyton halogattam. Most végre kibök-

tem. Rossz úton vagy, lányom. Hans egész mást érdemel tőled, mint hogy türelmetlenséggel...

Cosima félbeszakította apját:

— Nézze, papa, ez teljesen fölösleges. Én felnőtt ember vagyok, két gyerekem van, én tudok vigyázni az életemre. Ezt bizza rám.

— Most beszélsz így velem, az utolsó pillanatban?

— Jó, jó, mindent megigérek, csak ne haragudjék. Csókoljon meg, be kell szállni.

A hajó nekivágott a tengernek, Cosima integető fiatal alakja lassan beleveszett a kikötő kisebbedő képébe. Ő lement az étterembe, hogy felhajtson egy konyakot. Ott Bertha Sándor, a fiatal magyar zeneszerző lépett hozzá. Az is Rómába igyekezett. Ő örült neki, nem akart most elérzékenyülni azon, hogy elhagyott kedveseire gondoljon. Az úton a Wagnerzenét magyarázta a fiatal magyarnak.

Mikor Civita Vecchiába értek s a pápai vámőrök, akik kegyetlenül megszorongatták a vámvizsgálattal az utasokat, az ő nevének hallatára tiszteltek és nem nyultak holmijához, Bertha ezen elátotta a száját, neki azonban ez már nem szerzett örömet. Alig várta, hogy Rómába érkezzék. Késő éjjel lett, mire Rómában kiszállt. A Rosario-kolostort már nem akarta felverni, az Albergo Inghilterrában vett szobát.

De a fárasztó út után sem tudott elaludni. A szobát idegennek és kényelmetlennek érezte. A cella kedves csendje és egyszerűsége után vágyott. Hajnalig sem jött álom a szemére. Életéről, sorsáról, hivatásáról tűnődött. Arról a különös ösztönről, amely egyre nyilvánvalóbb szakadékot vágott közéje és az élet közé. Virradatkor meggyújtotta a gyertyát és olvasni kezdett. De nem volt hozzá türelme, valami ismeretlen izgalom furdalta belülről. Leejtette a könyvet és tovább tűnődött. Közben foly-

ton a Rosario-cella boldogságába vágyott ebből a fényűző hotelszobából.

És egyszer csak tűnődése és az a cella összeértek és egybeolvadtak. Kinyilatkoztatásként világosodott meg előtte, hogy mi kergeti oly hosszú idő óta és mi küldi el az életből. Nem elhatározás, vagy feltett cél gyanánt, de életének tőle független és elkövetkezendő jelenete gyanánt látta, hogy otthagyja a világi életet és pappá szentelteti magát. Negyven esztendeig várt rá. Most végre Isten ölébe zárhatja fájó és fáradt lelkét.

Felkelt, felöltözött. Odakint reggel volt már. Egyenesen a Via del Babuinóba sietett. Carolyne már ébren volt. Reggeli pongyolában ült íróasztalánál, szivarozott és írt valamit. Vendége beléptekor örvendezve felugrott.

— Carolyne, nagy hírt hoztam magának. Belépek az egyházba, világi életemnek vége. Mégegyszer megkérdem, nem akar-e a feleségem lenni?

A hercegnő a fejét rázta.

— Istentől vegyem el magát? Lehetetlen. Hiszen nem tudja, hogy most milyen örömet szerzett nekem.

IV.

Hohenlohe püspök nagy meglepetéssel és örömmel vette tudomásul a világhírű művész szándékát. A leendő egyházi férfiú mindenekelőtt titoktartását kérte. Nem kell ezt tudni rajtuk és a hercegnőn kívül senkinek.

— Most tehát mi a teendőm, kedves herceg?

— Mindenekelőtt az, hogy ne szólítson hercegnek. Én nem vagyok többé sem Hohenlohe, sem herceg. Én Gusztáv püspök vagyok. Mert tudnia kell, hogy az egyház főpapjainak csak keresztnévük van, mint az uralkodóknak. Ha világi személyek főméltó

ságoznak, abba még belemegyek. De leendő paptársam szokjék hozzá az egyházi hanghoz.

— Helyes, kedves püspököm. Mi tehát a teendőm? Azonnal hozzá akarok fogni, mert alig várom, hogy misézhessek.

— Misézni? Jaj, kedvesem, az még soká lesz. Teológiát kell végeznie. Mert középiskolai végzettsége bizonyára megvan.

— Nincs. Én soha életemben nem jártam iskolába. Viszont tiszteletbeli doktora vagyok a königsbergi egyetemnek. Használ az valamit?

— Alighanem. Talán elengedik a felvételi vizsga formaságait. Ezt majd elintézzük. Akkor aztán jönnek a teológus-évek. Be fog ülni szépen a padba és majd kollokvál egyháztörténetből, dogmatikából, homiletikából, exegesisből, satöbbi.

— Beülni a padba? Ősz hajammal fiatal fiúk közé? Nem szeretnék komikus alakká válni. Talán megy ez magánúton is. Őszentsége ezt bizonyosan meg fogja engedni nekem. De az a sok tanulni való gondolkodóba ejt. Mikor fogok én komponálni?

— Ez bizony meggondolandó. A teológia óriási anyag. Évekig kell tanulni, reggeltől estig nemigen marad másra ideje. De én azt gondolom, hogy nem kell mindjárt ezen kezdenie. Vannak teológiához nem kötött alsó fokok, ezeket megszerezheti könnyen. És klerikusnak tekintheti magát. Pap és áldozópap közt nagy a különbség. Egyelőre beszéljünk az alsó fokokról. A szubdiakonátus előtt megállunk. Arról majd lehet beszélni később. Amint látom, nagyon vágyik már abba a reverendába. Hát majd megtartja a kellő lelkigyakorlatokat, keresünk egy arravaló egyházi embert, aki bevezeti a dolog elemeibe. Bevonul majd valamelyik clausura kapui mögé a szükséges meditációra, aztán majd megkapja a tonzurát.

— A hajamat le kell vágni? — ijedt meg Franci.
Hohenlohe püspök nevetett.

— Ez maga. Egész világi életét szívesen odaadja, de a haját nem. Vanitatum vanitas.

— Kérem, rendben van. Odaadom a hajamat.

— No, nem olyan súlyos az sem. Inkább jelképesen levágunk egy tincset a feje búbjáról. Annyi haja van, hálístennek, hogy meg sem fog látszani. Én aztán felszentelem. Mindjárt felveheti a reverendát.

— És mi a fogadalom szövege?

— Semmi. Fogadalmat csak a szubdiakonusok tesznek, az előző fokozatok nem. Sem szegénységi, sem szüzességi fogadalmat nem fog tenni. Mégis egyházi személy lesz. Még a felszentelés után is megházasodhatik, ha akar. Egyházi ruhát sem kötelező hordani.

— De szabad.

— Szabad. Vagyis abba a kellemes helyzetbe kerül, hogy csak jogai lesznek, kötelezettségei nem. Miért vág olyan csalódott arcot?

— Nem így képzeltem az egészet. Azt hittem, hogy könnyebb lesz Istennek adnom magamat. Tudom, tudom, ne is mondja: ki-ki tehet olyan fogadalmat sajátmagáról, amilyet akar. De nekem éppen az kellene, hogy rabnak érezzem magam, Isten rabjának. Megalázkodni vágyom, mert annyi fennhéjázó sikerem volt életemben. Engedelmeskedni vágyom, mert eddig sohasem engedelmeskedtem. Tilalmakra vágyom, mert eddig a tisztesség határain belül nem ismertem korlátokat. A lelkem olyan, mint a féktelen és szertelen lázadó: csak akkor remélhet békességet, ha kegyetlenül leigázzák. Én magam képtelen vagyok erre, az egyház kellene hozzá. Azt hittem, csak fel kell kínálnom magamat. És most látom, milyen nehéz rabszolgává lenni. Egészen szomorú lettem. De mindegy, a szándékom nem lenne elég erős, ha mindjárt az elején elveszteném a kedvemet. Tehát előbb az alsó fokozatok. Jól van. Mikorra választjuk ki azt a lelki oktatót?

— Holnapra majd kitalálok valakit. Jőjjön el holnap ilyenkor.

Másnap régi ismerősét, Salua domonkosrendi pátert, találta a püspöknél. Mindjárt megbeszélték a rendes napi találkozókat, valamint az elvégzendő anyagot, egy-egy kis ízelítőt kateketikából, liturgiából, egyházjogból, miegymásból. Még aznap elkezdtek az első órát. Az ötvenháromesztendős tanítvány nagy buzgósággal hallgatta Salua páter igéit. De lelke mélyén csalódást érzett. Az az álom, hogy orgonabúgás és tömjénfüst közepette a kora reggel tiszta hűvösségében mindennap részese legyen a miseáldozat gyönyörű és megrendítő csodájának, messzire röppent vágyó kezei előtt. Álom volt, nem tudta megfogni. Csak a halvány remény maradt belőle, hogy talán majd egyszer ezt is elérheti. Sőhajtott, belenyugodott.

Világi társaságában nem tudták, hogy mit forgat a fejében. Még Meyendorffné sem, akivel megszakította a szerelmi kapcsolatot. Az igazi okot nem akarta megmondani és nem volt könnyű dolga. A szép Olga sírva és haragosan faggatta.

— De hát miért nem kellek már? Megúnt?

— Nem úntam meg. Nagyon is nem úntam meg.

— Hát akkor? Nem vagyok elég szép? Vagy van valaki más? Biztosan van valaki más! Ki az? Megfojtom, ha rájövök.

— Nincs senki. Szavamat adom, hogy nincs. Higyje el, nekem sem könnyű ez a perc. De muszáj.

— Meg kell örülni. Azt hihetné az ember, hogy magának nincs rendben az esze. Kellek magának, boldogok vagyunk, nem szeretett bele másba és most egyszerre mégis... A legjobban az fáj, hogy bizalmatlan hozzám. Miért nem mondja meg, hogy mi baja?

— Ne kínozzon, Olga. Meg fog tudni mindent. És ha szeret, akkor jóbarátom marad. Ezt a kis szóbát fel fogom adni.

— Szóval vége? Most voltam itt utoljára?

Franci némán bólintott. A báróné sírva vetette magát a pamlagra. Ő odament hozzá, hogy vigasztalja. A vigasztalásból simogatás lett, a simogatásból ölelés, az ölelésből elkeseredett, vad, búcsúzó szeretkezés. Az asszony azt hitte, hogy megnyerte a csatát. De mikor boldog, zavaros szemmel nézett kedvesére és gerlehangon megkérdezte, hogy mikor fognak megint találkozni, a férfi így felelt:

— Itt soha többé, Olga. Elbúcsúztunk. De a házához, ha szabad, igen gyakran fogok jönni.

Meyendorff báróné sírva ment el. Ő még ott maradt a szerelmi tanyán és gondolkozott. Miért adta fel ezt a bolondító termetű, forró, kedves asszonyt? Hiszen egyelőre semmi sem kötelezte erre. Milyen csábító dolog volna holnap megbékíteni és újra kezdeni az egészet... De aztán összeszedte akaratát. Nem, nem szabad. Ha komolyan készül arra a nagy lépésre, nem szabad magával alkudoznia. A szép Olga meg fog vigasztalódni. Majd neki ajánlja valamelyik szerzeményét. Azt tapasztalta, hogy az ilyen dicsőség iránt a hölgyek túlfent fogékonyak és még egy szerelmi csalódást is szívesen elviselnek érte.

A titkos órákat tovább folytatta Salua páterrel, de külső élete egyelőre nem változott semmit. Csak a Monte Marión kellett lakását kibővítenie. Most már itt is kezdték a tanítványok felkeresni. Akadt közöttük, akivel szívesen foglalkozott. Bertha Sándor, a szőke magyar ifjú, aki Marseilleből elkísérte a hajón, állandóan Rómában maradt, hogy mellette fejlessze tovább zongoratudását. Aztán jelentkezett nála egy Walter Bache nevű birminghami fiatalember, aki nagy zenei készségén túl még megvesztegetően személyes Liszt-rajongást is mutatott. Harmadik és legkedvesebb tanítványa olasz volt, egy Sgambati nevű római ügyvéd fia. Ez a Sgambati már hosszú évek óta szerepelt csodagyermek gyanánt, de most

már megemberesedett és a csodagyermekség nem ártott meg neki: pompás zenésznek ígérkezett a komponálás terén is. Anyja angol nő lévén, meleg barátságot kötött Bache-csel. Jelentéktelenebb tanítványok is minduntalan felkeresték a Rosario-kolostort s a régi kis cella most már nem volt elegendő a forgalom lebonyolításához. Franci más lakást kapott, jóval tágasabbat, három szobából állót, a legszélső szobából egyenesen beléphetett a kis templom oratóriumába. A fehérfalú szobákban könyvek foglalták el a legtöbb helyet, valami sokat olvasgató plébános lakásának tetszett ez a kis otthon, de egy állványon ott pihent üveg alatt a Chopin kezének márványmintázata, s az íróasztalon ott állt Sayn-Wittgenstein hercegné arcképe lengyel nemzeti viseletben. Ebbe a környezetbe jártak ki a távolságot és fáradságot nem ismerő tanítványok. Lassanként ugyanolyan kis Liszt-udvar kezdett itt kialakulni, mint valaha az Altenburgban. Minden kedden zenedélutánt tartottak, ilyenkor valamennyi tanítványát tüzetesen végighallgatta.

Bent Rómában is volt egy kis szállása: a rota auditora, monsignore Nardi, egyszersmindenkorra felajánlotta neki vendégszobáját. Ha este sokáig maradt a városban és a környék briganti-veszedelme miatt már nem volt bátorságos hazakocsizni a Monte Marióra, itt aludt.

A tanítványok újévkor megfogyatkoztak eggyel. A magyar Bertha Sándor összekülönbözött mesterével. Úgy történt a dolog, hogy a hatvannégyes esztendő utolsó estéjét együtt töltötték a kolostorban. Tizenegy óra felé Franci felszedelőzködött, hogy tanítványával együtt menjen be a városba. Frakkot öltött. Kimentek a Bertha bérelt kocsijához, amely lent várakozott a Mario lépcsői alatt.

— Hova vigyem, mester? — kérdezte Bertha.

— Ha nem okoz magának nagy kerülőt, tegyen le a Palazzo Veneziánál. Bach báróhoz megyek.

— Micsoda, — kérdezte a fiatalember elhűlve, — a mester érintkezik Bach báróval? Magyar ember létére szóba áll vele? Hiszen Széchenyi Istvánt ez a Bach gyilkoltatta meg, mester!

— Ugyan ne beszéljen badarságokat. Hogy lehet felülni ilyen dajkameséknek? Nem szégyelli magát? Régóta tisztázott dolog, hogy Széchenyi öngyilkos lett.

— Kérem, — szólt izgatottan a tanítvány, — én nem erőszakoskodom. Mondjuk, hogy Széchenyit nem ő ölette meg. De éppen eleget gyötörte és kínoztta Magyarországot, amíg a kormányon volt. A mester nem ismeri eléggé az otthoni viszonyokat. Tessék nekem elhinni, hogy Bach báróval igaz magyar ember nem foghat kezét.

— Hallja Bertha, nekem ne mondjon ilyen butaságokat, mert megharagszom. A politikája lehet akárkinek akármilyen, de Bach báró igen előkelő úriember és nekem barátom. Előttem őt ne merje sértegetni, nézze meg az ember.

Bertha hallgatott. Igen kínos hangulatban ültek egymás mellett. Nagysokára beértek a havas utcákon az osztrák nagykövetség palotájáig. Franci kiszállott. És megsajnálván, hogy oly kemény volt a fiatalemberhez, nyájasan boldog újévet kívánt neki, sőt meghívta magához másnap délelőttre.

A Bach báró szilveszteri estélye sokáig tartott, Franci Nardinál töltötte az éjszakát. Mire másnap, újév reggelén kiérkezett a kolostorba, Bertha már ott várakozott reá.

— Mester, — mondta a tanítvány, — én egész éjszaka nem aludtam. A tisztelet ellen nem szeretnék véteni, de muszáj beszélnem. Kérve-kérem, ne tartsa fenn barátságát Bach báróval. A mester mindig hangoztatja, mennyire szereti a hazáját. Tessék nekem elhinni, aki hazulról jövök, hogy ez a kettő nem fér össze. A cigányokról szóló könyv

miatt már úgyis annyit bántották otthon a mestert, most ha ennek a Bach-barátságnak híre megy...

— Nézze, fiam, ne tegyen engem idegessé. Hogy kivel barátkozom, az az én dolgom és nem szeretem, ha a magánügyeimbe mások belebeszélnek.

— De ez nem magánügy, — kiáltott feltűnő izgalommal a fiatalember, — ez a magyarság ügye! A mester ma a leghíresebb magyar a világon. Még talán Kossuthnál is híresebb. Amit a mester tesz, arra az egész világ figyel. Ha Liszt Ferenc kezét fog Bach báróval, akkor a leghíresebb magyar az egész világ előtt igazolja a Bach-korszakot!

Franci meglepetve nézett Bertha Sándor magyar muzsikusra. A fiatalember ott állóhelyében sírva fakadt az izgalomtól. Ez a nagy felindulás kíméletre ösztönözte.

— Maga most nagyon ideges, fiam, menjen szépen haza, majd beszélünk erről máskor.

Bertha Sándor fordult és elment. Franci az emeleti ablakból utána nézett. A fiatalember még lent is sírt a lépcsőn, amint lépkedett kocsija felé. Ő pedig összeráncolt homlokkal, tűnődve nézett utána. Hogy ő igazolja a Bach-korszakot? Mi az a Bach-korszak? Kétségkívül az az idő negyvenkilenc-től ötvenkilencig, mikor Bach kormányon volt. Bach egységes monarchiáról álmodott és természetesen nyomni igyekezett a magyarok különszakadó hajlamát. Akkora sebet hagyott ez az országon, hogy ez a fiatalember még most is sírva fakadt tőle? Különös. És eszébe jutottak a komlóskerti vacsorák, mikor a cigánymuzsika kesernyés, vad hangulata az elnyomott lengyeleket idézte emlékébe. Eszébe jutott Vajda János költeménye és Doppler levele a néma fájdalomról. Igen, ennek a fiatalembernek igaza is lehet. De ő ezt az igazat nem tudja érezni. Pedig Magyarországot szívből szereti. Mi ennek az oka? Nyilván az, hogy nincs benső érintkezése az otthoni ügyekkel. Mert külföldön él.

Miért? Mert hazája kicsiny és szegény, a tehetség ott nem fejlődhetik lehetőségei szerint, azok a tehetségek, akiket az a csodálatos őstalaj szül, másfelé kell, hogy menjenek. Messzire, nyugat felé. Ha ilyeneket gondol végig az ember, akkor látja, milyen hatalmas lélek volt Széchenyi István, aki irtózott a véres zűrzavartól, a lelkes szónoklattól és zászlólengetéstől, hanem gazdagságot, fejlettséget, kultúrát akart plántálni a kis országba. Igen, ez az igazi útja annak a szívnek, amely tétován, ügyetlenül, száz tudatlan hibát csinálva, de mégis őszintén hazaérez. S mikor eddig jutott gondolataiban, fájdalmasan sajgó lelkiismerete megenyhült valamennyire. Az ő pusztja jelenléte a világon már becses haszon a nemzetnek. Mert időtlen időkig mindenki tudni fogja, hogy ebből a fajtából, magyar-nak született az, aki az emberiség történetében legjobban tudott zongorázni és aki ennek az évszázadnak zenekultúráját erőteljes kormánykerék-csavarással a megváltó, új vizekre vitte. Mindezt ő adta a világnak és általa Magyarország. A rapszódiaák sora is, az esztergomi mise is a magyar nemzet sikere. És ha valaha megszületik az a Zeneakadémia, amelyre ő adta oda az első forintot ezelőtt húsz esztendővel, az majd maga neveli fel a magyar föld tehetségeit, azoknak nem kell Bécsbe és Párizsba szakadniok többé, — s ez is egy kicsit az ő műve lesz. Vajjon meglesz valaha?

Megint erős vágy fogta el, hogy hazamenjen. De most ezt a vágyat elnyomta magában. Isten más utat szabott ki neki. Pap lesz Rómában, fel fog olvadni az egyház zsolozsmáinak szent boldogságában, úgy fog élni, mint ahogy lelke mélyén egész életében vágyott rá: mint aki teljesen megsemmisül, csak a végtelenséggel már a földön egyesült lelke él tovább.

Különös véletlenként alig pár nap múlva kapott levelet Pestről. Báró Prónay Gábor, a Zenede

elnöke írt neki, hogy a Zenede májusban fogja ülni huszonötéves jubileumát, nem lehetne-e ez alkalommal Pesten bemutatni a Szent Erzsébet legendáját, a szerző személyes jelenlétében? Franci erős kísértést érzett. De az egyház kebelébe való vágyakozása erősebb volt benne. Udvarias levélben mentette ki magát. Májusban aligha lesz lehetséges Pestre mennie.

Egyházi órái haladtak. Nem is leckeórák lettek, hanem hosszú beszélgetések a hit mibenlétéről, az egyházról, a dogmák jelentőségéről, a katolicizmus szelleméről. Sőt nem is beszélgetések, hanem olykor viták. Salua páter nem egyszer meghátrált a vitatkozó ellenfél elől, aki Chateaubriand könyveit olvasta valaha Liline grófnővel, aki nyomon követte Lamartine viaskodását önmagával, aki végigkísérte Lamennais abbét kálváriája számos állomásán.

Az avatást Hohenlohe püspök április huszonötödikére tűzte ki. Öt nappal előbb még hangversenyt adott a Barberini-palotában. A frakkot úgy vette fel, hogy a hangverseny után örökre elbúcsúzik tőle. Felrakta összes kitüntetéseit, a Nardi elegáns hintájában hajtatott oda. Kandeláberes komornyikok fogadták a bejáratnál, azok kísérték fel a lépcsőn. A nagy szalonban egyszerre köréje özönlött az egész római arisztokrácia. Caraman-Chimay hercegné karonfogta és nem eresztette el. A hercegné tréfásan rokonnak szokta őt szólítani, születésére nézve ugyanis Montesquiou-Fézensac grófnő volt, mint a Marie fivérének a felesége.

— Mit fog játszani, rokon?

— Egy felszólítást, amelynek nem tudok eleget tenni, — felelte jókedvűen és titokzatosan.

Ez volt műsorának első száma: a Weber-féle felhívás keringőre. A vége miatt választotta, a végén el akarta játszani csak önmaga számára érthetően, hogyan múlik el szépen, elhalóan a bálterem tánca, a világ illatos gyertyafénye, a szalon-hangu-

lat, amelyre a titokban távozó arszlán most rácsukja az ajtót. És eljátszotta az Erlköniget is, ezt a ropant nehéz számot, amellyel Európa minden országában annyi év alatt annyszor tudta a porba sujtani és az éig emelni a hallgatóságot. Fergeteges tapsokat kapott, az emberek felálltak, úgy verték össze feléje tenyeröket. Ő hajlongott és magában dobogó szívvel arra gondolt, hogy ebben a teremben egyetlen lélek sincs, aki tudná, milyen búcsút jelent ez az Erlkönig. Megint szoros gyűrűben záródtak köréje principessák és contessák, főpapok, miniszterek. Gregorovius, a híres német műtörténész, aki állandóan Rómában lakott, a hajékektől sziporkázó fejek felett odaszólt hozzá:

— Gratulálok. Ön a zongorájával az egyetlen élő kentaur.

Ő pedig arra gondolt, hogy éppen most készül egy életre szóló éles elhatározással elválni testétől a világi zongorát. Mikor elment, visszanéző pillantása a Meyendorff Olga tüzes, fájdalmas szemével találkozott. Mintha az a világi élet nézett volna rá ilyen szemrehányóan, amelyet ebben a pillanatban örökre elhagyott. S a Nardi vendégszobájában, ahol utolsó világi éjszakáját töltötte, arra a másik búcsúestére gondolt, amellyel Elisabethgradban virtuózi pályafutását befejezte.

— Mennyi színészkedés volt az életemben, — gondolta magában, — mennyi tetszelgés és póz. Nem hazudtam soha ezeket a pózokat, éreztem őket. De a hiúságomnak tetszettek. Ennek most vége.

Másnap korán reggel bevonult a lazaristák kolostorába, négy napi meditációs időre. Ezt hárman tudták kivüle Rómában: Carolyne, Hohenlohe és a pápa. Pio Nono tudott tervéről és jóváhagyta. A lazarista kolostorban semmi más dolga nem volt, mint elmélkedni gyarló élete felett és előkészíteni lelkét a nagy eseményre. Kicsiny cellát kapott, klastrom-udvarra nézőt. Fél hétkor kelt, kávéját a

cellába hozták. Reggeli imáját elvégezte fél nyolcig. Akkor átment a lazarista-templomba misére. Utána bibliát kellett olvasnia, szentségimádást végeznie és elmélkednie. Délben a refectoriumban ebédelt, ahol külön kis asztalon terítették neki, az egyelőre méltatlannak. Ebéd alatt a rendtagok egyike Szentírást olvasott hangosan. Ebéd után aludt valamit, aztán megint bezárkózottan elmélkednie kellett egész délután, majd sétálhatott a klastromkertben. Nyolckor vacsorázott, utána lelkigyakorlatot tartott a rendfőnökkel, padre Guerinivel és tíz órakor lefeküdt. Négy napig egyformán. És négy nap alatt mély megilletődöttséggel ringatta bele magát abba a nagy örömbe, hogy élete legszebb és legtisztább vágya teljesül. Az órákat számolgatta, mint a szabadságukat váró foglyok. Pedig az édes rabság eljövételét várta.

Az ötödik nap reggelén zárt kocsiban elhajtott a Vatikánba. Vasárnap volt, tündöklő tavaszi reggel. Már tudta, hogy hova kell mennie: új lakását négy nap alatt Carolyne rendezte be Hohenlohe püspök lakosztályában, a Rafael stanzáinak szárnyán. Ágyán ott volt kikészítve a reverenda. Felvette, kimondhatatlan örömet érzett. Az övet gondosan lesimította karcsú derekán, a szoknya hulló ráncait vigyázva egyengette. Lépett benne egyetkettőt, járását figyelte. Örömeiben bosszankodott, hogy nem tud kilépni önmagából, hogy nem tudja távolabbról szemügyre venni a reverendás Liszt Ferencet. Aztán az íróasztalon észrevett egy kis csomagot, rajta a Carolyne kézírásával a címe. Felbontotta. Egy skatulya névjegy volt benne: „L'abbé François Liszt.“ Ennek úgy megörült, hogy táncolni szeretett volna, de az mégsem illett ebben a magasztos órában a reverendához.

A püspök inasa kopogtatott be hozzá.

— Sono pronto, — felelte ő.

Indult a Péter-templom egyik mellékoltára felé,

hosszú és bonyolódott, de már jól ismert úton. És végre ott állott az oltár előtt. Mikor a szertartás alatt le kellett térdelnie és a püspök jelképesen elvégezte rajta a tonzura szertartását, kissé összerezent. Mindig kényes volt a hajára. De aztán mélyen elrestelte magát és igyekezett lelkét felemelni Istenhez. A püspök halkán morzsolt latin szavai úgy hullottak rá, mint a szentelt víz permetező cseppjei. Ahítata egészen elborította, mintegy álomban érezte sajátmagát, a püspök mozgó, színes árnyát, a távoli járókelők nesztét a kőkockákon.

Egyházi személy lett, klerikus. Egészen más-kép ment fel a stanzák folyosója felé, mint ahogyan onnan lejött. Övének érezte az egész óriási Vatikánt, falakra és oszlopokra testvéri boldogsággal tekintett. Mikor megint fent volt szobájában, bejött hozzá a püspök.

— Gratulálok. Hadd látom, hogyan fest. Egészen jól. Annyira papos, hogy ettől akár misézhetne is.

— Ó, a misézés. Mondja, püspököm, mit szabad nekem tulajdonképpen? Semmi ténykedésre nincs jogom az egyházban?

— Szó sincs róla. Miséznie és gyóntatnia nem szabad, az igaz. De az egyházjog szerint ajtónálló és felolvasó szerepe van. Sőt acolytha, vagyis joga van gyertyát vinni, a processziókban részt venni, a misénél a bort nyújtani, egyszóval ministrálni, amit ugyan eddig is megtehetett, de a hetedik század előtt nem tehetett volna. Ami azonban a legnagyobb dolog, maga ezzel a felszenteléssel exorcista rangba jutott. Joga van ördögöt üzni. Szóval ostiarius, candelarius, lector, acolytha és exorcista. Ez sem elég?

Franci ránézett a püspökre, vajjon az komolyan beszél-e. Hohenlohe püspöknél ezt sohasem lehetett biztosan tudni. Még beszélgettek egy kissé, aztán a püspök elment dolgai után. Ő pedig Carolynehoz

sietett. A hercegnő boldog sikoltással fogadta, aztán letérdelt előtte és kezét csókolt neki.

— De Carolyne, hogy gondol ilyet...

A hercegnő nem figyelt a tiltakozásra. Felkelt, elfordult, sírt. Franci először azt hitte, hogy örömében sír. De csakhamar látta, hogy a könnyek a fájdalom könnyei. Gyengéden magához vonta az asszonyt.

— Mi baj, az Istenért? Miért sír?

— Mert eszembe jutott, hogy milyen szép lett volna, ha összeesküdhattünk volna...

— Carolyne, még nem késő! Egy szavába kerül!

— Nem, nem, lehetetlen. Magának pappá kell lennie. Isten így akarja. És ha addig élek is, maga kanonok lesz a Szent Péter-templomban.

— Arra nem vágyom, Carolyne. Misézni szeretnék, azt megvallom. De azon túl csak zenét szeretni, mást semmit. Most búcsúszom is, mert sok dolog van. Anyámnak is akarok írni, Cosimáéknak is.

Hazament. Örömtől repesve ment gyalog az utcán, nem tudott eléggé gyönyörködni abban a gondolatban, hogy nála mától kezdve a hazamenés a Vatikánt jelenti. Az utcán sóváran tekintgetett széjjel, látja-e mindenki, hogy ő pap. De nem nagyon tűnt fel, az emberek többnyire közömbösen mentek el mellette. A reverenda nem volt ritka látvány a római utcán. Ha néha egy-egy kegyes vénasszony, vagy koldus buzgón köszöntötte, élénken és hálásan viszonzta a köszöntést. És gyakran nézett végig magán, jól hullanak-e az elegáns reverenda ráncai.

Anyjának is, Cosimáéknak is megírta a nagy eseményt. Cosimáéknak írott levelében gyengéden érdeklődött az újszülött egészsége iránt. Mert a Bülow-háznál beköszöntött a harmadik gyerek. Leányka lett ez is, a Wagner-rajongó szülők Isoldának nevezték el. Az abbé nyugalmas örömmel

gondolt az új unokára. Ez bizonyára egymáshoz vezeti a szülők válságba jutott érzéseit.

Liszt mama öreges betűivel jött meg az első válasz. „Leveled, amelyet tegnap kaptam meg, egészen megrázott és én könnyekre fakadtam. Bocsáss meg, erre a hírre igazán nem voltam elkészülve. Aludtam rá egyet, gondolkoztam rajta, aztán belenyugodtam akaratomba és Isten akaratába. Lecsillapodtam. Elhatározásod csakugyan nem közönséges elhatározás. Adjon neked erőt az Isten, hogy végre is tudd hajtani. Ez nagy dolog, de a Monte Marión elég időd volt rá felkészülni. Leveleidből ezt észre is vettem. Olyan szépen, olyan vallásosan írtál, hogy gyakran mélyen meg voltam hatva és nem egy könnyet szenteltem neked. Ebben a legutóbbi leveledben pedig bocsánatot kérsz tőlem, gyermekem. Ó, énnekem nincs megbocsátani valóm. Jó tulajdonságaid sokszorosan felülmúlták ifjúkori hibáidat. Kötelességeidet minden irányban mindig szigorúan teljesítetted, s ezzel nekem nyugalmat és örömet szerezted. Gond és bánat nélkül élhetek, s ezt neked köszönhetem. Élj hát boldogul, drága gyermekem. Ha egy gyenge, halandó anya áldása elérhet valamit Istennél, ezerszer megáldalak. Ajánllak a jó Istennek és maradok hűséges anyád, Liszt Anna.“

A nagy hír bejárta a világsajtót: Liszt Ferenc pappá lett. Az újságcikkekben alig akadt olyan, amely ezt a meglepő hírt jóindulattal vette volna tudomásul. A legtöbb újság szenzációhajhászást látott benne. Más lapok pedig csak legyintettek rá: újabb kalandja ez a szertelen és szeszélyes művésznek, nem sokáig fog tartani.

Ott ült az új abbé a Vatikán épületében, Rafael stanzáinak szomszédságában, egyazon házban magával a pápával és olvasta a lapokat. Nem volt a szobában rajta kívül senki. Ha lett volna ott valaki, hevesen kikelt volna a sajtó cinizmusa és mindenáron támadást kereső éle ellen. Szenvedélyesen han-

goztatta volna, hogy szándékának őszinteségét és tisztaságát senkinek sincs joga kétségbevonni, neki most élete régi vágya teljesült és ebben igen boldog. De egyedül volt, csak önmagával beszélhetett. És önmagának csak ezt mondhatta:

— Nem így gondoltam.

Leült a zongorához. El akarta terelni gondolatait valamitől, ami bántotta, valamivel, amit szeretett. Leütötte első hangjait annak a zenekari szerzeménynek, amely megint csak Fausttal foglalkozott, de nem a Goethe, hanem a Lenau ihletése folytán. A Lenau olvasgatása közben két epizód ragadta meg figyelmét. „Az éjszakai menet“ volt az egyik. Borús, fülledt, csillagtelen éjszakával kezdte ezt, a lombok közt éneklő csalogánnyal, terhes szellővel. Aztán behozta Faustot, nem a Mazeppa vágatásával, csak úgy lassan poroszkálva. Ekkor fények villannak meg a lombok között, egyházi menet jön arra, amely a „Pange lingua“ dallamát zengi. A zsolozsma hullámai egyre erősebbek, végül áradatukkal elöntik az egész világot, mikor a menet Faust közelében halad el. Aztán elhal a távolodó énekszó és Faust, vagy inkább Liszt Ferenc, sírva maradt ott az éjszakában, keservesen fájlalva viharos lelkének soha meg nem található nyugalomát.

Aztán a második epizódot játszotta, a Mefisztó-keringőt. Faust és Mefisztó zeneszót hallanak az útszéli csárdából és szerelmi kalandot keresve, betérnek. Bent javában táncolnak a parasztok. Nagyon szép lánya van a kocsmárosnak. Mefisztó elveszi az egyik muzsikus hegedűjét és ördögi keringőt kezd játszani rajta. A zene gonosz varázsa megrészegeti a táncolókat, eszeveszetten adják oda magokat a vágy hatalmának. Páronként osonnak ki a madárdalos csalitba csókolódzni. A kocsmáros leánya sem tud ellenállni és mikor egyedül maradnak, aléltan veti magát Faust mellére. A keringő sátáni módon szól tovább és végül ők ketten is kiosonnak.

Az ördögi keringő hangjai széles hullámokat vertek a szobában, elöntötték a folyosót és bele-remegtek az ős Vatikán falaiba. Mefisztó maga játszotta a pápa palotájában ezt a keringőt, melyről szerzője büszkén tudta, hogy a világ zeneirodalmában így kevés darabot hangszereltek.

Nyílt az ajtó. Franci felnézett. Egy inas állt ott.

— A püspök úr üdvözlét küldi a mesternek és kéreti, hogy valami egyházi zenét szíveskedjék játszani.

Franci felkelt a zongorától, lecsukta a fedelet és fejbőlintással elbocsátotta az inast.

V.

Nem találta helyét, nyughatatlan volt. Papnak tarthatta magát és mégsem volt az, hiszen bármikor akár meg is házasodhatott volna. Az igazi papság nagyon messze volt még tőle. S a lélek teljes békéje helyett nem kapott semmit. Mikor még abban a hitben élt, hogy a felszenteléssel együtt a nagy harmónia csodája is meg fog vele történni, húzódzkodott a pesti úttól. Most vágyini kezdett rá. És egy szép napon elhatározta, hogy utazik.

A zenede jubileumát májusról augusztusra halasztották, rekkenő forróságban érkezett Pestre. Az Angol Királynőben szállott meg. Izgatottan várta Münchenből a hírt, mikor jelentkeznek már Cosimáék, mert levélben megbeszélte velök, hogy Pesten találkozni fognak. Végre megjött a távirat. És még aznap maga a házaspár is. Sőt velök érkezett Eduard is, aki Bécsben csatlakozott hozzájuk. Tele voltak hírekkel a Tristan müncheni bemutatójáról. A régóta hanyódó darab végre napvilágot látott Lajos király színházában. Gyönyörű előadás volt, Hans segédkezett a betanításnál. Rengeteg ember jött el messze földről. Még Rubinstein is ott volt,

de neki a Wagner-zene nem tetszett. Csak azt az egyet érte az egészből, — így nyilatkozott valakinek, — hogy ez a zene neki ellenszenves. De viszont bemutatkozott neki egy magyar fiatalember, bizonyos Mihalovics Ödön, arra figyelni kell, mert kitűnő muzsikus és a Richard zenéjének feltétlen hívéül szegődött. Oda is költözött állandóan Münchenbe, de az Erzsébet-oratórium miatt most ő is ideutazik.

A Bülow-házaspár egészen jól megvolt együtt. Hans kevésbbé volt most ideges, de teljesen azért nem volt rendben. Rohamos kedélyváltozásain látszott, hogy belülről nagyon dúlt ember. Különösen akkor jött ki a sodrából, ha Wagnerre terelődött a szó. Ilyenkor mértéktelen és izgatott rajongásban tört ki. Valami különös igyekezet látszott rajta, hogy saját magát mennél jobban belehajszolja ebbe a lelkesedésbe.

Az Erzsébet-legenda szövegét Ábrányi, a költő és zenebíráló, fordította magyarra. Furcsa érzés volt Franci számára, mikor az első próbához elment a Vigadóba, hogy a magyar szereplők és karok Szent Erzsébet anyanyelvén énekelték az ő szerzeményét, de ő maga a szöveget nem értette, csak a német eredetiből tudta, hogy mikor miről van szó. A próba tetszett neki, a karok eléggé felkészültek, a magán-szólamokat nagyon szép hangok énekelték, különösen Erzsébet személyesítője, egy Paulayné nevű hölgy, tetszett neki. Nem is győzte dicsérni az egészet azon a vacsorán, amelyet Schwendtnert, a belvárosi apátplébános, rendezett az ő tiszteletére. Ide már úgy ment el, mint pap a paphoz. S a terített asztalnál, ahol régebben frakkot hordott, most drága selyemreverendában foglalt helyet. Más papi személyek is voltak ott, egyetlen pillantással végigszaladt rajtok és megállapította, hogy ő a legelegánsabb abbé valamennyi között.

Másnap meglepő látvány tárult eléje, mikor az

utcára lépett. A várost fellobogózták. Pirosfehérvölg zászlók lobogtak a nyári nap könnyű szellőjében.

— Mi ez, — kérdezte báró Orczy Bélát, aki érte jött a szállóba, — hát ezt szabad?

— De mennyire szabad. Hát ön nem tudja, fő-tisztelendő úr, mennyire megváltozott itthon a világ? A császár kibékült velünk, sőt meg fogja magát koronáztatni magyar királynak.

— Hallatlan. Mikor?

— Abba még hónapok beletelnek. Egyelőre mindenféle bizottságok tárgyalnak közjogi kérdésekről. De, hogy a kiegyezés meglesz, az most már kétségtelen. Magyarország meg fogja kapni szabadságát és önállóságát. Van egy Deák Ferenc nevű politikusunk. Hallotta már ezt a nevet?

— Rémlík, hogy Bach említette Rómában, de hogy mit mondott róla, azt már elfelejtettem.

— Ez a Deák írt az idén húsvétkor egy cikket az ujságba, az indította meg az egész dolgot. Jövőre alighanem koronázunk. Remélem, hogy arra megint eljön?

— Okvetlenül, ha Isten éltet. De nézze csak, kik ezek?

Vidéki dalárdák vonultak fel az utcán, végevárhatatlan menetben. Mindegyik város dalárdája saját zászlaja alatt. Táblákat is hordtak városnevekkel: Eperjes, Zimony, Hódmezővásárhely. Volt köztük Kismarton is, ezt a csoportot a lelkész hirtelen átfutó gyerekkori melegséggel nézte. A kúnszentmiklósiak furcsa zászlóval jöttek: rúdján csak füstös, vásott rongydarabok lógtak.

— Miféle zászló ez?

— Negyvennyolcas zászló. Hazavitték a tűzből, eldugták és most elővették. Most már ezt is szabad.

A dalárdisták mind igen élénk nemzeti viseletet hordtak. Zöld, piros, violaszín, kék nadrágok virítottak, köztük dúsan zsinórozott színes dolmányok, a nőkön párták, színes viganók, aranyzsinóros

pruszlikok, nemzetiszín-szalagos ingvállak. Az utcai közönség is erősen hangsúlyozott magyar ruhát hordott, igen sok volt az árvalányhajás kalap, csak itt-ott látszottak még a közhangulattal ellenkező köcsöggalapok. Mintha a tobzódó színek és formák egyszerre akarták volna most pótolni annyi elnyomott esztendő elmaradt virulását. Egyetlen nagy, harsogó magyar szimfóniává lett a pesti utca.

Az ünnepi hangverseny előtt mise volt a belvárosi templomban. Beethoven Cé-moll miséjét játszották. Aztán az egész közönség átvonult a Vigadóba. Ott lángvörösbe öltözött, kócsagos kalpagú portás fogadta az érkezőket. Szőnyegdísz, virágdísz. Franci belépett a dobogóra selyemtalárban, palásttal a hátán. Most mi lesz? Felsúvít-e a cigányokról szóló könyv felháborodásának füttye?

Nem volt fütty, hatalmas taps volt. A boldog ország azt a könyvet elfelejtette. Díszbeszéd, üdvözlés, prológ, taps, taps, taps. Aztán következett az oratórium. A szerző maga vezényelt. A maga különös módján: inkább hallgatóként, mint szereplőként viselkedett, olykor annyira beleandalodott saját munkájának szeretett szépségeibe, hogy leeresztette a pálcát és csak állt mozdulatlanul. Ezt régebben is csinálta, de reverendában még nem csinálta. A dob-nál maga Bülow ült, a bőgőt maga Mosonyi húzta és a szerző mellett ott ült Erkel Ferenc, az résen volt. Ha az abbé hagyta menni a szereplőket és az énekkart a magok útján, Erkel ülve, orvúl dirigált a szerző helyett és keményen kézben tartotta az egészet. Igen nagy siker lett belőle, azoknak a magyar sikereknek egyike, amelyeknek párját nem találni másutt. A közönség felállt, dobogott, tapsolt és kendőket lobogtatott az abbé felé.

Délben megint Schwendtner apátplébánosnál volt dísz-étkezés. Roskadozó asztal, hatvan teríték. A pohárköszöntők természetesen egymást követték. A ferencrendiek gárdiánja, Dank Agáp, is felszólalt.

Mint az egyházi férfiúvá lett világhíresség szerzetesrendjének képviselője szólalt fel. És beszédét így fejezte be:

— Ennélfogva kérem őt, hogy majd az ország nagy ünnepén, midőn Szent István koronája a király és a nemzet alkotmányosan létrejött frigyét szentesíti, koronázási miséjével jelenjék meg!

Viharos helyeslés és éljenzés következett. Neki szívébe dobbant a szó. Koronázási mise az esztergomi után, milyen szép is lenne. Egy pillanat alatt tüzet fogott az ötlettől. És ettől a perctől kezdve egész magyarországi tartózkodása alatt minden alkalommal ráterelte a beszédet a koronázási misére. Hol kellene ezt a dolgot mozgatni, milyen magyar köröktől fog függni ez a megbízás? A gvárdián ötlete hamar szárnyra kapott, mások is kezdtek emlegetni. S ha már felmerült a gondolat, kétségtelennek látszott, hogy valósággá is válik. Más nem jöhetett számba, mihelyt ő vállalta. Legfeljebb Erkel Ferenc. De az ügyis mogorva és tiszteletteljes megadással viselte a második hely természetes voltát a világhírű magyar tekintélye mögött.

Szent István napján körülhordták a Várban a Szent Jobbot. Bülowék, Eduárd és Reményi egy budai család szíveességéből jó ablakot kaptak, ahonnan a körmenetet kitünően lehetett látni. De az abbé nem tartott velök. Ő résztvett a körmenetben. Fehér karinget vásárolt és beállott a papok közé. Ott lépdelt közöttük elegánsan, csattos lakktopánnal. Hosszú ősz haja különösen hatott a normális hajviseletű papok között. Ő tudta, hogy minden szem rátekint. Ahogy haladt a menet, a kétoldalt szorongó közönség irányából folyton hallotta felszisszenni neve esz betűjét. Liszt, Liszt, mondta mindvégig a sokaság. Ő nem nézett sem jobbra, sem balra, csak lépdelt egyházi társai között. És nem tudta eltagadni maga előtt, hogy ebben a szereplésben nagy örömét leli.

Bülowéknak mindenáron meg akarta mutatni az esztergomi székesegyházat, amelyet az ő miséje szentelt fel. Kiutaztak Reményivel Párkány-Nánára, onnan Meszlényi Gyula, az új primási titkar, vitte őket a főpapi székvárosba. Scitovszky bíboros látta őket vendégül. Az ebédnél Hans ügyesen a koronázásra terelte a szót. És nem eredmény nélkül.

— Hallottam azt a kitűnő ötletet, — mondta mindjárt a primás, — hogy ön írjon koronázási misét, kedves fiam.

— Nem tagadom eminenciás uram, nagyon boldog lennék, ha ezt a megbízást megkapnám.

— Majd csinálunk valamit. Az ötlet nekem is tetszik. Bécsben tölem telhető melegséggel szóba is fogom hozni. És mivel semmi sem szól ellene, körülbelül bizonyosra is veheti, hogy meglesz.

Mindez olyan boldoggá tette, hogy ujjongani szeretett volna. Nem sokáig kellett bízgatni, hogy Pesten, ha már itthon van, adjon zongorahangversenyt, elvei ellenére. Pesttől most nem tudott megtagadni semmit. Igent mondott. A Vigadóban lépett fel, a helyáratat alaposan felemelték, negyven forintba került egy páholy, egy jó ülőhely nyolc forintba. De tehették. Mihelyt híre ment, hogy Liszt abbé nyilvánosan zongorázni fog, még Bécsből is táviratoztak jegyekért. Egyetlen hely nem maradt üresen. S a szorongó tömeg ékszeres, fényes széksorai elé kiállott az abbé. Az Ave Mariát játszotta, de utána a Cantique d'Amourt. Az elegáns, karcsú, reverendás alak démoni ujjai alól parázsló szenvedéllyel ömlött a szerelmi vallomás. A hölgyek hátán végigszaladt a borzongás kéje, a teremben szinte kézzel lehetett volna megfogni azt a vágyat, amely szentségtörő forrósággal ömlött a világ legérdekesebb és legelegánsabb abbéja felé. Reményivel magyar rapszodiákat is játszott. A tapsnak, a lángoló ünneplésnek nem voltak határai. Hans úgy tapsolt és kiabált odalent, mint a bolond. Cosima hófehér arcát

is megpirosította az általános mámor. S mikor együtt távoztak a tomboló siker színhelyéről, azok a vára-kozók, akik még egyszer látni akarták a varázslót, összesúgtak a lépcső két oldalán: egy pap karon-fogva vezette lefelé leányát.

Augusz sem engedte el az alkalmat, hogy vendégül lássa őket. Le kellett utazniok Szekszárdra. Este szerenádot adott neki a lakosság. Nagy tömeg gyűlt a kastély elé fáklyákkal, viharosan élenezve.

— Ki kell menned az ablakhoz, — mondta Augusz, — talán mondanál is nekik valamit.

— Nem szeretek beszélni itthon, mert nem tudok magyarul. De más jutott eszembe. Nem tudnátok az ablakhoz tolni a zongorát? Mert akkor játszának nekik valamit.

Azonnal nekiestek a zongorának. Éppen odafért az emeleti ablak mellé, sőt még székek is akadt hely. Gyönyörű kora szeptemberi este volt, csillagos égbolt, szélesend. A rivalgó tömeg, mihelyt észrevette miről van szó, azonnal elhallgatott. Olyan csend lett a szabad ég alatt, mint a templomban. Franci odaszólt Reményinek:

— A hegedűt gyorsan! A rapszódíát fogjuk játszani.

Odamentek az ablakhoz. Elkezdtek játszani. Felttek a csillagos ég, lent a mélyben hallgató szekszárdi sokaság. Végigjátszották a rapszódíát. Alulról viharos éljenzés.

— Hans, gyere ide. A Rákóczit játsszuk négykézre.

Bülow odasietett, széket hozott magával. Az ablakban megdördültek a Rákóczi hangjai. Lent a sokaság mozgolódni kezdett. S mint ennél a számnál mindig, az eszeveszett lelkesedés nem tudta megvárni a zene végét. Beleordítottak, beletapsoltak, beletomboltak a közepébe. Az abbé meghajolt az ablakban a közönség felé, aztán rámutatott a mel-

lette álló Hansra. Az abbé a közönség szeretetébe ajánlotta vejét.

Ilyen részeg siker volt az egész magyar út. Már rég el kellett volna utaznia, nem engedték. Haynald már megint Pesten lakott, a politikai fordulat hazahozta. Az ő marasztalására nem lehetett nemet mondani. Még maradt és még maradt. A lapok tele voltak minden lépésével. Külön közlemények adták hírül, hogy azt a zongorát, amelyen a Vigadóban játszott, báró Sennyey Pál főtárnokmester vette meg a Beregszászy-gyártól felesége számára. Hiador költő hosszú költeményt intézett hozzá. Azokból a versekből, amelyeket hozzá írtak eddigi életében, már jókora kötet telhetett volna ki. Az a Mihalovics nevű fiatalember, akit Hansék említettek neki, felkereste és úgy beszélt vele, mint egy félistennel. Még mikor végre elutazott, sem maradt abba az ünneplés. Promontoron dalárda üdvözölte a vonatot, a székesfehérvári állomáson nagy tömeg élén egy cistercia pap szónokolt. A boldog nemzet mámore volt ez, zabolátlan és kacagó.

Cosimáéktól meleg öleléssel és csókkal búcsúzott el. Még beszéltek egy kicsit.

— Richardot ölelem, — mondta Hansnak, — nagyon fáj: hogy nem láthattam a Tristant. Ja igaz, nem is kérdeztem tőletek, mi van azzal a Wesendoncknéval? Tart még a dolog?

— Tart, hogyne, — felelte hevesen Hans, — egész biztos, hogy még tart.

Arca kifejezésében azonban valami torz és fájdalmas mohóság jelent meg. Franci megütődött ezen az arcon és később soká eltűnődött rajta. Nem tudta magának megmagyarázni. Aztán elfelejtette.

Rómában nagy hír várta: Hohenlohe Gusztáv püspök megkapta a pápától a bíbornoki kalap ígéretét. A leendő bíboros máris kiköltözött a Vatikánból Albanóba. A helyiségeket azon a szárnyon másként

osztották be. Francinak, aki ott eddig Hohenlohe vendége volt, nem maradt helye.

Visszaköltözött a Monte Marióra a Rosario-klastromba. De mikor elfoglalta régi szobáit és először ébredt fel a fehérfalú hálószobában, valami feszes és kedvetlen érzés fogta el. Nyomottnak találta a mennyezetet, a csendet hidegnek. Rájött, hogy nedvesek a falak. Ezt eddig nem vette észre. És a várostól nagyon messzire esett idekint, pedig tanítványai voltak.

Nem érezte jól magát a kis kolostorban.

VI.

Liszt mama meghalt. Először levél jött Ollivier-től, hogy az öregasszony komolyan megbetegedett, tüdőgyulladástól lehet tartani. És majdnem egyidőben a levéllel megjött a szomorú távirat is, amely elmúlásának hírért hozta. Aztán megint levél, amely elmondta halálának részleteit. Mindössze egy hétig volt beteg. Az utolsó napokban már nem is volt eszméleténél. Csendesesen ment el, alig lehetett észrevenni alig pislákoló élete és örök elalvása között a különbséget. „Kétszer megcsókoltam szegénykét, — írta Ollivier, — egyszer a papa nevében, egyszer Blandine emléke nevében“.

Az abbé nem fájdalmat és nem gyászt érzett, mikor a hírt megkapta. Első ösztöne a felháborodásé volt. Homályos érzése szerint valaki brutálisan megbántotta öreg, tehetetlen édesanyját, mikor ő nem volt ott. Szeretett volna felpattanni, hogy vad erővel torkon ragadjon valakit, vagy valamit. Csak lassan eszmélt rá, hogy a halálon nem állhat boszút. Csak akkor kezdett el fájni a szíve az elköltözött öregasszony után, akinek ő test volt a testéből és lélek a lelkéből. Nagy és égető ürességet érzett, az

volt az érzése, mintha valamelyik testrészét vesz-tette volna el.

A temetésre már nem érkezhették meg, néhány hét múlva pedig úgyis Párizsba szándékozott menni, mert jelen akart lenni, mikor az esztergomi misét a Saint-Eustache-templomban előadják. Addig most már Rómában maradt, várta a koronázási mise hivatalos megrendelését és a Krisztus-kompozíción dolgozott. Társaságba járt, esténként Carolynénál töltött néhány órát, ugyanúgy élt, mint egy évvel előbb, csak éppen a reverenda tette a külső különbséget. A társaságbeli hölgyek és az amerikai nők most már az abbéért rajongtak, aki még érdekesebb és regényesebb volt így, mint azelőtt. Varázsa nőttön-nőtt, mint a ragály és nem is lehetett tudni, hogy miért, hiszen nyilvánosan nem szerepelt. De most már olyanok történtek vele, hogy egy amerikai asszony lefejtette annak a széknnek a szövetét, amelyen az abbé ült és berámáztatta. Aki megfordult az amerikai asszony otthonában, annak azonnal végig kellett hallgatni a büszke dicsekvést, hogy azt a berámázott brokát-darabot Liszt abbé dicső teste érintette.

A Sala Dante nevű új hangversenyterem avatásán Sgambati vezényelte az ő Dante-szimfóniáját. Nagy volt a siker, a szerző kesztyűje és zsebkendője eltűnt. A rajongók ezeket a tárgyakat darabokra szaggatták s a darabokon megosztottak.

Végül elérkezett a párizsi út ideje. Olliviernél szállt meg a Rue Saint-Guillaumban, azokat a szobákat foglalta el, ahol kevéssel azelőtt még édesanyja lakott. Megindultan tett-vett az ósdi, öreg-asszonyos tárgyak között, sok darabot ő vett azok közül névnapra, születésnapra. Régi képeket is talált, többek között egy felvételt, amely a nagyanyát három unokája körében ábrázolta. A nagyanya, Blandine és Daniel mind elmentek már, a kép szereplői közül csak Cosima maradt meg.

Ollivier mindjárt első nap kivitte a montpar-

nassei temetőbe, a friss sírhoz. Ott levett kalappal sokáig imádkoztak. A sírok között járkált egy-két ember. Ezek miatt tetszetős pózt öltött, mélyen lehajtotta fejét, de természet nádszál egyenesre kihúzta a karcsú reverendában s mikor a márciusi szellő belekapaszkodott hosszú hajába, nem igazította meg az arcába csapódó szálakat. Mialatt imádkozott, eszébe jutott, hogy talán nem előkelő dolog anyja sírjánál pózokat keresnie. De mindjárt válaszolt is önmagának: ha emberek közé megyünk, lekeféljük magunkat. Illő dolog a külsőre adni. Kívált annak illő dolga, aki világhírű és az egész világ figyeli. Majd visszatért áhítatosan gyászoló imájához és két forró könnycsepp pergett le két arcán az érzés őszinteségétől.

A misét különös módon adták elő a Saint-Eustache-templomban. Az egyházi hatóságok nem engedték meg az énekkarban női személyek szerepeltetését, ezért a szoprán- és altszólamokat gyerekek énekeltek. A templomi közönségtől a párizsi iskolaalap javára borsos belépődíjakat szedtek, a bevétel elérte az ötvenezer frankot. A díszes misére katonaságot is vezényeltek ki, a díszszázad katonazenével vonult be a templomba. A sikító sípok már előre elrontották a fülek hangulatát. Urfelmutatáskor a katonaság megadta az előírás szerint való dobpergést, tekintet nélkül arra, hogy ugyanakkor a kóruson egész más hatásra beállított egyházi szerzeményt játszottak és énekeltek.

A sajtó a misét igen kedvezőtlenül fogadta. Zenétlen zenének, érthetetlennek, barbárnak nevezték. Keserű csalódással kellett olvasnia, hogy harminc évbenső barátja és zenéjének rendületlen híve, D'Ortigue, ezen a ponton cserben hagyta. D'Ortigue megírta, hogy ezt nem tekintheti többé zenének. Kritikájába zord gúnnyal ezt a bibliai mondatot írta: „Távozzék tőlem e keserű pohár“. Berlioz is jelen volt a misén és kijelentette olyanoknak, akik siettek a

megjegyzést a szerzőknek továbbítani, hogy ez nem zene és hogy ő az egészből nem ért semmit. Érdekes volt a Liberté elítélő kritikája is. Ezt nem más írta, mint Guy de Charnacé márki, a Marie veje. Beszéltek Párizsban, hogy a márki zenekritikáit anyósa fogalmazza.

Marie tehát még mindig ellensége volt. Sőt gyorsan kitünt, hogy konokabb ellensége, mint valaha. Mikor udvariasságból meglátogatta, Marie hűvösen gratulált neki a reverendához, régi vágya teljesüléséhez, aztán irodalmi terveiről beszélve, közölte hajdani kedvesével, hogy most készíti elő a Nélida második kiadását.

— Micsoda, — szólt elhülve Franci, — azt a gyalázkodó kulcsregényt kihozza most, húsz év múlva? Mi értelme van ennek?

— Nem mint kulcsregényt adom ki, — felelt a fehérhajú Marie hidegen, — a kiadó ki akarja adni. Elvégre író vagyok, a Daniel Stern név elég jó név. Nem látom be, hogy miért temetném el egy régi művet örökre.

— Komolyan állítja, hogy ezt a kiadója találta ki? És azt kívánja, hogy ezt elhiggyem? Ebben a könyvben maga engem lelkiismeretlen, minden magasabb érzésre és gondolatra képtelen, hitvány plebejusnak állított be húsz évvel ezelőtt. Azóta a könyvet mindenki elfelejtette. Időszerűnek találja most felmelegíteni az egészet, mikor reverendát hordok?

— Itt magáról szó sincs, Franci. A könyv nem rólunk szól és csak jelenjen meg. Irok én olyat is, ami rólunk szól. Meg fogom írni a memoárjaimat. Az nem lesz támadó. Már megcsináltam a jegyzetemet. Nem kell félnie: tárgyilagos leszek és őszinte. Mondhatna valami jó címet a memoárjaimnak. Magának mindig van ötlete.

Franci felemelkedett.

— Van most is. Adja ezt címül élete történetének: „Pókok és hazugságok.“ Isten áldja meg, Marie.

Elment azzal az elhatározással, hogy gyermekei anyját most látta utoljára.

Járt megint III. Napoleonnál. A császár kerek félóraig beszélgetett vele. A kihallgatás igen vidáman kezdődött: Franci megmutatta a császárnak a Tuileriákba szóló meghívót, amelyet elírásból Laity abbé nevére állított ki a kabinetiroda.

— Párizsban elfelejtették a nevemet, felség.

— Szó sincs róla. Csak nem tételezik fel egy abbéról, hogy azonos lehet a híres szoknyahőssel.

Aztán Rómáról kezdtek beszélni. Arról a Bonapartéról, Lucien unokájáról, aki papként élt a Vatikánban és nagyon várta már a biborosi kalapot. Majd a Franci családjára terelődött a beszéd. Bülow hallatlan zongoratehetségére, az unokákra, a müncheni operaéletre, Lajos király Wagner-imádatára.

— Egy trónon ülő mecénás nagyon szép dolog, — mondta a császár, — de a kispolgárok ennek nem szoktak örülni. Jelentik is nekem Münchenből, hogy a közvélemény sokallja a művészetek költségeit. Higyje el, kedves Litz, célszerűbb dolog politikai kegyenceket tartani, mint művészeket. Kevesebbe kerülnek.

— E célra hódolattal ajánlhatom felségednek a másik vőmet, Olliviert, aki igen kitűnő tagja felséged parlamentjének.

— Nem kell ajánlania. Igen tehetséges embernek tartom. Nem is való az ellenzéki oldalra. Most különben kezd is kissé jobbfelé tolódni, amit örömmel állapítok meg. Beszéljen csak egy kicsit róla.

Az abbét nem kellett biztatni. Bőséges ékesszó-lással magasztalta veje nagyszerű tulajdonságait. És azzal az érzéssel távozott a császár magas színe elől, hogy sikerült egy kevés hálát lerónia az iránt az ember iránt, aki szegény Blandinet arra a rövid időre olyan boldoggá tette.

Mielőtt Párizsból elutazott volna, megkérte Kreutzert, a hegedűst, hozza őt össze D'Ortigue-gal, Berliozval és másokkal, akikkel szemben a mise bemutatása óta kissé kényes helyzetben van. Nehéz őket felkeresnie hadüzenetök után. Viszont szeretné előttök kifejtteni miséje zenei álláspontjait. Alapjában véve nem haragszik rájuk és megvan az a reménye, hogy meggyőzheti őket. Kreutzer maga is kíváncsi volt az új zene magyarázatára. Emlékeiben már előfordult ilyen zenei válság. Beethoven valaha apjának írta a Kreutzer-szonátát, apja pedig ugyanezt a Beethovent, mint forradalmárt, heves haraggal megtagadta. Azóta Beethoven hagyatéka legyőzte az egész világot. És most itt voltak ezek az új forradalmárok: Liszt és Wagner. Tehetséges embereknek tudta őket, élt a gyanúperrel, hogy hátha megint van valami abban, amit ezek az újak hirdetnek. Összehívta a kívánt társaságot. Az abbé nyájasan és feszesség nélkül üdvözölte új ellenfeleit, a régi barátokat. Azok voltak zavarban, ő nem. Kitette a zongorára a mise vezérkönyvét és elkezdte bizonyítani, hogy amit ő csinál, az nagyon is összeegyeztethető a ritmus, a harmónia és a dallam örök törvényeivel. Végig ment az egész misén. Kerek négy óra hosszat játszott, magyarázott és felelt az egyre gyengülő ellenvetésekre. Mikor befejezte, így szólt:

— Tessék, bevégeztem. Most kérek őszinte választ.

— Meg vagyok győzve, — felelte D'Ortigue habozás nélkül.

— Nem tagadom, én is, — járult hozzá Kreutzer. De Berlioz hallgatott.

— És te, Hector?

— Tudja Isten, — felelt az nehézkesen, vállat vonva, — én is úgy látom, hogy sok mindenben igazad van. Csak éppen nem tudok örülni neki, hogy igazad van.

Franci tudta, hogy Berlioz miért nem tud örülni.

Wagner miatt. Münchenből már elindult a Wagner-láz. Egyelőre csak a kiválasztottak között. De már Európa minden fővárosában akadt egy-két kitűnő muzsikus, aki Wagnert nagy embernek tartotta. És mindenütt voltak vakmerő műkedvelők, az új divat érdekességét hozzáértés nélkül kereső sarlatánok, akik verték a dobot az új csoda mellett. A mag, amelyet a magyar zenész Weimarban vetett el, egész Európában kelni kezdett.

Mindenütt zsendült és kiütközött a Wagner kezdődő népszerűsége, csak éppen Münchenben volt baj. Franci már párizsi útja előtt kellemetlen híreket kapott a müncheni hangulatról. Napoleon császár müncheni jelentései pontosan megfeleltek a valóságnak. Wagner esztelen költekezése és fényűzése már országos beszéd tárgy lett bajor földön. A lapok kezdték piszkálni a király költséges kedvtelését. Franci alig várta, hogy Hansékkal találkozzék. Hollandiában adott nekik légyottot, mert Amsterdamban ugyanakkor tüzték ki az esztergomi misét, mikor Hansnak ott hangversenyeznie kellett.

Amsterdamban találkoztak. Cosima kitűnő színben volt, megfiatalodott, csak úgy sugárzott belőle az egészség, az éles ész és a tetterő. Hansot annál jobban megviselték a müncheni hercehurcák. Ő sokkal idősebbnek látszott koránál, keze idegesen reszketett, szeme alá mély karikákat húztak a gondok.

— Most ülünk neki, — mondta az apa a szállóban, miután bezárkóztak, — és mondjatok el mindent töviről-hegyire.

Hans fáradtan, szenvedő hangon kezdett bele az elbeszélésbe, de percek alatt már magával ragadta az ideges hév. Mélyen ülő, megtört szemében vészes fény gyúlt ki, arca még jobban elsápadt. Apósa részvétellel gondolta el magában, mikor rápillantott, hogy ez az ember még csak harminchat éves, de nála máris fáradtabb és megviseltebb.

A müncheni bajok már régebben elkezdődtek.

Először csak apró tűszúrások mutatkoztak az udvarnál. Azok az udvartartási emberek, akik még a Miksa király takarékos idejéből maradtak ott, ferde szemmel néztek minden összeget, amelyet a király parancsára Wagner kezéhez kellett kifizetni. Sőt mikor ezek az összegek gyakoriabbak lettek és egyre nőttek, az udvar elszörnyedt ekkora pocsékolás látán. A közhangulat olyan gyorsan alakult ki, mint a nyári vihar. Wagner a Münchenben eltöltött első esztendő után azon vette észre magát, hogy ő a leggyűlöltebb ember az egész városban. A gyűlölet természetesen legbensőbb híveire, a Bülow-házaspárra is vonatkozott. Hansot már csak úgy nevezték Münchenben, hogy „a kegyenc kegyence.” Mikor egyszer a király megint nagyobb összeget utalt ki Wagnernek, Cosima ment el felvenni a pénzt. Az udvari tisztviselők nyíltan ellene fordultak. Megkérdezték tőle, hogy ő-e Wagner. Cosima azt felelte, hogy ő nem Wagner, hanem Bülowné és Wagner titkárnője. A pénztárnok megtagadta a kifizetést. Írásbeli meghatalmazást kért, noha előbb tíz alkalommal már kiadott Cosimának hasonló pénzeket. Cosima tehát másnap megjelent írásbeli meghatalmazással. „Tessék”, — mondta a pénztáros és egy asztalra mutatott. Ott ki volt készítve a pénz, de garasokban. Egész kocsirakomány készpénz. Cosima nyelt egyet, elment, szerzett bérkocsit és két napszámot zsákokkal. A rézpénz négy zsákot töltött meg, kocsin vitte haza. Ilyen módon piszkálták, zavarták, kínozták őket mindenütt. És alattomosan megindultak a rémregényekbe illő pletykák. Azt kezdték suttogni, hogy a királyt beteges hajlamok fűzik Wagnerhez.

Franci hallgatta az ijesztő történetet és nem szólt közbe. Mikor Hans ezt a mendemondát mesélte, hirtelen megriasztotta valami. Eszébe jutott Wagnernek az az ellenszenves szokása, hogy őt agyba-főbe csókolta, ha találkoztak. Maga előtt látta ket-

tejüket: őt, amint kényelmetlenül eltolja magától a forrón csókolódzó Wagnert, és Wagnert, amint mindenáron ölelgeti mégis. De Franci már ismerte az életet és bölcs ember gyanánt tudott az ilyesmiről ítélkezni. Sok mindenféle hajlam lakik minden emberben, de az ilyen kis jelek nem mondanak semmit. Wagner sokat vallott neki szerelmi életéről, különösen egyszer, mikor St.-Gallenben voltak együtt. Nem, nem, a beteges hajlamokra vonatkozó mendemonda ostoba agyrém. Legalább is ami Wagnert illeti. A különös, fantasztá, rajongó Lajos királyról fel lehet tenni ilyesmit, de Wagnerről nem.

— Ez butaság, — vágott most bele a Hans történetébe, — én ismerem Richardot. Hogy lehet ilyen marhaságot még csak el is képzelni.

— Úgy van, — mondta Hans, — ez éppen olyan örültség, mint a másik mendemonda: hogy Richard a Cosima szeretője.

Franci villámgyorsan leányára tekintett. Amit veje most kimondott, az pörölyütésként érte. Ugyanez a gondolat kimondatlan gyanuként már régen élt benne. De ő maga is csak most jött rá. És éles, kutató szemmel nézett Cosimára. De nem ért rá megfigyelni. Mert ebben a pillanatban Hansból váratlanul kitört a sírás.

— Ez a két ember az én életem fénye és boldogsága, — mondta sírva, — Cosima és Richard. Jobban szeretem őket, mint saját magamat. Imádom őket teljes lelkemből. És az emberek aljassága nem hagy nyugodtan élni bennünket. Hát nem borzasztó ez? Néha úgy elkeseredem, hogy ha a gyerekek nem volnának, nem is tudom, mit csinálnék...

Mindaketten vigasztalni kezdték a rázkódó, könnyező embert. Cosima megfogta a kezét és nyugalomra kérte. Franci átkarolta és fejét símogatta, mint a kisgyereket szokás. De az csak sírt tovább.

— Hova menjek, hol találjak egy kis nyugalmat? Meg kell ebben a hajszában bolondulni. Csak

akkor nyugszom meg egy kicsit, ha valahova elmegyek hangversenyezni és Cosimát elküldöm Richardhoz, hiszen az a nagy ember, az a csodálatos lángelme, olyan véghetetlen egyedül van, mióta Münchenből elment. Ha Cosima ott van nála, akkor legalább boldog vagyok abban az imádatban és abban a véghetetlen, kimondhatatlan bizalomban, amivel mindkettőjük iránt viseltetem.

Nagynehezen megnyugtatták. Reszkető kézzel szorongatta zsebkendőjét két vöröshéjjú szeméhez, aztán náthás hangon tovább folytatta a történetet. A közvélemény hamarosan úgy felhördült, hogy Richard célszerűnek látta elutazni Svájcba. Ott Luzern mellett talált egy Tribschen nevű kis helyet. Most is ott van, dolgozik. A Mesterdalnokok hangszerelését már befejezte, az utolsó finálét Cosima hozta el tőle, mikor ott legutóbb meglátogatta. Most valami óriási terve van, hallatlan művei közt is hallatlan, a Parsifal. A keresztény tisztaság és hit fenséges apoteózisa, a Krisztus vérért tartalmazó Grál-kehely megrendítő csodájával.

— És erről az emberről mondják, hogy keresztény-ellenes, — kiáltott Hans szenvedélyesen, — ennek a szent embernek a multjában kotorásznak gyalázatos kézzel, hogy rágalmakat kovácsoljanak ellene.

— Miféle rágalmakat?

— Eh, nem is lehet erről komolyan beszélni. Richard az apja halála után hat hónappal született. A nevelőapjáról, arról a Geyer nevű színésztől pedig, aki az anyjának udvarolt, kisütötték, hogy zsidó volt. Érted az aljas összefüggést? Hát nem kell megborzadni ekkora emberi hitványság hallatára? Ó csak már ott lehetnénk Richard mellett Tribschenben, mindketten, Cosima, meg én, hogy érezze a szeretetünket, a vak odaadásunkat...

Franci érezte, hogy a hideg fut rajta keresztül. Még beszélgetett a házaspárral, még elmondatta

magának, mi hát Münchenben a jelenlegi helyzet. Azok elmondták, hogy a király kénytelen a közvélemény nyomása alatt Wagnert feladni. Legalábbis egyelőre. Fel is adja, mert művészi kérdésekben ők maguk is összekülönböztek. A Tristan személyesítője, a nagyszerű Schnorr, meghalt. Ők hárman Tichatscheket akarják a helyére, de a király megkötötte magát, hogy neki Tichatschek nem kell. Ő a kivénhedt tenoristát legfeljebb a nagypénteki lábmosásnál hajlandó alkalmazni. Most duzzog-nak mindaketten, Wagner is, a király is. Ez a helyzet pedig a Hans helyzetét is válságossá teszi. Mit csináljon Münchenben Wagner nélkül?

Minderre Franci már alig hallgatott oda. Igyekezett búcsút venni a házaspártól, hogy egyedül maradhasson gondolataival. Mikor lefeküdt, még a mindennapi breviáriumot is elmulasztotta, amelyre alacsony egyházi foka nem kötelezte ugyan, de ő azért szorgosan olvasta mindennap, hogy így ön-maga előtt is egyházibbnak tűnjék fel. Most ki sem nyitotta a fekete könyvet, amely lap-éleinek piros foltjával ott maradt az éjjeli szekrényen. Most arról a megdöbbenő dologról kellett gondolkoznia, amely lobogó világot gyújtott előtte az eddig érthetetlen dolgok sötétjében.

Carolyne konoksága jutott eszébe, amellyel mindig hangoztatta gyanúját; Wagnerről előbb-utóbb ki fog sülni, hogy zsidó.

Tehát hat hónappal apja halála után született. Az élet szikráját ennél fogva apja halála előtt három hónappal gyújtotta benne a sors. Geyer akkor már Wagnerné kedvese volt. Ez a Richard előadásából is kiviláglik: még mielőtt ő született, szülei sokat vádolták egymást hűtlenséggel. Geyer az apa halála után feleségül vette az anyját. Richardot ő nevelte fel, a gyerek hosszú éveken át Geyer néven is járt iskolába, míg születési bizonyítványa alapján a középiskolában ki nem igazították a nevét.

Ez azt mutatja, hogy a gyereket magától értetődően a Geyer gyerekének tartották. De jött valami szabatos és pedáns tanár, aki megnézte a dátumokat és szász rendcsinálással Wagnernek jelentette ki a gyereket. Lehet, hogy Richardnak a rendőrtisztviselő Wagner volt az apja, lehet, hogy a zsidó színész. Az igazságot soha az életben megállapítani nem lehet. De nem is fontos. Az a fontos, amit ő maga hisz magában.

Ez az ember tudja, hogy származása bizonytalan. És lelkén ott rág a sárga folttól való rettegés. Élete minden percében kínozza és marja a sejtelem, hogy ő zsidó. Innen antiszemitizmusa is. A keresztényeknél is türelmetlenebb keresztény akar lenni, hogy sebezhető pontjáról elterelje a figyelmet, sőt hogy a vérében rejlő ösztönökkel igyekezzék magát sajátmaga előtt igazolni. Innen különös, valósággal rögeszméhez hasonló vonzalma a felejtést nyújtó varázsitalok iránt. A tetralogiában lépten-nyomon varázsitalt iszik, akinek valamit el kell felejtetni. Még a Tristanban is.

De nézzük csak egyéb műveit. A bolygó hollandi alakja már eleve túlságosan rokon a bolygó zsidóval. És mi a darabnak lényege? A bolygó embernek, a tengeri Ahasvérusnak, találnia kell egy nőt, aki őt mindenek felett szereti, csak ez válthatja meg az átoktól. A titkos zsidó vágya ez, aki rettentő benső mardosásai ellen csak egy női ölben találhat menedéket, ahova fejét lehajtja, de az olyan nő legyen, hogy az ne hagyja őt cserben soha, akármilyen derül ki róla. És a Lohengrin? Nem Wagner-e ez a Lohengrin, aki odáll a nő elé és így szól: „Szeress és én boldoggá teszek, én, a nagyszerű és csodálatos, csak származásomat ne kérdezd, mert akkor vége a varázsnak“. Tannhäuser nem pontos lelkiképe annak a meghasonlott embernek, akiben a keleti bujaság küzködik a kereszténység testetlen, átszellemült eszményével? És az egész tetralógia nem a világ-

irodalom leghatalmasabb védekezése-e a szerzőnek önmagában gyanított kalmárszelleme ellen? Még részleteiben is mennyire áruló: félreismerhetetlenül Wagner áll szemben Geyerrel, mikor Siegfried faggatni kezdi igazi származásáról Mimét, a hitvány és satnya törpét. Persze, hogy törpe, mi is lehetne egy Geyer egyéb magával Wagnerrel összemérve? Hát mikor értekezést írt a Brendel folyóiratában a zsidó zeneszerzőkről, mintha hangosan kiáltani akarta volna: tudja meg az egész világ, hogy én nem vagyok az. Száz jel, ezer jel. A boldogtalan ember nem tudja azonosítani magát a ghettóval, mert az az apa, akinek nevét hordja, nem engedi, viszont nem tudja magát nyugodtan kereszténynek ismerni, mert azt nem engedi a másik apa.

És a Mesterdalnokkal mi van? Abban akad-e nyoma ennek a mélyen elrejtett, fogcsikorgató lelki küzdelemnek? Az izgatottan tűnődő Franci, aki előtt megdöbbszentően tárult fel egy véres emberi lélek, erős figyelemmel gondolta végig ezt a darabot is. És mindjárt ahhoz a kérdéshez jutott, amely már eddig is felébredt benne: ki az az Éva, akit Stolzingi Walter győzelmesen elragad az öreg Hans Sachs apai jellegű érzéseitől?

Ha eddig izgatott volt, most aztán lüktető szívvel ült fel az ágyban. Az a nő nem más, mint Cosima, Stolzingi Walter az Isten kegyelméből való új művész, elveszi Évát Hans Sachstól, az igazi költőtől, az egyetlenről, aki az ő művészetét megérti. Wagner tudja, hogy ő minden gyereke közt mindig Cosimát szerette a legjobban. Most elveszi tőle. És Beckmessertől, aki alatt korántsem Hanslick értendő ilyen fomában, hanem az ügyefogyott, síránkozó, szegény Hans, akit ez a zsarnok ember a lelke mélyén lenéz.

Franci égő fájdalmat érzett a szívében. Az a gondolat, hogy Cosimát ez az ember megkívánta, irtó haraggal töltötte el. És heves haragot érzett

Cosima ellen is arra a gondolatra, hogy annak a müncheni mendemondának mégis csak van valami alapja. Ez a szerencsétlen Hans a maga vak rajongásában valósággal összecukja őket. Ő maga küldi a feleségét Triebschenbe egyedül Wagnerhez. Borzasztó. Ha ez igaz, mi lesz a Bülow lelki egyensúlyával?

Hajnalig nem tudott elaludni háborgó gondolatától. És másnapra kelve elhatározta, hogy világosságot derít az ügyre. Okvetlen kiszedi Cosimából az igazságot. Csak négyszemközt kell beszélnie vele. Erre azonban nem adódott alkalom. Nem siettetette, gondolta magában, majd megjön az arravaló óra magától is.

De alapjában véve tudta, hogy ez a halogatás csak kifogás önmaga előtt. Félt a leányától. Cosima büszke, hideg, kemény tekintete elől még ő is meghátrált. És mint a szerelemben, úgy a szülő és gyermek viszonyában is az a gyengébb, aki jobban szereti a másikat. Rettegett attól, hogy Cosimától nyers és visszautasító választ fog kapni, ha kérdezgetni kezdi. Az pedig jobban fájt volna neki, mint ez a kínzó gyanu. A Cosima szeretete becsesebb volt neki mindennél a világon. És alkalma csakugyan nem akadt, hogy leányával bizalmasan beszéljen. A mise előadása, az amszterdami társasággal való érintkezés, a németalföldi királynő udvara túlságosan lefoglalta. Itt nagyon meg kellett mutatnia háláját, mert miséjének éppen ebben a protestáns országban volt legnagyobb sikere. Az az előadás, amelyet ő hallott, a mise kilencedik előadása volt már. Aztán kihallgatásra kellett mennie a királynőhöz, Cosimáéknak is ezer dolguk volt, aztán a királynő kérésére még el kellett mennie Hágába is. Cosimával nem beszélt. Csak mikor elbúcsúztak, nézett mélyen és kutatóan az okos kék szemekbe. De Cosima állta a pillantást. Lelkében apja gögje lakott.

Párizson át ment vissza Rómába. Az ujságok

tele voltak a porosz-osztrák feszültség híreivel. Júniusban kitört a háború. Belekeveredett Bajorország is az osztrákok oldalán, valamint Olaszország is a poroszok oldalán. Rómában rendkívüli izgalom lüktetett, a pápai állam érzése azt diktálta, hogy a hatalmára törő világi Olaszországnak vereséget kívánjon, de a lakosság túlnyomó részének hangulata arra vágyott, hogy Velence felszabaduljon a Habsburgok hatalma alól. A diplomata szalonok, amelyekben Franci forgott, mindennap pontos híreket kaptak. És ő különös érzelmi helyzetbe került: uralkodóját, Ferenc Józsefet, megverten szeretne volna látni, mert az osztrák vereség a magyar kiegyezésnek csak használhatott. Tehát annak kudarcát kívánta, akinek koronázási miséjével szándékozott dicsőítője lenni. De az izgalmas napok alatt is mindig csak a Cosima dolga járt a fejében.

Diplomata barátai útján kapott müncheni lapokat. Azok most már szervezetten estek neki a Bülow-házaspárnak. Franci Rómában olvasta a Neuer Bayrischer Kuriert, amely erős cikkben támadta Hansot és Cosimát is. Más lapok hasonlóképpen, mind Wagner miatt. A legsúlyosabb cikk a Volksbote című lapban jelent meg. Ez kíméletlen, véresszájú hangon sértegette a házaspárt és félreérthetetlenül kiírta, hogy Wagner szerelmi viszonyt folytat Cosimával.

Mikor ez a cikk megjelent, csak Hans volt Münchenben. Cosima Wagnernél volt Triebshöfenben. Az agyonhajszolt, zaklatott férj kihívta párbajra a lap szerkesztőjét, de az nem volt hajlandó verekedni. Akkor legalább valami helyreigazító nyilatkozatot szeretett volna kipróbálni belőle. Azt a Mihalovics Ödön nevű fiatal magyar zenészt kérte fel közbenjárónak, aki Franci tanácsára Cornelius mellé költözött muzsikát tanulni. Mihalovics vállalta is a megbízatást, de nem tudott elérni semmit. Hans magára hagyatva, tehetetlenül vergődött a botrány-

ban, végül is, mint az űzött vad, ott hagyott mindent és elutazott Svájcba, barátjához és feleségéhez. Onnan írt Lajos királynak: lemondott müncheni állásáról. Megtanácskozáván a jövődöt Richarddal és Cosimával, úgy határozott, hogy Baselben fog letelepedni.

Mindezt Franci összefüggéstelenül, nagy körülövel érkezett levelekből és kéz alatt szerzett újságokból tudta meg. Még mindig nem látott tisztán, mi az igazság leánya, veje és Wagner fantasztikus hármásában. De lassanként hozzászokott a gondolat-hoz Cosima és Wagner viszonya nem lehetetlen. Még mindig fájt neki a gondolat, a nagyon odaadó apák módján kínzó féltékenységet érzett Wagner ellen, olyat, amelyet Bülow ellen sohasem érzett. Ezt nem értette maga sem, de belenyugodott abba, hogy nincs nagyobb titok, mint önmagunk lelke. Azonban ha a gyanú még mindig égő lázongással töltötte is el, már tudott róla emberi módon gondolkozni. Mind-egy, akárhogyan lesz, csak Cosima boldog legyen.

Közben befejezte a Krisztust, amelyen évek óta dolgozott. Egyetlen napi pihenőt nem adott magának, azonnal hozzáfogott a koronázási miséhez, bár a hivatalos felszólítást még mindig nem kapta meg. Ismét csak Augusz báróba tudta helyezni minden reményét, és bár soká kellett várakoznia, ezúttal sem csalódott. A königgrätzi csatavesztés arra szorította Ferenc Józsefet, hogy most már a magyar ügyet mennél hamarább és mennél gyökeresebben hozza rendbe. A koronázás időszerűvé lett és egy napon végre megjött Augusz levele, amelyben a báró hivatalos felhatalmazással megrendelte Liszt Ferenc-től a koronázási misét. Még pedig sürgősen: március volt már, és a koronázást júniusban akarták megtartani.

Cosimának közben megszületett a negyedik gye-reke. Leány lett ez is. És a nagyapa, akinek szüntelenül Wagner körül járó gondolatai már nagyon

ráfutottak erre a sínre, kínos és komor töprengéssel kérdezte magától Rómában: vajjon ki ennek a gyerekeknek az apja?

VII.

A koronázási misével kezdetben éppen annyi baj volt, mint annakidején az esztergomival. Pesten akarták, Bécsben nem akarták. A Burgnak megvolt a maga zenekara, annak karmestere is volt. S a karmester nem igen tudott beletörődni abba a gondolatba, hogy Ferenc József jogara alatt történhetik olyan hivatalos ünnepség, melynek zenéje felől nem ő dönt. A koronázási mise így közjogi vetélkedések középpontjába került. Scitovszky hercegprimás meghalt, helyét Simor János, a fiatal győri püspök foglalta el. Őt a Liszt-misére megnyerni külön feladat volt, Augusz báró egyebet sem tett, mint utazott főpaptól udvarhoz és vissza. Eötvös bárót, a kultuszminisztert, is elővették. A dolog nem mozgott mégsem. Végül magát a szép császárnét kellett megkörnyékezní, mert az udvarnál hivatalosan döntöttek a Liszt-mise ellen és kimondották, hogy az előadandó egyházi zenét a bécsi udvari zenekar karmestere fogja kijelölni. Erzsébet császárné, aki idegenül érezte magát Bécsben és anyósának, Zsófia főhercegasszonynak, erős pártja ellen a magyarokra szeretett volna támaszkodni, csakugyan közbelépett. Ő döntötte el végül a kérdést: a koronázásra a Liszt-misét fogják játszani.

Leírhatatlan mámor ujjongott, ragyogott kacagott Pesten, mikor az abbé Rómából odaérkezett. A magyarok majdnem húsz évi szenvedés után érték nemzeti vágyaik győzedelmét: az uralkodó lejött hozzájuk, hogy fejére tétesse Szent István koronáját és esküt tegyen az alkotmányra. A Duna partján fekvő két város, az ősi Buda és a fiatal Pest, csupa szín volt és tündöklés, felzászlózott

házak, szőnyegekkel díszített ablakok, virágfüzérek, ünnepi ágyúlövések, rengeteg ember az utcákon, lépten-nyomon kackiás díszmagyarok, vonuló bandériumok, kordon, ujjongás, ünnep.

Franci a belvárosi plébánián kapott szállást, Schwendtner apátplébánosnál, aki legutóbbi pesti tartózkodása alkalmával egyszer s mindenkorra meghívta magához. Szállóban most nem is kaphatott volna szobát, a vidékről felözönlött tömegek jórésze a szabad ég alatt tanyázott.

A főpróbát a szerző maga vezette a várbeli szépséges templomban, amelynek hivatalos nevét nem használta senki, mindenki Mátyás-templomnak nevezte. Itt kellett lefolynia a koronázásnak. A főhajóban és a mellékoltárokon még javában dolgoztak a munkások, mialatt a próba folyt. Ez a mise jóval kevesebb ideig tartott, mint a másik, harminc percet volt szabad összesen igénybe vennie. Valamennyi számot rövidre fogta tehát. A Credo számára ezúttal a régi „cantus firmus“-t használta, vegyes karra írta orgonakísérettel, zenekar nélkül, a gregoriánus modorra emlékeztetően. A Benedictusba hegedűszólót írt, mert ezt már régen megígérte Reményinek. Az egész misének magyaros hangot adott: már a kyrie vonalába is magyar daltlamot szőtt bele, a Glóriában pedig, amely a mise alkalmi természeténél fogva ezúttal vezetékszámnek készült és az egész mű harmadrészét tette ki, megcsendítette a Rákóczi-induló emlékét. A Sanctusban pedig még egyszer összefoglalta a főként magyaros motívumokat. A főpróba nagyon jól sikerült. Kissé rosszúl esett neki ugyan, hogy nem ő fogja vezényelni, de nem ejtett panaszszót, az általános, viharos örömben nem igen hallgattak volna rá.

Pedig nemcsak mint zeneszerző és nemcsak mint magyar polgár jött most Pestre, volt neki külön egyházi rangja is ezúttal: a pápa „ad hoc“ üzenet-hozója. Azonnal jelentkezett is az udvarnál kihall-

gatásra és mikor jelentkezésére először csak mosolyogtak, előállott különleges megbízatásával. Pio Nono őt bízta meg személy szerint, hogy Ferenc Józsefnek átadja koronázási ajándékát és szerencsekívánatait. Rögtön más szemmel néztek rá. És azonnal a császár színe elé jutott.

Megállt a nagyúr előtt, kezében a drága műtárggyal, amely kis oltárt ábrázolt, színaranyból, gyöngyházberakással. És várt az udvari etikett által előírt megszólításra, mert míg a császár nem szólt, addig neki nem volt szabad szólania.

— Ön Öszentségétől jön, — mondta az uralkodó.

— Igenis, felség. Öszentsége kegyes megbízásából bátorkodom felségednek átnyújtani ezt az ajándéktárgyat, valamint tolmácsolni a Szentatya szívből jövő szerencsekívánatait.

Ferenc József átvette az ajándékot, megtekintette, aztán letette az íróasztalra.

— Öszentsége ajándéka gyönyörű és engem nagy hálával tölt el. Hogyan szolgál Öszentsége egészsége?

— Hála Istennek, jól. A Szentatya ahhoz képest, hogy hetvenöt esztendő, bámulatos szellemi frissességgel látja el világra szóló munkáját. Remélni lehet, hogy még hosszú évekig fogja kormányozni az anyaszentegyházat.

— Ügy legyen. Ön a legutóbbi alkalommal polgári ruhában jelent meg előttem, most pedig egyházi viseletet hord. Pappá lett, mint hallom.

— Igenis, felség, Isten különös kegyelméből felvehettem az alsóbb egyházi rendeket.

— Nagyon helyes, nagyon örvendek. Istent szolgálni a legszebb hivatás. Innen vissza fog menni Rómába?

— Igenis, felség.

— Igen. Hát én Öszentsége megható és jóleső figyelmét közvetlenül neki fogom megköszönni, de ha Önnek majd alkalma lesz Öszentsége színe előtt

megjelenni, szintén közölje vele, mennyire el voltam ragadtatva ettől a gyönyörű tárgytól. Önnek nagyon köszönöm szíves fáradozását és köszönetem jeléül Önt Ferenc József-rendem lovagjává nevezem ki. Isten önnel.

A császár kezét nyújtott. Egyházi személynek mindig kezét nyújtott. A pápa megbízottját pedig éppenséggel meg óhajtotta tisztelni. És közben sarkantyúját is összeütötte. Sőt alig észrevehetően a fejét is megbiccentette.

Az előszobában kívül találkozott: Hohenlohe Konstantin herceggel. A császári hadsegéd, mint szolgálati öve is jelezte, most nem érhetett rá beszélgetni, de néhány mondatra mégis szakított magának időt. Gyorsan megkérdezte, hogyan van testvére, Gusztáv bíboros. Aztán sajnálkozott, hogy a mester ebben a szörnyűségesen elfoglalt időben nem találkozhatik Magne hercegnővel, aki ezt szívből sajnálni fogja, mert a mestert mindig nagy szeretettel emlegeti. De Carolyne hogyléte iránt nem érdeklődött. Carolyne már rég kibékült levélben leányával, sűrű leveleket váltottak a három unokáról, de vő és anyós erősen tartották a haragot.

Mindez június negyedikén történt, a koronázást nyolcadikára tűzték ki. A szerző három napig leste, mikor küldik meghívóját és jegyét a Mátyás-templomi ünnepségre. És hiába várt hetedikén estig. Ekkor már bizonyossá lett, hogy a koronázási mise szerzőjét nem hívták meg a koronázásra. Mikor lefekvés előtt kettesben maradt az apátplébánossal, abból kitört a méltatlankodás.

— Mégis csak hallatlan ezektől a bécsiektől ekkora tapintatlanságot elkövetni. Ha ez velem történik, nem is megyek el arra a misére.

— Nekem is ehhez volna a legnagyobb kedvem. De az a baj, hogy a zenémet mindenáron szeretném hallani a templomban. Aztán meg ez elvi kérdés is.

Nekem le kell szegezennem, hogy a művésznak a saját művénél olyan helye van, amelyet maga a jó Isten adott neki. A jó Isten pedig nagyobb hatalom, mint a rendező-bizottság. El fogok menni. És akármi történik, jelen leszek a templomban.

Másnap hajnalban kelt, felvette legszebb selyemreverendáját, selyemtalárt kerített vállára, aztán felhajtatott a Várba. Bérkocsiját útközben nyolcszor állították meg. Mind a nyolc alkalommal kijelentette, hogy ő Liszt Ferenc és meghívót nem tud felmutatni. És mind a nyolc alkalommal rögtön tovább engedték. Két oldalt sűrű tömeg szegélyezte az útvonalat, sokan már éjjélkor odaálltak, hogy helyet kapjanak. A templom zászlós, szőnyeges, feszülten ünnepies környékén le kellett szállania. Megint többször megállították, megint mindannyiszor tovább engedték. Nem volt rendőrtisztviselő és nem volt katonatiszt, aki természetesnek ne találta volna, hogy Liszt Ferenc elmegy a saját miséjére. Még órák hiányzottak a szertartáshoz, de már sokan voltak a templomban. Felment a kórusra és várt. Gondolkozott.

A világi hatalom és a művészet viszonya jutott eszébe. Ez a fájdalmas kérdés, amelynek éppen ő volt a művelődéstörténetben egyik legfontosabb harcosa. Ő volt az első muzsikus, aki már gyermekkorában odaült az urak asztalához. Ő törte meg a párizsi társaság előítéletét, amely a művészt addig legfeljebb a hálószobába eresztette be, az ebédlőbe és a szalonba nem. Ő írta meg cikksorozatban a művész jogát, hogy a társadalom ne cigánynak kezelje, hanem emberszámba vegye. Ő miatta kellett Madridban megváltoztatni a spanyol etikettet. Ő figyelmeztette a cárt, hogy mikor a művészet beszél, akkor még a koronának is hallgatnia kell. Ő szerzett embernyi becsületet egész élete büszke példájával a zene megáldottjainak. És most saját hazájában kapta ezt a megdöbbentő és brutális

tapintatlanságot, ezt a gőgös udvari mozdulatot, amely lesepri a zavaró hernyót a díszes atilláról.

Vajjon tudja ezt Ferenc József? Aligha. Neki most máson jár az esze. Ha tudná, azonnal tenne róla. Nem a művészetek iránti tiszteletből, amely nem feltűnő tulajdonsága a rendkívül józan, zenétlen, tetőtől-talpig hivatalnoklelkű és katonalelkű császárnak. De ez a Ferenc József mestere a maga méltóságának, rangok megkülönböztetésének, kegyek árnyalatainak. Aki a pápa ajándékát és üzenetét hozta neki, azt semmiesetre sem zárta volna ki egyházi szertartásról. Az ilyesmit udvari bürokraták csinálják, a góthai almanach tudósai, az előkelőség együgyű ajtónállói, akiknek tekintetét két oldalt ellenző fedi el az igazi élettől, mint a kocsiba fogott lónak. Urok és parancsolójuk, az más. Annak mestersége és élete valósággal tragikus, ha komolyan csinálja. Miksa császár jutott eszébe, ennek a Ferenc Józsefnek szimpatikus, szőke testvéröccse, aki Mexikóban most várta a halálos ítéletet. És Sarolta jutott eszébe, a boldogtalan belga királylány, aki a neki rettenetes Amerikából Rómába menekült vissza és ott örült meg a Vatikánban. Nem akart a szent falak közül kimenni háborodott rettegetésében, minden etikett ellenére ott kellett neki ágyat vetni az agg pápához közel eső egyik szobában. Oda kellett táviratozni fivérét, a flandriai herceget, hogy az valahogyan eltávolítsa. Francinak elmondták akkor a Vatikánban: az elmebajos asszony holmijában tizenkétféle ellenmérget találtak. Még a Vatikánban is félt, hogy megölik, és mikor a pápával együtt étkezett, mindig ételt cserélt vele.

A Mátyás-templom lassanként roskadásig megtelt a kiváltságosokkal, akik meghívót kaptak. És nagysokára izgalom szaladt végig a kóruson is, megkezdődött a felvonulás, utána pedig a mise. Franci nem azt a tömjénfátyolba burkolódzó világ-

történeti jelenetet nézte, mikor Simor hercegprímás a császár fejére tette a királyi koronát. A zenét figyelte. A Gloria magasztos orgonabúgását, amelyet ő küldött az ég felé. Ebben a percben ő volt a magyar nemzet hangja.

Mikor a mise végeztével az uniszónó ámen elhangzott, ő már nem volt a kóruson. Még a Sanctus alatt keresztülszorította magát az énekkar egymáshoz préselt tagjain, lement a lépcsőn és odatolakodott a hátul álldogállók közt a kijáráthoz. Az ámen hangjainál az ő számára véget ért az egész. A miséhez joga volt, a többihez nem. Kilépett a szabad levegőre.

A Szentháromság-téren, ahol a rendőrség, a testőrség emberei szigorúan kijelölt pontokon vára-koztak s a hintók készülődő pazar sora állott, hárman is odarohantak hozzá. Ő volt az első, aki kilépett a templomból.

— Mi az? Hova tetszik?

— Megyek haza.

Ámultak rajta, útjára engedték. Háta mögött még mindenféle ceremóniák folytak, ő bandukolt lefelé a bástya lépcsőjén. Így jutott le az Albrecht-útra. Ott a százezernyi tömeg életveszélyesen összeszorított két szalagja szegélyezte két oldalt az utat. Az abbé kilépett az országút közepére. Indult lefelé. Papi személy volt, egyetlen rendőrnek sem jutott eszébe megállítani. A nép azt hitte, hogy fentről már megindult a menet, ez a pap az első. Elkezdtek szórványosan éljenezni. De csakhamar felismerték a világhírű magyart. Az éljenezés egy pillanat alatt viharra dagadt.

— Éljen Liszt!

Ez az éljenezés már készen állott a tömegben. Nem ugyan a zeneszerző számára, hanem majd annak a menetnek, amely a Mátyás-templomból a megkoronázott magyar királlyal együtt ezen az útvona-

lon levonul a királyi eskü terére s a koronázási dombhoz. De a tömeg várakozása hálás volt az alkalomnak, amely a tüntetés vágyát felszabadította. Liszt abbé ment az országút közepén egyedül, erősen rátűzött a júniusi nap, előtte is, mögötte is az üres út, kétoldalt a sokaság. S ahogy lépdelt lefelé, az éljenzés vihara is ment vele lefelé. Mintha valami titokzatos sugár áradt volna ki a magas, reverendás alakból, a sugár meggyújtotta körülötte a tüntetést. Így ment szakadatlan éljenzés közepette végig az Albrecht-úton. Így jutott le a Lánchídig, melynek budai fejénél már nagy tribünök emelkedtek, zsúfolt, díszmagyaros közönséggel. Az éljenzés orkánja kísérté folyton. Így lépett rá a Lánchídra, amelyen tékozló számú és nagyságú zászlók lobogtak. Így ment végig a hídon, így ért át Pestre. Az útvonalon egyetlen kocsis sem, csak ő egyedül. És ment levett kalappal, hosszú fehér haja talárját verte. Mintha egész Magyarország felsorakozott volna kétoldalt, hogy megéljenze a doborjáni kisgyerek útját. Mintha a nemzet tengere nyitott volna neki utat, hogy ő egy ország szemeláttára elvonulhasson a napfénytől csillogó selyemköntösében.

A pesti oldalon jobbra fordult, amerre a tribünökkel és szorongó sokasággal szegélyezett útvonal úgyis vezette. Véletlenül éppen ott lakott a koronázási domb közelében s egyszerűen haza akart menni. Az elmondhatatlan éljenzés és kalaplengetés végigkísérté a pesti oldalon is. Mikor aztán a plébániatemplom közelébe ért, oldalt fordult és belement a sokaságba, amely egyszerre elnyelte. Liszt Ferenc beleolvadt nemzetébe. Közvetlen közelből kiáltották rá az éljent, látta a boldog szemek csillogását, látta a feléje forduló arcok lelkes kipirulását. Ha valaki a felhők közül figyelte volna útját, egy valósággal megfoghatóvá változott éljenzést követhetett volna a sokaságban, amely úgy vonult tova, mint forgószél a tenger habjai felett. Ez az éljenekből való forgó-

szél mutatta, hogy a tömegben ott megy Liszt Ferenc a plébánia felé.

A plébánia kapujában végre megállt. Visszanézett. A túlsó parton a Mátyás-templom tornyát látta. Onnan indult el egy félórával előbb. Azon az úton lefelé, át a hídon és itt végig a parton az ország egy álló félóráig ünnepelte. A klasszikus Róma győztes hadvezéreinek diadalmenetei óta ilyen triumfus aligha jutott valaha is eleven embernek. Akik ott állottak közelében, most is fénylő szemmel bámulták és éljeneztek. Ő még kezével visszaintett nekik.

— A hazám büszke rám, — mondta magában tomboló és gőgös boldogsággal, — én pedig büszke vagyok a hazámra.

Aztán belépett az épületbe. A koronázásból nem látott többet.

VIII.

Róma ezen a nyáron Szent Péter centennáriumiát tartotta. Az utca színes volt és érdekes, Róma méltóságosan pompázott a világ fővárosának rangjával. Ötszáz prelátus és püspök érkezett az örök városba és a lapok szerint mintegy tizennégyezer pap. A franciák látszottak a legjobb színvonalúaknak, alacsony, csattos cipőjű, öntudatos abbék. A spanyolok Don Bartolo-kalapot hordtak aszkétaarcuk fölött, kimérten viselkedtek és nyugodtan. A németek leginkább tiroli és bajor falusi papok voltak, cilindert hordtak és elég parlagi benyomást keltettek. A szláv papok közt sokan bajuszt és szakállt hordtak. A keleti pópák ótestamentomi patriarcháknak látszottak. Kínai és mór papokat is lehetett látni olyan jelmezekben, amelyekről Róma általában nem is tudott. Volt egy olyan érsek is, aki gyűrűt hordott az orrában. Az egész világ katolicizmusa találkozott a fővárosban. De valamennyi között az olaszok voltak a legtermészetesebben egyháziak.

Mintha hozzájuk képest mind a többiek csak népfölkelői lettek volna a nagy hadseregnek. Ünnepet követett. Mikor a Péter-templomot kivilágították és esti körmenetet tartottak, a menetben négyszáz érsek és püspök vett részt, a legkülönbözőbb mitrákkal és különös koronákkal, mindegyiknek kezében égő gyertya. Másnap a Pinción egy törökországi katolikus püspök tűnt fel, aki szőnyeget hozatott maga után, leterítette, arra telepedett maga alá húzott lábbal és rágyújtott csibukjára. Egy kínai püspök kihallgatást kapott a pápától, de nem találtak olyan nyelvet, amelyen megérthették volna egymást, mert a kínai püspök nem tudott latinul.

A papok sokaságától nyüzsgő Rómában érdekes hír terjedt el: Pius pápa a jövő évre zsinatot szándékozott összehívni, hogy azon kimondassa a mindenkori pápa tévedhetetlenségét. Ezt már régóta szorgalmazta a jezsuiták pártja a Vatikánban. És bár a párt vezérét, Merode bíboros hadügyminisztert, Antonelli bíborosnak sikerült tavaly megbuktatnia, a tévedhetetlenségi eszme öröksége megmaradt. A pápa a gondolatot nagyon megszerette.

Franci ezt a hírt Carolynétől hallotta legelőször. Carolyne rajongó elragadtatással beszélt a dologról.

— Már régen kellett volna! Zseniális gondolat! A hívők eddig csak péterfilléreikkel adóztak Krisztus helytartójának. Az kevés. A szentatya most értelmöket kívánja adóba. És oda kell adni. Ez a helyes. Vagy hisz valaki, vagy nem. Ha nem hisz vakon, nem katolikus. Maga nem így gondolkozik?

— Én nem gondolkozom egyelőre sehogy. Amit a zsinat kimond, azt majd hinni fogom. Ez a különbség köztünk. Mert ha a zsinat le fogja szavazni a tévedhetetlenséget, maga azért hinni fogja.

Ezen összevitatkoztak. A hercegnő keveselte barátja hitét. Már csak azért is buzgóbb és példaadóbb hitet kívánt volna tőle, mert még mindig

nem mondott le arról, hogy vatikáni összeköttetései-
vel kineveztetni a Péter-templom zeneigazgatójává.
Az pedig azt jelenti, hogy Liszt Ferenc úgy bele-
írja magát az egyházi zene történetébe, mint Pa-
lestrina, vagy Orlando di Lasso. Már meg is történt,
hogy Pius pápa egyszer Castalgandolfóban „ked-
ves Palestrinám” megszólítással illette. De hogy ez
az álom teljesedjék, azt most már csak Carolyne
hitte sűrű szivarfüsttel telt szobáiban a Via del
Babuínón, ahonnan napokig ki sem tette a lábát.
Franci már lemondott a szép ábrándról. Római tar-
tózkodásának most már más zenei alapot keresett:
az olaszokat meg akarta tanítani Beethovenre,
hogy annak hagyományain keresztül eljuthassanak
Wagnerig. Legkedveltebb római tanítványa, Sgam-
bati, boldogan csatlakozott ehhez a munkához.
A Sala Dante vadonatúj falai között sorozatos
hangversenyeket rendezett, minden módon, minden
eszközzel Beethovent hirdette a rómaiaknak. Franci
minden előadáson ott volt, segített a próbákon és
nagy gonddal figyelte a csekélyszámú kis közönség
alig észrevehető gyarapodását. Már nem az egy-
házi zenében való nagy szerepének reménye tartotta
Rómában, hanem ez. Már nem érezte magát any-
nyira kötöttnek Rómához, szívesen utazott. A her-
cegnő nem nagy örömeire. És mikor hírt kapott
arról, hogy a weimari nagyherceg ünnepség kereté-
ben akarja előadatni az Erzsébet-órátoriumot a
wartburgi várban, örömmel közölte, hogy oda fog
utazni. Carolyne azonnal hosszú levelet írt Schor-
néknak, az egyetlen hozzá hűen megmaradt weimari
családnak, megkérte a leányt, Adélt, hogy nagyon
vigyázzon Francira és pontos beszámolót küldjön
neki, ha Franci csak eltüsszenti is magát.

Az Altenburgban új helyzet várta a hazajáró
lelket. A kastély a herceg tulajdona lett időközben,
ő pedig, mint gondos gazda, nem nézhette, hogy ott
a lezárt szobák egész sora használhatatlanul hever.

Több szobát felnyitattott tehát, az ottmaradt bútorokat beraktározta, a szobákat kiadta.

Wartburgban nagy közönség jelenlétében adták elő az oratóriumot, amely a szent magyar királyleány lakóhelyén, az eredeti környezetben, kettős hatást ért el. Pesten is szép sikere volt a műnek, de itt tízszeres. És a legnagyobb ünneplés közepette a nagyherceg hosszabb beszélgetésre vont a félre, ott, magyarországi Szent Erzsébet hajdani otthonában. Hosszú bevezetéssel fejtette ki neki, hogy Weimarban a viszonyok most sokkal kedvezőbbek, a közönség nagyon kedveli a színházat, a társulat nagyon jó. Aztán nekiszegezte a felszólítást: jöjjön vissza Weimarba.

— Már a régi lakásom sincs meg, — felelte ő egy kis éllel.

— Megvan. A maga lakásrészéhez nem nyúlt senki. Carolyne hercegnő aligha fog visszatérni hozzánk, az ő szobáit hasznosítottuk. De a maga szobái bármikor rendelkezésre állanak. Nos?

— Fenség, a Tristan első bemutatója már sohasem lehet a mienk.

— Elégge sajnálom. De a mienk lehet más. Nézze, beszélhetünk részletes feltételekről is, maga nekem nagyon kell.

És magyarázott tovább. Franci nem utasította el az ajánlatot elvben. Azt felelte, hogy majd gondolkodik róla. Megírta Carolynenak, aki ijedt és haragos levélben válaszolt. „Hazugság, hazugság, hazugság, — írta, — ezek csak szavak. Weimarban Alpeseznek hirdetik a kis homokbuckákat is. Folyton Weimar muljáról és jövőjéről beszélnek, de jelenjét átengedik a rothadásnak. Szasa nem érdekel meg téged és nem tudja azt nyújtani neked, amit megérdemelsz.“

Ő belátta, hogy Carolynenak sok mindenben igaza van. Úgy döntött a levél után, hogy nem jön vissza Weimarba. Az Altenburgot teljesen kiűrit-

tette, a bútorokra aukciót hirdetett és minden lehetséges áron eladatta őket, csak egy pár fontos darabot tartott meg, azokat lerakatta az alagsorba. Bár ennek semmi józan célja nem látszott. De valami arra ösztökélte lelke mélyén, hogy ezzel a várossal ne szakítson örökre. Most vette észre, hogy bármennyi keserűség érte itt, Weimart nagyon szereti.

A wartburgi ünnepségen érdekes vendég jelent meg az előkelőségek közt: Meyendorff Olga bárónő. Férje összezőrdült a pápával, Rómát el kellett hagyniok. És a cár éppen most helyezte ide a bárót Weimarba. Franci örömmel látta viszont. Ha régebben kellemes játékszernek tekintette, szakításuk óta egyenesen megszerette. Szerette benne az áldozatot, amelyet lelki áhítatos nyugalmaért hozott valaha. Az áldozatot meghozta, de az az isteni harmónia, amelyet akkor annyira várt, nem volt sehol. Az asszony pedig itt volt előtte, régi csókjaik még élő emlékével. Egy sötétedő alkonyon a báró vadászni járt, ők pedig ketten ültek az Olga budoárjában. Emlékeik egymás karjába hajtották őket.

— Mindig várni foglak, — mondta a macskatermetű asszony, — írd, hogy jössz Weimarba és én tárt karokkal várlak, te gonosz.

Akit ilyen forró kacérsággal gonosznak nevezett az asszony, az ötvenhat éves volt és bár a csókról semmiféle fogadalommal nem kellett lemondania, azért mégis csak reverendát hordott. De a reverenda nem tartotta őket vissza. Az ötvenhat esztendő pedig nem volt érezhető a férfi ölelésének régi erején. Azzal váltak el, hogy Franci megint eljön Weimarba, mihelyt teheti.

Ő pedig Münchenbe utazott, nehéz útra. Hansot kellett meglátogatnia, aki megint ott dolgozott. Néhány opera betanítására visszament Baseltől, mert a közhangulat lecsillapodott és pénzt kellett keresnie. Ő azonban nem csillapodott le. Apósa részletesen és mélyrehatóan akart vele beszélni.

Most már nemcsak Hans volt ideges, hanem Cosima is. A belépőt ebben az otthonban kínos és feszengő érzés fogta el. Agyonhajszolt férfi, aki annyit dolgozott, hogy napokon át az ujságot sem tudta elolvasni, panaszzkodó asszony, aki hol a fejét, hol a gyomrát fájlalta és átkozta a müncheni levegőt. Négy nyűgös kislány civódása, lármája, gyerek-sírása. És a panasz, betegség, zsivaj fölött valami esztelen, görcsös Wagner-rajongás.

— Szörnyű helyzet, — mondta Hans, — október elsején meg kell nyitnom az új konzervatóriumot. Az igazgatás rettenetes sok munkát ad. Közben a próbák a színházban. A király annyira ideges, hogy már beszámíthatatlan. Eljegyezte magát Zsófia hercegnővel, mégis fel van dülva, lehetetlen vele érintkezni. Nekem valami rosszindulatú daganat van a nyakamon, az orvos még a beszédet is megtiltotta. Mi vigasztalásom van ebben a borzasztó zűrzavarban? Az az ember, aki a lelkem fele, messze van tőlem. És Cosima most megint hosszú időre el akar utazni.

— Te hosszú időre el akarsz utazni? — fordult Cosimához az apa.

— Igen, a müncheni levegőt nem bírom. Az orvosok azt mondják, hogy legalább egy félesztendőre van szükségem. Magaslati levegő kell. Már írtam a sógoromnak, Charnacé márkinak, neki szép kastélya van Dél-Franciaországban a hegyek közt. Vagy esetleg... Svájcba is mehetek.

— Én Svájc mellett vagyok, — szólt bele Hans, — mert akkor néha meglátogathatod Richardot, azt a szegény, magányos, nagy embert.

Franci csak hallgatta őket és arcukat figyelte. Ami Cosimát illette, a dolog lényege felől nem lehetett kétség. Nem volt annak az asszonynak a világon semmi baja, csak el akart utazni Wagner mellé. Még hozzá félévre. De miféle ember ez a Hans? Vak ez? Ő maga küldi az asszonyt ahhoz, akivel

már az ujságok hírbe hozták? Ez már az esztelenség, vagy a beteges önkínzás határait érinti.

Másnap elővette Cosimát négyszemközt. Ezt a beszélgetést most már nem lehetett tovább halasztani. Idejük volt hozzá elég, Hans korán reggel elment hazulról, ebédre sem ért rá hazajönni. Cosima azonnal meglátta apja arcán a szándékot és el akart menekülni a bizalmas tisztázás elől. Arra hivatkozott, hogy neki sok futkosni valója van a városban.

— Most nem mégy sehová, — mondta az apa emelt hangon, — most leülsz ide ebbe a székbe. Tiszán akarok látni és mindent akarok tudni.

Cosima leomlott a szemközti székre és azonnal sírva borult az asztalra. Ez az apát azonnal megrendítette. Szigora és keménysége, amelyre nagyon elszánta magát, egyszerre nem volt sehol. Résztvétellel, gyengédséggel cirógatni kezdte Cosima fejét.

— No, no, Cosette, drága kislányom... Szedd össze magad... Apádnak mindent elmondhatsz, hiszen tudnod kell, hogy nekem te vagy a legdrágább a világon... Hát olyan nagy a baj? Annyira szeretted Richardot?

A síró Cosima felegyenesedett és megtörölte a szemét.

— Papa, én meghalok, ha nekem Hans mellett kell maradnom.

Franci fütttyentett.

— Így vagyunk? Hát menjünk szépen sorjában, lássuk, mit lehet csinálni. Szerelmes vagy Richardba. Meggondoltad ezt?

— Meggondoltam. Vagy ő, vagy a halál.

— És Richard?

— Ő is ezt mondja. Nélkülem az élete nem élet. Ez nem olyan érzés, mint két tucatemberé. Mi mindaketten érezzük és tudjuk, hogy Isten egymásnak teremtett bennünket. Ő az én életem, én az övé! De mit csináljunk ezzel a boldogtalan emberrel, aki máris olyan, mint egy futóbolond? Én szívből saj-

nálom és sajnálja Richard is, de mit tehetünk? Papa, drága jó papa, segítsen, adjon tanácsot, mert megőrülök.

— Hiszen azért jöttem, fiacskám. Felelj csak nekem egy pár kérdésre. Először is: meddig mentetek Richarddal?

Cosima hallgatott. Maga elé nézett. Vállat vont.

— Semeddig. Ismerjük egymás érzéseit és egy életre egyesülni akarunk.

— Ugy. És Hans nem sejt erről semmit?

— Nem tudom. Hans néha egyenesen félelmetes. Vannak pillanatok, mikor azt hiszem, hogy sejtelve sincs semmiről. Egész München nyíltan beszéli, hogy én meg Richard szeretjük egymást, a lapok is, elég hitvány és komisz módon, kiírták. És ő mégis maga küldött engem Richardot meglátogatni. Közben folyton magyarázza nekem is, Richardnak is, mennyire bízik bennünk. De viszont néha van egy furcsa pillantása, vagy egy torz, kíntos mosolya, amelyből azt kell sejtenem, hogy teljesen tisztában van mindennel. Néha kísérteties és félek vele egyedül maradni. Meg kell ebbe örülni. Már százszor azon a ponton voltam, hogy mindent elmondok neki, de ha ránézek, nincs lelkem hozzá. Sajnálom és gyűlölöm. Borzasztó.

Franci fogta leánya kezét. Órákig ültek így egymás mellett, beszélgettek. Az ebéd félbeszakította őket, ebéd után bezárkóztak kettesben és folytatták. Lassanként odajutottak, hogy az apa keresztkérdésekkel kezdte faggatni leányát. Ha ennyire szeretik egymást és hetekig voltak már minden ellenőrzés nélkül ketten Tribschenben, hogyan tételezhető fel józan emberi ésszel, hogy nincs viszonyuk? De Cosima ezekre a kérdésekre azonnal éppen olyan merev lett, mint amilyen segélytkérőnek, odaadónak, bizalmasnak látszott előbb.

— Ne faggasson, papa, mint egy féltékeny férj.

Nincs viszonyom Richarddal. Ez különben sem tartozik a tárgyra. A kérdés az, hogyan lehetek az övé, amíg nem késő. Mert közel vagyok ahhoz, hogy az idegeim felmondják a szolgálatot.

Nem tudtak megállapodni semmi véglegesben. Vejét csak esténként látta Franci. Kétszer a színházba is elment. Látta a Tannhäusert és a Lohengrint. Mindakettőt Hans dirigálta, valami megveszekedett, látomás-szerű odaadással. A páholyból Cosima hallgatta. És a nézőtéren úrrá lett annak az írdatlan nagy, zsarnoki tehetségnek a lelke, aki ott ült e pillanatban a svájci falu hegyei között, itt pedig leigázott rabszolgák gyanánt kínlódtak Bülow és Bülowné, iránta való rajongásukban és felborított otthonuk vergődő boldogtalanságában. És rabja volt ő maga is, Liszt Ferenc, aki élete hosszú, hosszú éveit adta oda ennek a démoni tehetségnek szolgálatára, küszködött és bajt vállalt érte, pénzt, ideget, mindent odadott érte. Ahogy ott ült a páholyban és végiggondolta ennek az embernek rettenetes erejét, végigszaladt hátán a hideg. Az udvari páholyban ott ült egyedül a király, arcát alig lehetett látni a homályban.

Úgy határozott végül, hogy elutazik Wagnerhez Triebschenbe és beszél vele is. Cosima kikísérte a vonathoz. A pályaudvaron sírva fakadt.

— Nem tudja elképzelni, papa, mi ez most nekem, visszamenni abba a lakásba. Olyan megváltás volt a maga jelenléte, most ezt is elveszítem. Vissza kell mennem a börtönbe, amelyben össze vagyok zárva egy számomra vadidegen emberrel.

— Ne légy igazságtalan, Hans jó és gyöngéd hozzád.

— Éppen ez a borzasztó. Ha a fejem felé nyúl, hogy a hajamat simogassa, már ordítani szeretnék. Inkább lenne goromba és komisz, inkább dühöngene és verné az asztalt. De csak imád engem is, Richardot is és szenved. Papa, az Isten szerelmére, talál-

janak ki valamit Richarddal, mert én megőrülök. És úgy lesz úgy, ahogy megígérte? Triebschenből visszajön, ugye?

— Visszajövök. Addig légy jó és elnéző ezzel a szegény, boldogtalan emberrel és bízzál bennem.

Elutazott. A Luzern melletti kis faluba ebéd utáni időben érkezett. Wagner remek fekvésű villában lakott itt, a Rigit és a Pilátust látta, ha kinézett az ablakon. A Vierwaldstätti tó regényes Tellvidékének minden szépsége kitarult előtte. Villájában gazdag kényelem és fényűzés. Íróasztalán a Cosima képe a Lajos királyé mellett.

— Nagyon szép itt, — mondta Wagner, mint büszke házigazda, — van egy fiatal barátom, Nietzsche, az a föld egyik legszebb pontjának tartja ezt a vidéket. Ezt a Nietzschét neked meg kell ismerned, Franci. Nagy zenész, a mi emberünk. És a filozófia történetét úgy ismeri, mint én a tenyere-met...

— Hagyjuk most Nietzschét, kérlek. Nagyon komoly dologban jöttem. Mindent tudok, beszéltem Cosimával. Meg kell találnunk a módját, hogy hogyan lehet ezt a dolgot a legkevesebb szenvedéssel megoldani.

— Ha mindent tudsz, — mondta óvatosan Wagner, — akkor azt is beláthatod, hogy itt én vagyok az, aki legkevesebbet tehet. Én nem boríthatok fel egy házasságot. Különösen a Hans házasságát nem, aki annyi rajongást és odaadást mutatott irántam. Ezt csak Cosima teheti meg. Éppen ez a borzasztó, hogy ő nem tudja megtenni. Így viszont elpusztulunk mindahárman.

— Szóval te Cosimától várod, hogy ő tegye meg a döntő lépést?

— Kitől várjam? Én menjek oda Hanshoz és én mondjam neki: rajongásod jutalmául elveszem tőled a feleségedet? Ez nagyon hitvány dolog lenne. Cosima azonban ura a saját sorsának. Ő megmond-

hatja Hansnak, hogy képtelen vele tovább élni. De nem mondja meg. Az a baj, hogy Cosima nem szeret engem eléggé.

— Richard, ilyet ne mondj. Az az asszony odavan érted. Valósággal belebetegedett ebbe a dologba. De azt ne kívánd tőle, hogy szó nélkül kidobjon egy embert, akitől csak jóságot és imádatot kapott. Az az ember végre is a gyerekeinek az apja.

Wagner türelmetlenül az asztalra ütött.

— És én nem vagyok a gyerekeinek az apja?

Franci olyan fehérré változott, mint a fal.

— Mit beszélsz?

— Hogyhogy mit beszélek? Azt mondtad, hogy tudsz mindent. Akkor tudnod kell, hogy a két kicsinek én vagyok az apja.

A két férfi mereven bámult egymásra. Wagner kissé rajtakapottan, már meg is bánva a meggondolatlanul odavetett titkot, de azért most már szembenézve a következményekkel. Franci pedig csak nézte ezt az embert, leánya szeretőjét. Gondolatait a leleplezéstől, amely taglóütésként hatott rá, alig tudta rendezni. Ezeknek tehát évek óta viszonyuk van. Viszonyuk volt már akkor, mikor egy ízben kérdést tett erről, s aki most merész önteltséggel ül vele szemközt, akkor a világ legőszintébb és legtiszább tekintetével nézett a szem közé.

— Miért hazudtál nekem, Richard, — mondta végül izalmát legyűrve, csendesesen, — miért nem voltál becsületes velem?

— Mert nem akartam neked fájdalmat okozni. Mert szeretlek. Mert azt hittem, hogy ez örökké titokban maradhat. Te nyugalmasnak és jónak tudtad a Cosima házasságát. Kegyetlen dolog lett volna megölni ezt a hitet benned. Ha most tudsz mindent, az nem az én hibámból történt. Én szerettelek volna ettől megkímélni, ameddig lehet.

— Ha annyira figyelsz, hogy mi fáj nekem és mi nem, és ha annyira felelősnek érzed magad a

Hans rajongása iránt, talán sokkal egyszerűbb lett volna Cosimát el nem csábítani.

— Elcsábítani? Én? A szó nagyon helytelen. Itt szó sem volt csábításról. Cosima nem afféle kalandkereső kispolgári asszony. Ő nagy lélek, amelyet rajta kívül nem ismerek. Mi egyenrangú lelkek gyanánt találtunk egymásra és a szabad akaratunkból engedtünk a világ leghatalmasabb és leggyönyörűbb érzésének. A felelősséget egyformán hordjuk. Cosimának nincs szüksége arra, hogy egy úgynevezett csábítóra tolja át a helyzet súlyát. Ő tudta, hogy mit tesz.

— Vagyis te most mit akarsz?

— Szóról-szóra azt, amivel te kezdted: mennél kevesebb boldogtalansággal megoldani ezt a helyzetet.

— De ha jól értettem, mindenesetre úgy, hogy a nehéz lépés felelőssége Cosimát terhelje, úgye?

Wagner szeme egyszerre könnybe lábadt. Megragadta a Franci kezét.

— (Franci, ne beszélj velem ezen a hangon. Lásd be, hogy én nem tehetek másként. Én csakugyan nem csábítottam el Cosimát, ő sem engem, mi megtaláltuk egymást. És én most csakugyan nem állhatok Hans elé azzal, hogy pusztuljon az útból. Te is voltál már szerelmes életedben, te is voltál már nehéz helyzetben. Szeress bennünket és érts meg bennünket.

— Nem, nem tudlak megérteni benneteket. Ha annak a két gyereknek te vagy az apja és ezt Hans nem tudja, ez azt jelenti, hogy Cosima egyszerre két emberé volt. Hosszú éveken keresztül. És ezt a leányomról megtudni nekem olyan dolog, hogy világok dőlnek össze bennem. Cosima iránt mély és fájdalmas haragot érzek, ezt meg kell mondanom.

— Ahelyett, hogy szerencsétlennek látnád és megbocsátanál neki? Franci, te nagy művész vagy és nagy ember. De nem különbözel a többi híres

szoknyavadásztól. Amíg más nőnek érzékei vannak, azt rögtön meg tudod érteni. De a leányod, az legyen szent. Nem gondolod, hogy ennél nincs nagyobb önzés a világon?

— Én nem azt kívánom, hogy szent legyen, hanem hogy úrinő legyen, aki nem kerül aljas és meg-alázó helyzetekbe. Ti pedig most aljas és megalázó helyzetben vagytok.

— A te szemeddel nézve. De a mi szemünkkel nézve a legmagasztosabb helyzetben vagyunk. Mert szeretjük egymást. Ahogy férfi és nő egymást még sohasem szerette. Ahogy csak mi tudunk szeretni, ő meg én. Hallgass ide, Franci, mondok neked valamit. Hans, mikor Cosimát megkérte tőled, azt mondta, hogy azért szeretett bele Cosimába, mert annyira téged tud látni benne. Ugyanezt érzem én is. Én sokáig úgy imádtalak téged, hogy azt csak a szerelemhez lehet hasonlítani. Ezzel az érzéssel kerültem közel Cosimához. Akárcsak Hans. De mit tud Hans és mit tudok én? Ő törpe ott, ahol én óriás vagyok. Ő odaadó tud lenni és gyengéd és amit akarsz. Nyafogó, gyenge puha ember. Zongorás. Minisztrál a főpapoknak és lelkesen rázza a csengőt. Áldott jó ember, de nem ember. Az ember én vagyok. Akiben akkora szerelem lakik, amilyenről annak a szegény nyomorultnak fogalma sincs. Cosimához én vagyok méltó és ő nem. Az én sorsom Cosima, és az én sorsom az ő sorsa. Ez olyan biztos, mint Isten az égben. Ez minden egyebet elsöpör maga előtt. Mit firtatsz te kispolgári részleteket? Te beszélsz megalázó helyzetről, aki házasság nélkül adtál életet Cosimának? Igazad volt, szerettél valakit és nem törődtél semmi mással. De akkor igazunk van nekünk is. Mi boldogok akarunk lenni és leszünk is, ha a föld az éggel összeszakad is. Segíts nekünk és ne kínozz bennünket.

Ezt az embert nem lehetett megfogni. Hogy lelke legfenekéig szerelmes Cosimába, ahhoz nem fért két-

ség. De úgy siklott, forgott ennek a nagy szerelemnek részletkérdései között, hogy sohasem maradt rajta semmi felelősség és a helyzettel járó semmi kötelezettség. Franci nézte, nézte. Aztán fanyar kis mosollyal törte meg a nagy tiráda után következő csendet:

— Önző vagy, Richard. Olyan önző, amilyen csak egy zseni tud lenni.

— Önző? Én önző?

— Hagyjuk, nem erről van szó. Te megtagadtad tőlem a jogot, hogy polgári szempontokat kérjek tőletek számon. Viharosan éltem, igaz. Sok mindent tettem, amit nem kellett volna tennem. De ha hibás vagyok is, apa vagyok. Vannak dolgok, amelyekről nem is vagyok hajlandó vitázni. Cosima nagykorú és tehet, amit akar, semmiképpen nem függ tőlem. Neked sem parancsolhatok. De hogy szeretlek-e benneteket, az talán egyiteknek sem közömbös.

— Nem. Te hozzátartozol ahhoz a boldogsághoz, amit képzeltünk magunknak.

— Helyes. Ha annyira szeretitek egymást, én az érzések nagysága előtt meghajtom a fejemet. De a formája előtt nem. Cosima és Hans arról tanácskoznak, hogy Cosima elmenjen hat hónapra üdülni valahova. Az én kikötésem az, hogy Cosima ne ide jöjjön. Menjen a nővéréhez, Charnacé márkinéhez. Hat hónap alatt Hans hozzászokik a magányhoz. Tavasszal már nem lesz olyan borzasztó csapás közölni vele a valóságot. Akkor aztán meg lehet indítani a válópert botrány nélkül, a pletyka majd addigra hozzászokik, hogy Cosima nem él az ura mellett, de melletted sem él. Tavasszal majd én fogom Hansot felkeresni, hogy megmondjam neki, amit muszáj megmondani. Ha így folyik le a dolog, szerető apátok maradok. Tudsz nekem erre ígéretet tenni?

— Nagyon nehéz. Nézd, Franci, én ötvennégy-

éves vagyok. Én már nem dobálódzhatom a hónapokkal. Ki tudja, meddig élek még? Ebből adjak oda Cosima nélkül egy félesztendőt?

— Meg kell tenned, Richard. Ismétlem, azt tehetitek, amit akartok. De ha botrányt csináltok, engem el fogtok veszíteni.

Wagner alkudozni próbált. Arra hivatkozott, hogy a botrány úgyis megvan. De Franci ettől az állásponttól nem tágitott. Öreg este lett már, mire Wagner rászánta magát. Kezet adott. Az apa erősen szeme közé nézett a másiknak.

— Richard, én mindent odaadtam neked eddig. A muzsikámmal odaálltam a szerényen várakozó második helyre, az én szerzeményeim helyett minden erőmmel a tiedet toltam előre. Még többet is adtam: magad mondtad nem egyszer, hogy harmonizálás dolgában milyen nagyot és sokat kaptál tőlem. Most odaadom neked a legutolsó kincsemet is, a leányomat. Gondold mindezt végig és becsülj meg engem. Ne kelljen pirulnom miattad. Megértettük egymást?

Wagner boldogan sírva fakadt és megölelte leendő apósát. Akkor ettek valamit és utána leültek a zongorához. A kottatámasztón a Mesterdalnokok utolsó képének vezérkönyve nyugodott, a hangszerezés nemrég készült el. Franci lejátszotta zongorán, bámulatos folyékonyssággal olvasta valamenynyire hangszer szólamát egyszerre, megtartva az előírt tempókat, hangszínekben éreztetve a zenekar apró árnyalatait. A szerző pedig ott ült mellette, lapozott és énekelte a szereplők szólamait. A nürnbergi nőünnepegy tarka zsvaja zengett a zongorán. Stolzingi Walter éneke és szerelme győzelmesen szárnyal Éva felé a Hans Sachs bölcs megadása fölött.

— Hallatlan alkotás, — mondta Franci, — ezt a világon senki sem tudja utánad csinálni. Megis-

métlem, amit egyszer régen mondtam Münchenben: ez a Shakespeare színvonala.

Késő éjszaka lett már, mennie kellett vissza Luzernbe. A kocsi odakint útrakészen várta. Búcsúzóul megölelték egymást. S mikor a kocsi elindult a holdfényes éjszaka őszi szépségében, a magányos abbé összeszorította öklét. Úgy érezte, hogy csodálattal imádja ezt a nagy művészt maga is, de ugyanakkor feneketlenül gyűlöli.

Münchenben megvárta, míg egyedül maradhat Cosimával. Egyetlen szelíd mondatban tett csak neki szemrehányást, hogy nem tudott parancsolni magának és elbukott. A választ meg sem várta. Elmondta pontosan, hogy Wagnerrel miben állapodott meg. Cosima azonnal alkudni próbált, éppen úgy, mint kedvese. De az apa keményen ragaszkodott kikötéseihez éppen úgy, mint Tribschenben. És mivel azt a kínos feladatot, hogy a boldogtalan férjjel a valóságot majd közölje, az apa vállalta magára, Cosima végül is mindent megígért és kezet adott. A többit már a mit sem sejtő Hans jelenlétében tisztázták: határozatba ment, hogy Cosima hat hónapra Franciaországba fog utazni.

Ömaga nagyon sietett volna már vissza Rómába, de Hans még egy hetet kirimáncodott belőle. Ott maradt még egy hétig. Meglátogatta a miniszterelnököt, Hohenlohe Chlodwig herceget, a három fivér legidősebbikét, soká beszélgetett vele a pápai udvar belső életéről és politikájáról, Carolyne vejének, Konstantin hercegnek nemrég kapott aranygyapjáról és Gusztáv bíboros gyönyörű tivolii palotájáról. Aztán Kaulbach műtermében töltött egy-két jó órát. Hallgatta a bajor főváros izgalmas pletykáit arról, hogy Lajos király eljegyzése felbomlott. Otthon pedig eljátszott a gyerekekkel. A két kicsiben ijedten ismerte fel Wagner erősen kiütköző vonásait. És megborzadt arra a gondolatra, hogy Hans naponta

belenéz ebbe a két kis arcba. És olyan vak, hogy nem vesz észre semmit. Aztán elutazott.

Rómában várta a hírt, hogy Cosima elment Franciaországba. De ez a hír nem jött. Helyette levelek jöttek, hol Cosimától, hol Wagnertől, amelyek nagy buzgósággal magyarázták a késést. Kitűnt közben, hogy Cosima mégis csak meglátogatta kedvesét Triebschenben. Ezt még lenyelte. Ha annyira szeretik egymást, még el akarnak búcsúzni a hosszú távollét előtt, ez még érthető is.

De Cosima nem utazott Franciaországba. Hol ezért halasztotta az utat, hol azért. Aztán sokáig nem írt. Franci forrt a fájdalmas haragtól, mikor ezt a levelet megkapta. De az igazi keserves hír csak most következett. Hans elfogott egy levelet, amelyet Cosima írt Wagnernek. Ebből megtudott mindent. Rettenetes napok következtek. Hans meg akarta magát mérgezni. Cosima pedig a legszörnyűbb családi jelenetek közepette kapta magát és összeszedve legszükségesebb holmiját, elutazott Triebschenbe. Beköltözött kedvese lakására, hogy együtt éljen vele, akármilyen lesz. Mint valaha anyja és apja tették.

Európára szóló botrány lett belőle. És mialatt az egész világ a Liszt leányának skandalumát tárgyalta, azalatt Hans Münchenben vezényelte a Mesterdalnokok bemutatóját. Önkínzó daccal, önmagát kinevető véres kárörömmel, félőrülten.

Franci leült és megírta legnehezebb levelét. Megírta Wagnernek és Cosimának, hogy nem ismeri őket többé. Ugyanakkor pedig sajtó alá rendezvén az Erzsébet-oratórium kottakiadását, azt Lajos bajor királynak, az új művészet nagy mecénásának ajánlotta. S ugyanekkor kapta Párizsból Berlioz halálának hírét.

IX.

Tanítványai között felbukkant egy különös fiatal hölgy. Fantasztikus dolgokat mesélt magáról, amelyeket nem lehetett ellenőrizni. Olga Janina néven mutatkozott be és cserkesz grófnőnek mondta magát. Állítólag Ukrajnában született, határtalanul gazdag családból, tizennégyéves korában már feleségül ment egy kozák tiszthez, pár év múlva elvált tőle. Gazdag és független, zongoraművésznő akar lenni. Franci a Santa Francesca Romana-templom mellett lakott, mikor a cserkesz grófnő jelentkezett nála. Az új növendék játszott is, a Chopin-féle Cisz-moll Polonaisenek esett neki, de rettentő zavarában folyton mellé fogott.

— Nem a tehetségében van a baj, — mondta a mester rosszkedvűen, — hanem abban, hogy a zongorán túlközel vannak egymáshoz a hangok.

— Elutasít, mester? — kérdezte az ifjú hölgy sírásra készen.

— Tőlem jöhet, ha akar. Minden pénteken délután eljönnek a tanítványaim, akkor eljöhet maga is.

— Szóval felvesz, mester? Kapok órákat? Lehetséges ez a nagy boldogság?

— Nem, ez a nagy boldogság nem lehetséges. Én nem vagyok zongoratanár és nem adok órákat. Legfeljebb együtt dolgozom néhány fiatalabb barátommal hetenként egyszer. Eljöhet maga is, mondom. Nem mintha annyira tehetséges volna, de annyira csinos. Nem szeretek csúnya embereket magam körül látni.

Olga Janina cserkesz grófnő csakugyan csinos volt. Fiatal, vékony és inas, feketehajú, szája az arcsontja szlávós, orra pedig egyenesen cseh módon pisze. De délceg tartásában, ringó, fiatal derekában megvolt az egészséges fiatal nők kíváncsisága. Eljött minden pénteken, és mindjárt észre lehetett

venni rajta a Liszt-ragály szokott jeleit. Sőhajtozott, elpirult, rajongó pillantásokat vetett a mesterre, virágot hozott. Francit az ilyen rajongás, bár száz és száz esetben megszokhatta, mindig megvesztegette. A Liszt-rajongókkal udvarias volt, nyájas és kedves. Csak ez kellett Olga Janinának. Három hét alatt már reszketett a szerelemtől. Mikor Franci egy késő este lenézett az ablakából látható romokhoz, ott látta a szerelmes hölgyet egy klasszikus kődarabon üldögegni. Gyorsan visszahúzódott az ablaktól. Semmi kívánságot nem érzett, hogy ezt a túlonúl kínálkozó cserkesz virágot leszakítsa.

Lassanként odajutottak, hogy Olga Janina már nem elégedett meg a hetenkénti találkozással. Szabálytalan időközökben bekopogtatott hozzá, virágot hozott vagy valami kis ajándéktárgyat, aminek semmi hasznát nem lehetett venni. Lassanként mindenütt az Olga Janinától származó tárgyak lábatlankodtak, főként pedig ott lábatlankodott ő maga is, szívós és rendületlen imádatlall. Franci győzte udvariassággal és türelemmel, egy napon azonban illőnek találta figyelmeztetni:

— Fiacskám, ennek nincsen semmi értelme. Öreg vagyok én már, nem szeretném, ha hiábavaló gondolatokra pazarolná az idejét. Van itt Rómában sok fiatal gavallér, nézzen szét köztük.

A cserkesz nő, aki eddig az alázat és szerénység volt maga, egyszerre kiegyenesedett villámló szemmel.

— Nem, nekem más nem kell. Én a magam idejét ki fogom várni.

Franci mosolygott és megveregette a fiatalasszony izgatottan piruló arcát. Aztán maradt minden a régiben. Olga Janina tovább hordozta a maga virágait és apróságait, lassan és észrevétlenül ette bele magát az abbé hétköznapi életének részleteibe. És állati szorgalommal gyakorolt a zon-

gorán öt-hat órát naponta, hogy bálványa meg legyen elégedve.

A bálvány nem nagyon figyelt rá. Sokat járt társaságba és mindennap meglátogatta Carolynét. Gyakrabban voltak kettesben, máskor pedig egy-egy érdekes ember akadt, akivel a szivarozó hercegnő azonnal bőséges vitába merült. Egy este fehérszakállú, jól megtermett amerikait talált Franci a Via del Babuinón. Ez Longfellow volt, a költő. Kitűnt, hogy Dantet fordította angolra. Sokáig beszélgettek az Isteni Színjátékról, majd az egyházra tértek át. Pius pápa most ünnepelte aranymiséjét. A föld kerekiségének minden tájáról ömlöttek a Vatikánba a hívek ajándékai. A Bramante-udvarban állították ki közszemlére az ajándékokat. Volt ott minden elképzelhető holmi, márványszobor, asztalterítő, végvászon, baromfi, fazék, még egy rakomány szén is. És még folyton érkeztek az ajándékok a földgömb minden pontjáról az aranymise nagy napjára.

— Én már akkor nem leszek itt, — mondta az abbé.

Carolyné megrettenve pillantott rá, de nem szólt semmit. Csak mikor egyedül maradtak.

— Hova utazik megint?

— Weimarba. Elhatároztam, hogy Weimarral megint felveszem a rendes kapcsolatot. Tudom, hogy ezt maga nem helyesli. Carolyné, de én nagyon sokat gondolkoztam rajta és nem tudok másként dönteni. Engem a muzsika minden erővel odavisz. Amit csinálók, annak ott van gyökere, itt pedig nincs. Ez a Verdi világa, az a Wagner-muzsikáé.

— Csak Verdi és Wagner van a világon? És magának itt nincs gyökere? Hát az egyházi zene?

— Jól tudja, hogy amit az egyházi zenével akartunk, az reménytelen. A pápa nagyon kedvel engem, de a Péter-templom zenei szervezetét átallja

megbolygatni. Ebbe bele kell törődnöm. Azért én természetesen itt maradok Rómában maga mellett. De az évből egy-két hónapot Weimarban akarok tölteni. Az úgy kell nekem, mint a levegő.

— Jól van, — szól a hercegnő elkeseredve, — csak menjen. De tudja meg, hogy ezzel sohasem fogok egyetérteni. Megint keserűség lesz a vége. Amit jósolni szoktam, az, sajnos, mindig beválik. Így volt Wagnerrel is, és így lesz Weimarral is. Minden baj onnan származik, hogy maga nem elég vallásos. Ha elég vallásos volna, megtalálná minden lelki szükségletét az egyházi komponálásban. És akkor nem akarna folyton elutazni innen. De maga csak kívülről hordja a reverendát. Belülről még mindig a tetralógián jár az esze. Azok után, amiket az a gonoszlelkű ember elkövetett maga ellen.

— Nem ő a nagyobbik hibás, hanem Cosima. És hallom, hogy ő nem is haragszik rám, sőt ropantul szeretne kibékülni. Cosima az, aki haragszik rám és haragban is akar maradni. De ez mind nem tartozik a zene kérdésére. Valóban mindig a tetralógián jár az eszem. Azon a muzsikán jár az eszem, amelyet elindítottunk Európában, s amely itt Rómában olyan, mint a hal a szárazon. Nem tudja maga megérteni, Carolyne, hogy én zene nélkül nem élhetek?

— Jól van, zárjuk le a vitát. És meddig marad Weimarban?

— Egy-két hónapig, majd meglátom.

Carolyne hercegnő sóhajtvá engedte át sorsának a javíthatatlant. Ő maga cikkeket írt egyházi lapokba a barátság érzéséről, az istenfélelem lényegéről és más kegyes tárgyakról. Szobájából nem mozdult ki, szellőztetni tilos volt nála. Írtózott a friss levegőtől. Vastag szivarfüstben üldögélt fél napokon át, legfeljebb annyit mozgott, hogy íróasztalától átment az ebédlőbe és vissza. Néha még ezt is únta és az ételt odahozatta régi latin könyvei

és kézíratai közé. Töpörödött, bogaras, horgas orrú, furcsa öregasszony lett belőle.

Olga Janina két napig vörösre sírt szemmel járkált mestere körül. A vonathoz is kikísérte.

— Legjobb volna meghalni, míg nem lesz itt, — mondta könnyezve, — és feltámadni, mikor visszajön.

Franci éjfélkor érkezett Weimarba. Másnap tizenharmadikára ébredt a szállóban. Első gondolata jóízű mosoly volt a Carolyne babonái számára. Tizenharmadikán kezdi az új weimari korszakot. Felhúzta a függönyt és lenézett a városháza terére. Erősen napsütötte januári reggel tündöklött be onnan. Tekintete otthonos örömmel futott végig a házakon, amelyek a szép kis teret négy oldalról közrefogták. Balról a vén, gótikus városháza nézett le a havas térre, amelynek erkélyén régente játszani szokott a városi banda. A másik oldalon az ékhomlokzatú ónémet ház, amelynek emeletén valaha még Kotzebue rendezett vígjátéki előadásokat, valamint irodalmi ármányokat, hogy Goethét és Schillert összeveszítse. Odébb a Cranach-ház emelkedett, kapuja felett az ablakból is látni lehetett Cranach Lukács címerét, a szárnyas kígyót. S a tér közepén ott állott a kút a Neptun-szoborral, mintha az évek megállottak volna fölötte. Húsz évvel ezelőtt ugyanúgy állott ott Neptun. De aki akkor nézte, még nem volt negyven éves. Aki most nézte derűsen és frissen, az a hatvan felé közeledett az élet útján.

Jókedvűen ment misére reggel fél nyolckor. Ott már sok ismerőst látott. Körülfogták mise után, üdvözölték, ünnepelték, faggatták. Mindenki kedves volt és szeretetteljes. Már vitték is a nagyhercegi palotába. Károly Sándor, vagyis közkeletű nevén Szasa, az uralkodó, tárt karokkal lépett eléje abban a dolgozószobában a második emeleten, amely valaha annyi kedvetlen és gondterhelt színházi beszélgetésnek volt tanuja. Most szó sem volt

színházról, csak viszontlátásról. A nagyherceg, most már néhány korai ősz hajszál tulajdonosa maga is, megölelte és megveregette az abbé hátát.

— Csakhogy itt van, kedves barátom. Weimar nem teljes maga nélkül. Jól utazott?

— Kitűnően, fenség. Nagy könnyelműséget követtem el: életemben először vettem elsőosztályú jegyet a magam számára. Eddig csak akkor vete-medtem ilyesmire, ha hozzám tartozó hölgyekkel utaztam. De gondoltam: most az egyszer előkelő leszek. Nem is volt más a szakaszban csak én. Remekül pihentem és olvastam a breviáriumot.

— Nagyszerű. Üljön le. Mindjárt jön Beust gróf, rá szükség van a meglepetésnél. Mert egy kis meglepetést tartogatunk a maga számára. Kár, hogy január van, nyáron még szebben festett volna a dolog. Nem is tudom megállni, hogy ki ne fecseggem, pedig a feleségem meg fog haragudni, hogy nem ő közli először: berendeztünk itt egy kis otthont magának, mindjárt odakísértetem, meg is tekintheti. De figyelmeztetem, hogy a lakását a feleségem és a két leányom személyesen rendezték be. Az első darabtól az utolsóig mindent ők választottak ki. Emlékszik az udvari kertészetre?

— Hogyne, fenség, az a kedves emeletes ház a park sarkában, a város utolsó háza az országút mentén balfelől. Ahol Preller lakott, a festő.

— Úgy van. Ezentúl maga fog ott lakni. Hosszú évtizedekig még: éltfogytiglan. Ha nem tartózkodik Weimarban, lecsukhatja.

Jött Beust gróf. A nagyherceg minden további beszélgetést délutánra halasztott, nagyon izgatta, hogy régi kedvence mit fog szólni az új lakáshoz. De előbb még a családot kellett üdvözölni. Zsófia nagyhercegnő csúnya, kedves arcán széles mosollyal sietett a megtért öreg bárány felé. Mária és Erzsébet, a két hercegnő, nagy hangossággal örültek:

— Liszt! Liszt! Ó de örülünk, Isten hozta. Volt már a kertészetben?

Nem volt, de sietett oda. Lent már befogva várakozott a csengős udvari szánkó. Pár perc múlva már benyitottak a sövénykerítés kis kapuján. Pincy udvar, szerény bejárat, falépcső az emeletre.

— Bemutatom házvezetőnőjét, a derék Paulinát, — mondta Beust gróf.

Jóképű hajadon hajbókolt zavart tisztelettel az abbé előtt és kezét csókolt neki. Felmentek a falépcsőn, benyitottak. Három kedves szoba tárult a belépő elé, az utolsó szögig kész berendezéssel. Jó meleg volt, mindahárom szobában csinos berlini cserépkálya, mindegyikben pattogott a tűz. Sötétvörös függönyök, kényelmes és díszes bútor. Zongora, a zongorán váza, benne frissen nyílt üveg-házi virágok. A gróf fiókokat húzogatótt ki, készen volt itt minden. Üvegнемű és porcellán, hatszemélyes evőkésztség, abroszok, asztalkendők, ágynемű. Gazdag, kényelmes, otthonos környezet, amelynek minden darabja gondos és szeretetteljes kiválasztást hirdetett.

— El vagyok ragadtatva, — mondta az abbé, — és mélyen meg vagyok hatva. Mi ez, még imazsámolyom is van? Mindig mondtam, hogy a protestáns dinasztiaák türelmesebbek, mint a katolikusok. Komolyan mondom, olyan otthonosan érzem magam, mintha már évek óta itt laktam volna. Foglaljon helyet nálam, kedves gróf.

A gróf helyet foglalt, Franci közelebb húzott egy hamutálcát. Mert volt az is, asztalon, zongorán, pohárszéken, bőviben.

— Hogy el ne felejtsem, kedves mester, — szólt Beust gróf, — a nagyhercegnő megbízásából egy kis figyelmet bátorkodom átnyújtani. Ebben a borítékban háromezer márká van. Öfensége évenként ennyi szivarköltséget szándékozott önnek küldeni, ha állandóan szerencsétlети Weimart. Öfensége hang-

súlyozza, hogy ez csak csekély figyelem és nem fizetés, mert ön nekünk megfizethetetlen. Most pedig egyedül hagyom, ismerkedjék otthonával. Az Erbprinzből máris áthozathatja a holmiját. Ha kitűnik, hogy a berendezésből valami kimaradt, azt szíveskedjék nekem jelenteni. Valami mindig kimarad ilyenkor. Erzsébet őfenségének tegnap jutott eszébe, hogy a mosdón nincs szappan. Ő maga hozott szappant tegnap este.

Az abbéval madarat lehetett volna fogatni. Arra készült fel, hogy régi legényéletének kényelmetlenségében fogja lakni az Erbprinz valamelyik nyikorgós padlójú, köhögős szomszédságú szobáját. És most belecseppent ebbe a pompás kis otthonba, amely úgy nyílt meg előtte, mint a terülj-asztalkám a népmesében. Örömében leült a zongorához; az vadonatúj szerszám volt, jó kemény billentésű, kedvére való. Eldörgött és elcikázott rajta egy magyar rapszódia. A téli nap besütött az ablakon, nagyon szép volt az élet.

Holmiját hamarosan átköltöztette, végleg berendezkedett. És már a harmadik napon vendégeket hívott ebédre: a nagyhercegi párt. Természetesen szárnysegéddel. Azokat illette az elsőség. Paulina a földszinti konyhán összeszedte minden tudományát, a Klops nevű ételt főzte a dinasztíának, mert azt tudta legjobban. Étkezés alatt megbeszéltek a zenei programot. A színház hiányzott belőle. Az abbé nem akart színházzal foglalkozni. Dingelstedt ugyan rég elkerült már Weimarból, az intédás munkáját a finom és világlátott Loën báró látta el, akivel jól lehetett volna dolgozni, de őt csak a Wagner-darabok érdekelték volna, azokra pedig rátette a kezét a bajor király. Maradt így is munkakör bőven: megszervezni a hangverseny-évadot, a nagyhercegi palota házi hangversenyeit ellátni, segíteni a nagyhercegnő énekleckéinél és a kis hercegnők zongoratanulásánál, általában zene-

életet teremteni Weimarban. Ez volt a legkedvebb feladat, amire vágyhatott.

Az előkelő vendégek nyilvános látogatásának napján, mikor a téli alkonyat leszállt a városra, titkos vendég is megfordult a kertészetben, ahogy ezt a házat a weimariak nevezték. A titkos vendég hat óra tájban surrant be és mikor ledobta bundáját, lihegve tette kezét a szívére. Meyendorff báróné volt, akinek férje most itt szolgálta az orosz udvar diplomáciáját.

— Borzasztóan féltem, hogy meglát valaki. Pien kis fészekben egész más, mint Rómában. Hadd nézzek körül. Jaj de kedves itt... Jól elfüggönyözte az ablakot? Megjegyzem, csak egy félórát maradhatok, így is valóságos istenkísértés volt idejönni. Folyton az az érzésem volt, hogy valami kém megles.

— Nem volt helytelen érzés, — felelte az abbé, — Carolyne hercegnő valóban kémeket tart melletttem. Adelheid von Schornnak az a dolga, hogy minden lépésemet gondosan megírja Rómába.

— Szent Isten, csak nem leselkedett utánam?

— Nem, legyen nyugodt. A jó Adelheid az udvarnál teázik. Nincs a világon az az érdekesség, amely miatt ezt a teát elmulasztaná. Ez a vidék különben teljesen néptelen, azért szeretem is. A csend nagyon jól esik. És jól esik, hogy maga itt van, Olga.

— Jól, persze. De Rómában volt lelke szakítani velem. Azt sohasem fogom megbocsátani magának. Én nem is értem, milyen örült vagyok: első szavára idejöttem. Most már mindegy...

A fekete báróné hátravetette a fejét és behúnyta a szemét. Várta a csókot. Amit mondott, nem volt egészen őszinte. Ezt a találkát nem az abbé indítványozta, hanem ő. De az abbé nem vitatkozott ezen az árnyalaton. Két keze közé fogta a szép fejet és magához vonta, szájával lassan köze-

ledett az asszony szájához, úgyszólván nyugodtan és inyenc módjára, aki nem sieti el mohó étvággyal a csemegék élvezetét. S mikor a báróné egy jó óra múlva megint kisurrant, kinézett utána. A magas, fekete alak egyedül sietett tova az utca fehér kere-tében, nem járt arra egy lélek sem.

Az első udvari hangversenyt hamarosan meg-tartották. Volt némi baj körülötte, mert Reményi, akit meghívtak, utazási zavarok miatt késett. De hívtak mást. A nagyhercegi palota díszterme a nagy ünnepségek képét mutatta. A híres nagy ember teremtette az ünnepi hangulatot, a fehérsöré-nyű abbé, a dédelgetett, Weimar üdvöskéje. S a hangversenyek, busás összegeket hozva a nagyher-cegnő jótékony céljaira, sűrűn követték egymást. Az abbé egymásután hívta meg híres tanítványait. Eljött Bronsart, Rubinstein, Tausig. A három haj-dani csodagyerek. Megállapodott házasember volt már mindahárom. Bronsart, most már hannoveri intendáns, elvette Ingeborg Starckot, a zongora-művésznőt. Rubinstein egy Csikanoff Vera nevű orosz nőt vett feleségül. Tausignak, az Altenburg hajdani rémének, a rossz kölyöknek, pedig nem más volt a felesége, mint a kis Vrabélyi Szerafin, akivel Franci az esztergomi mise bemutatója után a hajón ebédelt. A másik két tanítvány jól élt a csa-ládi élet révében, Tausig nem. Csontváz-arcú, kora-öreg embert csinált belőle a tüdőbaj, hálni járt belé a lélek.

Március végén az abbé úgy utazott el Weimar-ból, hogy fájt a szíve otthagyni a kertészetet. A nagyhercegek azt sem tudták, hova tegyék a dédel-getéstől. Nem múlt el hét, hogy valami ajándékkal kedvét ne keresték volna. Ha ebben a szíves szerez-teten túl kultúrpolitika is volt, az helyesnek bizo-nyult. Franci még meg sem melegedett, már négy tanítvány jelentkezett nála, bár nem éppen jelen-

tékenyek. De előre lehetett látni az időt, amikor weimari tartózkodása átmenvén köztudatba, az egész világ fiatal zongorásai Weimarba fognak tudni a legnagyobb zongoraművész közelébe, hogy aztán Weimar híret vigyék el pályájokon az egész világra.

Weimarból Bécsbe kellett mennie, aztán Pestre. Bécsben a Szent Erzsébet-oratóriumot akarta halani. Annak igen nagy sikere volt, még a pesti és wartburgi sikernél is nagyobb. De még ennél is több öröme telt egy régebbi ismerősében, a kis Sophie Menterben, aki már a nyilvánosság elé lépett zongoratudományával és most éppen Bécsben játszott. A talpraesett és erélyes kis nő elhatározta, hogy Bécsben elő fogja adni mestere Esz-dur zongorahangversenyét, amelyet Hanslick annakidején csingilingi-muzsikának nevezett. Mindenki ijedten beszélte le esztelen szándékáról a zongoraművésznőt, de az nem törődött sem Hanslickkal, sem senkivel. Eljátszotta a számot és nagy sikere volt vele. Ez hősies vállalkozás volt, imponáló színvallás a mester mellett. Az abbé homlokon csókolta Sophiet, akivel eddig nem is törődött valami sokat. De mostantól kezdve a hozzá nagyon közel állók közé számította.

Innen Regensburgba vitte volna útja. Hans ott hangversenyezett a péterfillérek javára és műsorát csupa Liszt-számból állította össze. Franci nagyon fázott ettől a találkozástól. Tudta, hogy Cosimát nem védheti. Elítélni pedig nem akarta. Ezért August bárónak, aki azért jött fel Bécsbe, hogy őt Pestre csábítsa, nem volt nagyon nehéz dolga. Még hozzá a koronázó mise, a Dante- és a Hungária-szimfónia előadásával csábította. Gondolt egyet és írt Hansnak: most nem jöhet Regensburgba, de majd elnéz hozzá a nyáron Münchenbe, mikor Lajos király parancsára ott elő fogják adni a tetralógia első darabját, a Rajna kincsét. És lement Pestre.

Elkísérte a kékszemű Sophie is. Augusz bizalmasan odasúgta az abbénak:

— Megint új áldozat.

— Nem, — felelte ő fejét rázva, — ez tisztességes leány. És én életemben sok komizságot és könnyelműséget követtem el nődolgokban, de ártatlan leányt még sohasem tettem szerencsétlenné.

Augusz csodálkozva nézett rá. Nem tudta, hogy vajjon komolyan beszél-e a híres nőhódító, vagy csak szerénykedik.

— Hiába nézel rám olyan hitetlenül, ez így van. Tudom, hogy engem sátáni nőtiprónak szokás tartani. És mégis úgy igaz, ahogy mondtam. Mindig így is lesz. A tisztaság nekem szent. Hogy egy lilomot a gomblyukamba tűzzek, azt csak egy módon tudtam mindig elképzelni: az oltáron keresztül. De a házasságot a sors megtagadta tőlem.

A báró vállat vont és tapintatosan mosolygott. Még mindig nem hitte egészen. Csak Franci tudta, hogy amit mond, az úgy igaz, ahogy mondja. És szívből örült neki, hogy igaz.

Pesten vagy két hetet töltött. A plébánián lakott megint. Estélyről estélyre hívták. A királyi pár is a fővárosban tartózkodott, a miniszterelnök, Andrassy Gyula gróf, nagy estélyén találkozott is velök. Bemutatták Erzsébet királynénak is. Fehér selyemruhát hordott a tündéri jelenség, ezüstcsillag-hímzésű fátyoltunikával. Valószínűtlen karcsúsága úgy úszott a bál fénye felett, mint királyi hatyú. A híres embernek kezét nyujtotta, ránézett ábrándos, nagy szemével, nyájasan biccentett egyet, aztán már tovább is nézett mélabús, gyermekesen ijedt Wittelsbach-tekintetével a semmibe. Nem beszélgetett senki mással, csak Andrassy grófnéval, leültek ketten egy divány sarkába és onnan nézték a táncolókat. Csak később szaladt végig egy kis izgalom a pazar közönségen: a királyné magyarul beszél. Sokan arra mentek, hogy a nagy esemény-

ből lássanak valamit. Az abbé is látta: a király-asszony egy alacsony, igen csúnya emberkével csevegett. Kitűnt, hogy ez Falk Miksa volt, zsidó újságíró. Erzsébet őt választotta volt magyar nyelvmesteréül. Most már egész folyékonyan beszélgettek. Az abbé figyelte őket kissé, egy-két szó oda is hallatszott hozzá, de ő abból nem értett semmit. Restelkedve fordult el és ment a másik terembe. Ott mindjárt arisztokrata társaság vette körül. Azt sem tudta, merre nézzen, hova válaszoljon. Augusz báró folyton mellette volt és gyors megjegyzésekkel figyelmeztette nevekre, összefüggésekre, rokoni kapcsolatokra. Ez a fiatal pár gróf Károlyi István és gróf Csekonics Margit, a másik gróf Csekonics Endre és gróf Cziráky Constance. Ma este mutatták be őket a királynénak. Az az érdekes hölgy herceg Esterházy Pálné, született Trautmansdorff hercegnő, ma este jelent meg először a magyar társaságban. Az a hatalmas termetű, nagybajszú úr Türr tábornok, Ferenc Józsefnek még nem régen fegyveres ellensége és íme most egy fedél alatt van vele annak az Andrássy Gyulának a házánál, akit ugyanez a Ferenc József annakidején halálra ítélt, de az ítéletet csak in effigie lehetett végrehajtani. A közelben álló hölgy pedig a garibaldista tábornok felesége, III. Napoleon unokahúga. Ez itt gróf Széchenyi Imre, felesége Sztáray-Szirmay grófnő. Az a rendkívül magas fiatalember gróf Apponyi Albert.

— Apponyi gróf? Rokona a volt párizsi követnek? Szeretném közelebbről ismerni.

— Azt ajánlom is. Ez a fiatalember még sokra fogja vinni. Szegény Széchenyi mint kisfiút csak így nevezte: „der kleine Gott, Albi.“

A fehérhajú abbé és a mindenkinek fejjel magasabb, ösztövére fiatal gróf elkezdtek beszélgetni.

— Nagyon örülök ismeretségének, kedves gróf. Milyen rokoni viszonyban volt az én felejthetetlen ifjúkori jóakarómmal, Antal gróf párizsi követtel?

— Ő az én nagyatyám testvéröccse volt. A fia, Rudolf, most nagykövet Angliában.

— Ó, a kedves Rudolf gróf, milyen kedves ember ő is. Párizsban felejthetetlen időket töltöttem akkor.

— Hallottam önnek erről az idejéről, mester, egy kedves párizsi barátomtól, Montalembert gróftól. Ő sokat mesélt nekem az önök közös barátjának, Lamennais abbénak, érdekes életéről.

— Micsoda? Montalembert gróf?

Már olyan ponton voltak, ahol otthon érezte magát mindakettő. A katolicizmus problémáinál. Apponyi Albert a kalksburgi jezsuitáknál nevelkedett és a vallás kérdései sokat foglalkoztatták. Mikor aztán kitűnt, hogy a gróf még képzett muzsikus is és még hozzá szenvedélyes híve a Wagner-zenének, a két beszélgető embert nem lehetett egymástól elválasztani. Boldog meglepetésül Haynald csatlakozott hozzájuk, melegen szorongatva az abbé kezét. A kegyvesztett rebellis püspök most a kalocsai érseki székben ült már. Aztán Széchenyi Imre gróf lépett oda. Az ő felesége nagyon szeretett muzsikálni és okvetlen házánál akarta tisztelni a híres embert.

— Falura is el kell jönnie hozzánk, nagyon kellemesen éldegélünk Horpácson. Majd összebeszélünk és szervezünk egy muzsikáló társaságot. Te is jössz, ugye, Albi, ha a mester eljön?

— Tartom szerencsémnek.

Haynald sem hagyta magát.

— De Kalocsát sem szabad kihagyni. Én ott még külön vozóerővel tudott szolgálni a mi nagy emberünknek, mert unokaöccse, Hennig Alajos, most a kalocsai jezsuita rendház rektora. Sokat emlegetjük is a világhírű rokont.

Minderre az abbénak kezet kellett adnia. Hogy Horpácsra is elmegy, Kalocsára is elmegy és természetesen Auguszhoz Szekszárdra is elmegy. Nyárára pedig Münchenbe ígérkezett Hanshoz. Mit fog

szólni ehhez a rengeteg utazáshoz Carolyne? De Carolyne olyan messze volt, ezek pedig mind olyan elragadóan érdekes emberek voltak. Pesti tartózkodása alatt többször is találkozott még velök és kivált a fiatal Apponyi tett rá igen nagy benyomást, még arisztokratáknál is szokatlan nyelvtudásával, nagy műveltségével és zenei hozzáértésével. Megismerkedett más nevezetességekkel is: Jókai Mór-ral, a híres íróval, aki sokat tudott beszélni a legendás Petőfi Sándorról, aztán Thaisz rendőrfőkapitánnyal, aki kedélyes satrapa-hanyagsággal kezelte hivatalát, Bónis Sámuel politikussal, aki arról volt nevezetes, hogy a szabadságharc vesztekor ő ásta el a magyar koronát. Mindezeket azonnal kedveseknek, szeretetreméltóknak, rokoni érzésű pajtásoknak találta. Csak egy ember iránt érzett nem ugyan ellenszenvet, hanem ösztönös idegenkedést. Ez Tisza Kálmán volt, a parlamenti ellenzék vezére, a magyar protestantizmus egyik főalakja. Csak futólag találkoztak, alig váltottak egy-két mondatot. De azonnal felmeredt közöttük az a jégből való fal, amely a homlokegyenest ellenkező egyéniségeket már az első pillanatban el szokta választani egymástól, anélkül, hogy egy szót is váltanának.

— Kérlek, magyarázd meg nekem ezt az embert, — mondta Augusznak, — ez nem mindennapi ember és én nem tudom, hányadán vagyok vele.

— Tisza Kálmánt kérdezed? Csakugyan nem mindennapi ember. Magyar református gentry, ezt a fajtát te nem ismered. Józan, logikus, kemény koponyák ezek, ellágyulni nem igen szoktak, csak ha a magyarságukról van szó. A mi régi történelmünkben valaha egyet jelentett protestánsnak, Habsburg-ellenesnek és berzenkedő, független magyarnak lenni. A katolikus mágnás a Habsburg-jogar alatt látta csak a fajta jövőjét a török ellen, a protestáns köznemes csak a török-erdélyi falnak támasztotta a hátát a németiségben való megsemmi-

sülés veszélye ellen. Katolikus gróf és református gentry, ez a magyar közélet két szélső típusa. Érted ezt? Mert ha nem, akkor még részletesebben megmagyarázom.

— Nem értem egészen, de ne fáradj. Attól tartok, hogy nagyon sokat kellene magyaráznod. Haragszik rám valamiért az a Tisza?

— Miért? Udvariatlan volt hozzád?

— Sőt ellenkezőleg, olyan udvarias volt, hogy majd megfagytam. De ez engem nem szeret. Én csalhatatlan ösztönnel megérzem, ha valaki nem szeret.

— Hallottam rebesgetni, — mondta habozva Augusz, — hogy nem tart eléggé magyarnak. A cigány-könyvedért nagyon haragudott, mint annyian mások is. És ezt a típust ismerni kell. Ez a magyar talajhoz van kötve, mint az árvalányhaj. Aki szívesebben él külföldön, az nekik gyanús. És nem is beszélsz magyarul...

— Már bocsáss meg, — fortyant fel az abbé, — egész sereg magyar mágnás alig beszél magyarul.

— Nyugodj meg, azok is gyanusak neki.

Ugyanazon a díszvacsorán, ahol ez a beszélgetés elhangzott, Abrányi Kornél mondott nagy pohárköszöntőt. Poharát az abbé felé tartva szembenézett vele és egyenesen hozzá intézte nagy pátoszszal a felszólítást: költözzék haza, az ilyen nagy magyarnak itthon a helye. Ott a helyszínén könnyen elintézte a választ, nagyban bólogatott és helyeselt a dörgő tapsok között. De mikor a plébánián egyedül maradt éjszakára, önmagával nem boldogult ilyen könnyen. Magyar voltáról gondolkozott. A Tisza Kálmán rövidlátó tekintetének átható hidegségét ilyenkor érezte magán legjobban. Gyűlölte ezt a Tiszát és imádta. Gyűlölte, mert az annyira különbözött tőle és ő nem szerette. De viszont imádta, mert valami kis vágyat érzett arra, hogy ő is ugyanennyire magyar legyen, nyakas, a külvilág cso-

dáitól dölyfösen elzárkózó és türelmetlen. Szeretett volna otthonos lenni a rögön, mint az, szeretett volna semmit sem tudni sem Párizsról, sem Weimarról, sem Rómáról, hanem felolvadni teljesen és tökéletesen az egyetlen országhoz és egyetlen fajtához való tartozásban. S ahogy ezen a vágyán tűnődött, csodálkozva vette észre, hogy életének mélyebbik története voltaképpen ez. Mindig egy vágya volt: önmagát teljesen odaadhatni, önmagát saját kezével megragadni és odavetni valami oltárra, mindegy, hogy milyenre. Kereste ezt a teljes, boldog, megsemmisüléshez hasonló felolvadást Istenben. Nem sikerült. Kereste asszonyokban. Nem sikerült. Kereste barátban. Nem sikerült. Kereste hazafiasságában. Abban sikerült legkevésbé. Még a muzsikában sem sikerült tökéletesen, mert ezzel is úgy volt, mint Marieval, vagy Carolynenal: voltak pillanatok, mikor azt hitte, hogy teljesen odaadta magát, de jóval később rá kellett jönnie, hogy lelke mélyén mindig maradt valami kielégületlen.

De most felvillant benne a reménysugár. Hazaköltözni, az talán sok mindent megváltoztatna. Számtalan zenei és magánéleti szempont játszik itt közre, Carolyne hercegnőtől kezdve a magyar zeneélet elszigeteltségéig. De ha végre egyszer meg lehetne valósítani azt a pesti Zeneakadémiát, talán mód és feladat alakulna az ő számára is. Itt élni, annyi idegen év után itthon meggyökeresedni, lelke magyar vágyát természetes valósággá változtatni, ez talán pótolhatná mindazt a sokat, amit odaadásra vágyó lelke egész életén át annyiszor hiába próbált.

Otthon Rómában kevés időt maradt. Hohenlohe bíboros ismét meghívta Tivoliba és ő boldogan sietett oda, hogy a második emeleten a Campagnára néző kis lakosztályát elfoglalja. Itt nem háborgatta senki, a kényelmetlen látogatók elől, akik úgy keresték fel, mint a Pisába járók a ferde tornyot, el

tudott bújni. Kedvére muzsikálhatott magának, hetenként egyszer kiránduló tanítványait is fogadhatta és foglalkozhatott velök, különösen Sgambati Ninóval, akinek lelkes tehetségében egyre több kedve tellett.

Jött a tanítványok között Olga Janina is. És újra felöltvén régebbi szokását, nem riadt vissza a négy-öt órát tartó rázós szekérúttól a Campagnán végig, megint kezdett gyakrabban jönni. Franci nem bánta, ha jön, megszokta már gyerekes fecsegését, gyermekkoráról szóló túltúl regényes és dagályos lódításait, homályos szemű rajongását. Olybá vette, mintha kanári madár ugrálna körülötte. Néha fiatal egészségét még meg is kívánta, de únta azt a dühös szerelmet, amely a komolyabb lépés után ennél a hiú és erőszakos nőnél egészen biztosan bekövetkeznék. A cserkesz asszony fecsegett, s ő vagy odahallgatott, vagy nem. Aztán lementek a csodaparkba sétálni, ahol a mesebeli szökőkutak egyhangú csorgása olyan áldott és titokzatos hangulattal öntötte el a másutt tikkasztó, itt hűs és árnyas olasz nyarat. Este aztán elkísérte a kis térig, ahonnan a fuvarosok indultak vissza Rómába, kocsira tette a szerelmes növendéket s a következő percben már alig gondolt rá.

Egy borús nyári napon nagyon nyugtalannak és idegesnek érezte magát. Hirt kapott arról, hogy Cosimának Tribschenben fia született. Annak a Cosimának, akinek válópere még be sem fejeződött. A gyermek házasságon kívül született. Hiába mondogatta magában, hogy nem illő olyan nagyon felháborodnia, hiszen neki mindahárom gyermeke törvénytelenül látta meg a napvilágot. Ez csak észére hathatott, mint érv, szívére nem. Dühös szégyent érzett és zsongó fájdalmat. Mint ilyenkor mindig, most is a zongorához menekült. Mint másnak idegességén a testi fürdő, az övé a lelki fürdő szokott segíteni. Javában játszotta a Szent Ferenc prédi-

kációját a madarakhoz, mikor valaki hátulról elkapta a fejét és szájon csókolta. Olga Janina volt, aki kijött Rómából és észrevétlenül belopódzott a szobába.

— Eredj a pokolba! — kiáltott ő mérgesen, mert a váratlan támadás idegesen megijesztette.

De mindjárt meg is bánta heveességét, a cserkesz nő leborult a diványra és keservesen sírt. Ahogy ott feküdt, kirajzolódtak vékony, egészséges, fiatal formái. Odalépett hozzá és vigasztalni kezdte. Csak a fejét simogatta meg, Olga Janinának ez már elég volt. Mindjárt nem sírt. Szeme még könnyes volt, arca már boldogan kacagott.

Késő délután hirtelen vihar tört ki. Valóságos orkán robajlott végig Tivoli fölött, a szél haragosan hajlítgatta a park hatalmas piniáit és a zuhogó eső szálas rajzát hol erre, hol arra görbítette. Ők beszorultak a szobába. Olga Janina boldogan tapsolt, a mennydörgést és villámlást nagyon szerette. És arcán meglátszott, hogy feszülten töri valamiben a fejét.

— Ne nyugtalankodjék, — mondta Franci, — nyári vihar ez, hamar elszalad a dombok fölött.

De a vihar nem múlt el. Együtt vacsoráztak kettesben, Franci a vendég kedvéért pezsgőt bontott, maga pedig erősen konyakozott, mint mindig, ha idegesnek érezte magát. Késő este kinéztek, az eső úgy szakadt, mintha dézsából öntötték volna.

— Ez reménytelen, — mondta Franci, — hogyan küldjem most magát Rómába? A fuvarosokig sem tudunk elmenni.

— Legfeljebb itt alszom, — szólt erre Olga Janina ideges kacagással, — ebben a szobában van divány és valami takaró is akad. Majd magamra csukom az ajtót, nem történhetik semmi bajom.

Az abbé gögösen pillantott a cserkesz asszonyra.

— Nem, édes grófné, itt nem történhetik semmi baja.

Még fent voltak jó darabig. Olga Janina cserkesz hazájáról mesélt tücsköt-bogarat, Franci nem igen hallgatott oda. A saját hazája járt eszébe. Fájdalmas és vágyódó magyarsága, amely nemcsak a szavak nyelvén nem tudott értelmesen megszólalni. Aztán jóval éjfél után, mikor odakint a vihar bő és kiadós esővé változott, nyugovóra tértek. A cserkesz grófné ágyneműt kapott a diványra. Franci nyájasan arcul legyintette, jó éjszakát kívánt és visszavonult hálószobájába. Még olvasta egy darabig a breviáriumot, aztán elfújta a gyertyát.

Be sem hunyhatta még a szemét, óvatosan megreccsent az ajtó. A következő pillanatban tapogató kezek érintették meg. Aztán vállát heves, görcsös ölelés fogta át. Ahogy hódító férfiak szokták magokhoz vonni a martalékot. Ő habozott kissé, aztán megmozdította két karját és viszonzta az ölelést.

Másnap reggel lent sétáltak a parkban. Franci szótlán volt és méléző kedvű. A cserkesz grófnét alapjában véve máris únta. És visszás érzést keltett benne, hogy az fényes napvilágnál szenvedélyesen tegezte.

— Mondd, — szólt tüzes pillantással Olga Janina, — igaz az, hogy olyan hihetetlen sok aszszonnyal volt dolgod életedben?

— Dehogyan igaz, gyerekség.

— De igaz, te csak szerénykedel. Hány éves vagy?

— Ötvennyolc.

— Na, ennyi idő alatt ezer, meg ezer lehetett. Olyan is a hired. De nem csodálom. Magamról tudom, hogy téged ördögi módon meg tud kívánni az ember.

Az abbé nem felelt. Unta. Megállt és a felázott kavicsos úton egy csigát kezdett nézni.

— Mondd, ugye te nem is voltál reménytelenül szerelmes soha?

— De igen. Egyszer. Az most is tart. Van valaki, akibe reménytelenül szerelmes vagyok.

Olga Janina hirtelen vad féltékenységre gerjedt. Látszott, hogy vele még sok baj lesz.

— Ki az? — kérdezte kiáltva és gyűlölettel.

— Nem ismered. Úgy hívják, hogy Hungária.

IX.

Rospigliosi hercegéknél, ahova elég gyakran eljárt, könnyed társalgás folyt az asztal fölött. Arról beszéltek, hogy mi a legborzasztóbb dolog a világon. Az abbé, mikor az ő véleményét kérdezték, ezt felelte:

— Nincs borzasztóbb a világon, mint egy megúnt nő.

— Ezt nem látom be, — mondta a herceg, — a megúnt nőnek az ember kiteszi a szűrét és nincs többé.

— Szép volna, ha így volna. De mit csináljon, akit a sors azzal vert meg, hogy nem tud udvariatlan lenni nőkkel?

Őt csakugyan ezzel verte meg a sors. Volt a vérében valami veleszületett lovagiasság, amely képtelenné tette arra, hogy nőnemű lénnel, bármilyen korúval és bármilyen rangúval, udvariatlan legyen. A világ dolgainak pedig megszokott jelensége, hogy minden oda törekszik, ahol kívánják. A pénz, a gyerek, a kutya, a nő egyformán megérzi, hogy hol szeretik és odatörekszik. Feléje a nők tódultak, ő volt az igazi „homme aux femmes“, ahogy Párizsban mondták róla. Férfiakhoz még csak tudott nyers lenni nagyritkán, ha valamivel nagyon megharagították. De nőkkel szemben türelme, előzékenysége és gavallérosága nem ismert határokat.

Ez a Janina Olga értett hozzá, hogy ezeket a tulajdonságokat a legvégsőig kimerítse. Attól a

pillanattól kezdve, hogy célját elérte, és úgyszólván elcsábította az abbét, szívósan és erőszakosan igyekezett elérni az egyetlen, kizárólagos és hivatalos szerető rangját. Reggeltől estig csak ezen dolgozott valami öserejű szívóssággal. Váratlan időkben jelent meg az abbénál. Minden lépését figyelte, órákig volt képes lesben állni az utcasarkon, hogy megtudja, vajjon az abbé csakugyan hazamegy-e valamelyik ismerőse palotájából, vagy van még más útja is. Mindig ott volt és mindenütt ott volt. Az abbénak csak Carolynehoz való barátságát hagyta békén, mert tudta, hogy annak szerelmi íze többé nem lehet. De minden más női lény ellen szenvedelmes aknamunkát folytatott. Volt egy szobrásznő Rómában, aki megmintázta az abbé mellszobrát. A cserkesz grófné elment a szobrásznő műtermébe és elkezdte gyalázni a szobrot. A szobrásznőt addig piszkálta és ingerelte, míg az olyan dühbe jött, hogy földhözvágta és ezer darabra törte a kész szobrot. Akkor Janina Olga nyugodtan és dolgavégezetten távozott, csak ezt akarta elérni. Az napi feladatát elintézte, másnap ment keresni a másik áldozatot. A tanítványok közt is garázdálkodott: mihelyt az abbé a nőtanítványok valamelyikét a szokottnál jobban megdicsérte, Janina Olga azonnal igyekezett dolgát elrontani, kedvét elvenni. Pletykákat csinált, embereket összeveszített egymással, teljes életét csak céljának szánta és még zongorázni sem a zongoráért tanult, hanem a mesterért.

A mester eleinte mosolygott ezen a nagy igyekezeten, aztán a dolog olykor kezdett kényelmetlenné válni. Ilyenkor szót emelt. A cserkesz nő rajtakapottan húzta össze magát, óvatosan visszavonta kissé szövevényének pókszárait, aztán kitarván újra kezdte. Mivel rájött, hogy az abbé a női könnyekkel szemben rögtön fegyvertelenné válik, elkezdett zokogó jeleneteket rendezni. És ezekkel majdnem mindig elérte, amit akart.

Néha mégsem. Azt például nem tudta kiharcolni magának, hogy az abbé, mikor a nyár elérkezett, magával vigye a müncheni útra. De az abbé nem tágitott, ezt a kérést kereken megtagadta. Ellenben magával vitte Nino Sgambatit, mert fontosnak tartotta, hogy ez a kitűnő tanítvány, aki az olaszok közt az ő irányát képviselte, megismerkedjék a tetralógiával. De a két muzsikus, a mester és a tanítvány, hiába utazott Münchenbe, ott a legnagyobb fejetlenséget és kapkodást találták bemutató helyett. Lajos király egyszerűen megparancsolta volt, hogy a Rajna kincsét elő kell adni és pedig az ő születése napján, augusztus huszonötödikén. Ez a parancs merőben ellenkezett Wagnernek a tetralógiára vonatkozó elképzeléseivel. Ő lehetetlennek tartotta, hogy a mű másként lásson először napvilágot, mint négy egymásután következő ünnepi estén. De a király parancsával még ő maga sem szállhatott szembe. Mindössze azt tehette, hogy tüntetően távol tartotta magát a dologtól személy szerint, csak művészi befolyását akarta megtartani. Triebschenből adván utasításokat betanításra és szereposztásra vonatkozólag. A darabot tehát kitűzték, de ekkor Hans, aki eddig hősiezen kényszerítette magát a Wagner-művek vezénylésére, nem bírta többé idegekkel a belső meghasonlást művészi hite és emberi fájdalmai között. Otthagytott mindent és elutazott. Helyét egy törekvő és tehetséges fiatal muzsikus, Hans Richter, foglalta el, aki Wagnertől kapott részletes, minden apróságra kiterjedő utasítások szerint dolgozott a betanításon, de a házi főpróbán látta, hogy az előadás méltatlan a műhöz. Kijelentette, hogy nem hajlandó vezényelni és ott hagyott mindent. A bemutatót bizonytalan időre elhalasztották. A király születésnapja a Rajna kincse nélkül folyt le.

A Wagner-rajongók egész Európából összesereglettek a bemutatóra. Ott volt Kalergisné, szőke szép-

ségének túlérlett teljességében. Ott volt a nevezetes Schleinitz Mimi grófné, a legérdekesebb berlini irodalmi és művészeti szalón háziasszonya, aki az abbénak már régi ismerőse volt, sőt valahányszor találkoztak, mindig felvillant köztük valami mélyebb összeköttetés ki nem mondott, de bizsergő és forró lehetősége. Ott volt Pauline Viardot-Garcia, a híres énekesnő, még régebbi ismerős, aki valaha mint kislány kapott a világhírű mestertől zongoraórákat, s most is váltottak egymással igen megleghangú leveleket. Ott volt Dönhoff grófné, születése szerint Camporeale Mária hercegnő, akit az abbé szintén még lánykorából ismert. És minden fővárosból jöttek még mások is, gazdag és előkelő zeneértők, akik az ilyen zenei kirándulást megengedhették magoknak. Mindezek visszautaztak, úgy, ahogy jöttek, a Rajna kincse nélkül. Az abbé is, aki fogadta a hölgyek hódolatát, velök vacsorázott, szűk társaságban még a zongorához is leült és kitünően érezte magát. Pedig útjának egyik célja sem sikerült. Sem a Rajna kincsét, sem Hansot nem láthatta.

De többször meglátogatta az öreg Bülowné, Hans édesanyját. És attól sok mindent megtudott. A kemény és erős öregasszony mindeddig távol tartotta magát fia családi természetű dolgaitól, de halott és látott mindent. És az abbé volt az egyetlen, akinek mindezt el is mondhatta. Az abbé leánya tette az ő fiát boldogtalanná és mindkettőjük gyermekeinek életébe úgy lépett bele Wagner, mint maga a végzet.

— Ez hosszú, hosszú évek óta tartott már, — mondta Bülowné, — én mindjárt észrevettem, mikor elkezdődött. De nem szólhattam. Az anya neve ilyenkor hallgass. Reméltem is, hogy majd egyszer végeszakad az udvarlásnak és Hans soha nem fog megtudni semmit. De másképpen történt. Szegény Hans, a szívem vérzik érte. Még most is szereti Cosimát, Soha még él, nem is fog mást szeretni.

Soha az én fiam ebben az életben boldog már nem lehet. De Isten látja lelkemet, nem átkozok senkit.

Az abbé megfogta az öregasszony kezét.

— Kérni is akarom, hogy Cosimát ne gyűlölje.

— Nem gyűlölöm, de nem tudom megérteni. Hogyan lehet boldog, ha másoknak ennyi bánatot okozott? De nem törődik vele. Mondta Richternek is, hogy ő akár holtakon is keresztül gázolt volna, csak hogy a Wagneré lehessen.

— Úgy látszik, csakugyan egymásnak vannak teremtvé. És a lelkem mélyén már-már kezdek megbocsátani nekik. De még azért várok egy kicsit.

— Maga bocsát meg nekik, mester? Úgy látom, teljesen félreismeri a helyzetet. Hiszen ők nem akarnak megbocsátani magának.

— Tessék?

— Így van, ahogy mondom. Nekem pontos értesüléseim vannak, ezekben megbízhatik. Wagner nagyon szeretne magával kibékülni, ami természetes is. Most már mindent elért, most még a maga barátságát is akarja. Akkor aztán minden az övé. Folyton hangoztatja is, hogy neki egy igazi barátja van az életben és az a mester. De Cosimával másképpen áll a dolog. Cosima halálosan haragszik magára és hangoztatja, hogy nem akar kibékülni.

Franci ámulva és elképpervedve hallgatta. Mindaddig köszívű apának látta magát, aki túl szigorúan fogott fel bizonyos társadalmi szempontokat és elhamarkodva taszította el egyetlen gyermekét magától. Gyakran megmozdult benne a lelkiismeret az utóbbi időben, szívtelenségnek érezte, hogy távol tartja magát leánya boldogságától. És most kitűnik, hogy ő nem kell Cosimának. Annak az élőlénynek, aki mindig a legközelebb állott hozzá, akiért annyit dolgozott, akihez a legmeghittebb és legtisztább gyengédséggel vonzódott. Másik két gyermeke, akiknél titokban mindig jobban szerette Cosimát, nincs

többé. Cosima megvan, boldog és nem akar tudni róla.

Soká beszélt még Bülownéval, hosszasan faggatta részletekről. És látnia kellett, hogy az öregasszony értesülései pontosak. Wagner szeretne vele békülni, de Cosima dacosan nem engedi. Cosima egy életre megharagudott, hogy élete nagy válsága alkalmával apja nem állott melléje.

— Hja, ez a szülők sorsa, — mondta Bülowné, — ha felnőnek, mi többé nem kellünk nekik.

— Hát majd elviseljük, — felelte az abbé.

Könnyedén mosolygott hozzá, de az ajka remegett és szívében véres fájdalmat érzett. Úgy utazott el Münchenből, szíven döfve, legbensőbb érzéséből kifosztva, a társtalan egyedülvalóság üres hidegségével lelkében.

Olga Janina várta Rómában az állomáson, hatalmas virágbokrétaival, követelődző szerelemmel. Együtt kocsiztak be a városba. A cserkesz nő színpadias faggatásba kezdett kedvese szerelmi hűsége felől. Ő immel-ámmal felelgetett, csak hogy feleljen valamit. És magában azt kérdezte, hogy mi köze neki ehhez a nőhöz voltaképpen és hogyan kerül az ide melléje a kocsiülésre?

Carolyne viszont csak a forma kedvéért intézett hozzá egy pár kérdést a müncheni útról, esze egészen másutt járt. Egész tudatát felkorbácsolta a közeledő zsinat. Pius pápa december elejére hívta össze azt a zsinatot, amely a pápa tévedhetetlenségét volt hivatva kimondani. December még messze volt, de a főpapság körében az izgalom már megkezdődött. A pártkeretek már kezdtek alakuló körvonalakat mutatni. Carolyne tisztára vallási lázba esett, folyton imádkozott a zsinat sikeréért s ha nem imádkozott, akkor vatikáni vendégei voltak, akikkel a zsinat eshetőségeit vitatta. És az a rejtett harag, amelyet még mindig érzett veje ellen, most leplezetlenül kitört a vő fivérével kapcsolatban. A Vati-

kában híre járt, hogy Hohenlohe biboros ingadozik, sőt inkább az új dogma ellen van, mint mellette. Mindenki tudta, hogy a biboros testvérbátyja, Hohenlohe Chlodwig herceg bajor miniszterelnök, körtáviratot intézett az európai hatalmakhoz és figyelmeztette őket a zsinat politikai veszedelmeire, főként arra, hogy a pápa erősíteni igyekszik világi hatalmát. Mindenki tudta azt is, hogy a bibornok másik bátyja, Hohenlohe Konstantin herceg, legbizalmasabb embere annak a Ferenc Józsefnek, aki a pápa befolyását a monarchia kulturális ügyeire túlon túl sokalja. Alig lehetett feltenni a biborosról, hogy szembe helyezkedik két fivére családi politikájával. És hogy a dogmának aligha lesz híve, az elég hamar meg is látszott. A világ összes püspökei erősen készülődtek a zsinat kényes és nehéz tárgyra, mind egyházjogi szakértőkről gondoskodtak magoknak. Így tett Gusztáv biboros is: meghívta a maga szakértőjének Friedrich egyetemi tanárt, a pápaság világi hatalmának nyilvános ellenségét, annak a Döllinger egyházjogásznak a tanítványát, aki Chlodwig hercegnek a körtáviratot sugalmazta.

Mindezt Carolyne egyetlen szuszra mondta el az érkezettnek. Mint egyik Hohenlohe anyósa, saját személyében érezte magát felelősnek a Hohenlohe-család pápaellenes és szerinte ennél fogva istenkáromló magatartásáért. Penitenciát tartott, böjtölt, imádkozott és szikrázó haraggal beszélt a biborosról.

— Remélem, most megszakítja vele az összeköttetést?

— Ne haragudjék, Carolyne, de nekem a zsinathoz semmi közöm és egyik biboros nekem éppen annyi, mint a másik, hacsak személyes közelség nem fűz össze bennünket. Gusztáv biboros pedig mindig kedves, jó és előzékeny volt hozzám, tüntetően szeret engem, folyton vendége vagyok a Villa d'Estében, nagyon otromba dolog volna szakítanom vele

olyan kérdés miatt, amelyből egy szót sem értek és amelyet nem is énrám bíztak.

— Nincs nagyobb fájdalmam, Franci, mint az, hogy maga nem jó katolikus.

— Dehogy is nem vagyok az. Amit a zsinat kimond, azt én lelkesen hinni fogom. Az én fájdalmaim egészen más természetűek.

— Azok a fájdalmak is abból származnak, hogy katolikus léteire akkora barátságba keveredett egy cinikus és istenkáromló zsidóval. Hát nem látja az isteni jelet? Nem veszi észre, hogy Isten miért sújtja magát boldogtalansággal? Hogy figyelmeztesse és észre térítse. Annak a szegény Berlioznak volt igaza. Az ki nem állhatta Wagnert. Joggal. Mint Wagner egyik áldozata halt meg.

— Ugyan ne túlozzon el mindent, Carolyne. Berlioz meghalt szegény, mert beteges volt és öreg, a tengerész fia eltűnt a tengeren, ez teljesen levette a lábáról, meghalt. Wagnernek ehhez semmi köze. És már százszor mondtam, hogy Wagner zsidóságára semmi kétségtelen adat nincs.

— Adat kell magának? Hát nincsen szeme? Nincs emberismerete? De tudok magának mutatni valamit.

Záros fiókból elővett egy gondosan elcsukott német ujságot.

— Ezt azalatt kaptam, míg maga Münchenben járt.

— Igen, igen, ismerem ezt a cikket. Freytag írta.

— És maga erre legyint? Ez a cikk ragyogó írás. Pontról-pontra bebizonyítja Wagner műveiből, hogy amely zenei bűnöket Wagner a zsidó zene szemére vetett, azok mind ordítóan feltalálhatók az ő zenéjében. De magának hiába beszélne az Üdvözítő maga is. Ismétlem, hogy maga nem jó katolikus. Ha bánatot akar nekem okozni, csak imádja tovább a maga Wagnerét, csak fújjon egy követ Hohenlohe biborossal és kárhozzon el. Én szerencsétlen nő, mást

nem tehetek, mint hogy sírva imádkozom a maga lelke üdvöségéért. De attól tartok, hogy már későn.

Az abbé türelmesen végigvárta az asszony könnyező szónoklatát, aztán végigvárt még hármát. Nem mondott ellent, hogy ne nyújtsa a vitát. Hallgatott. És magában azt kérdezte: miért érzi olyan hihetetlenül távolinak és idegennek ezt az asszonyt, aki valaha mindent jelentett neki? Hazament fáradtan, magányosan, kedvetlenül. Magyarországra vágyott. Ez a vágy most egyre többször látogatta meg. Mint életében annyiszor már és annyi mindentől, most végre öregkora küszöbén ettől remélte a megváltást.

A zsinatra nagyban készülődött az örökváros. A San Pietro in Montorio előtt oszlopot állítottak a zsinatnak, egyre-másra érkeztek a püspökök, hogy jóval a megnyitás előtt tájékozódjanak a pártállások felől, a zsinat előtt két hónappal már ötszáz külföldi püspök lakott Rómában. Már tudni vélték, hogy a franciák legnagyobb tekintélyei, Dupanloup és Bonnechose bíborosok a dogma ellen vannak. Schwarzenberg bíboros állítólag kijelentette, hogy ha a dogma keresztülmegy, ő leteszi a bíborosi kalapot. A rothenburgi érsek pedig azt mondta, hogy a dogma kimaradása esetén egész Németország protestáns lesz. Viszont a jezsuiták fogadkoztak, hogy többségök teljesen biztos. Carolyne alig aludt az izgalomtól, és az abbé minden órának örvendett, amelyet nem a Via del Babuinón kellett töltenie.

Mások a Vatikánba mentek a zsinati terem rendezkedését megtekinteni, őt ez nem érdekelte. Tanítványai sokkal jobban érdekelték. És azok a fiatal zenészek, akik a világ minden tájáról elvetődvn Rómába, éppen úgy felkeresték őt, mint ahogy a hívők felkeresték a pápát. Éppen mostanság járt nála egy skandináv fiatalember, aki éppen olyan hosszú haját hordott, mint ő. Csakhogy nem fehéret.

Griegnek hívták. Szonátát hozott hegedűre és zongorára.

— Üljön le, fiam, és játssza le.

— Bocsánat, de nincs, aki hegedüljön.

— Nem tudja egyszerre lejátszani mindakettőt? Na csak játssza a zongorát, én majd itt fenn leütöm a hegedűt.

Végimentek rajta. A szonáta érdekes volt, erősen nemzeti jellegű, harmóniáiban sok volt a bátorság és eredetiség. Megdicsérte és megkérdezte, tehetne-e érte valamit.

— Egyetlen kérésem volna, mester. Egyszer életemben szeretném Lisztet zongorázni hallani.

Ő habozott, de aztán jólelkűen leült. Hadd legyen boldog a fiatalember. Eljátszotta neki a Tasso-szimfónia egy részét, magában derűsen mosolyogva a Grieg megdöbbent elképpedése fölött. Aztán elővette a szonátát és lejátszotta elejétől végig, hegedűt is, zongorát is, még teltebben és gazdagabban, ahogy a szerző leírta.

— Mester, ez hihetetlen, — hebegte a fiatalember, — ha nem látnám magam, nem tudnám elhinni, hogy ez lehet.

— Ugyan, semmiség. Csak tudok egy kicsit lapról játszani? Öreg muzsikus vagyok én már, kedves fiam.

Grieg egy félórai beszélgetés után elment. Aztán másnap jött más. A tanítványok szorgalmasan dolgoztak. Fiatal tehetségek nőttön-nöttek, fejlődtek a keze alatt. Ez még örömet adott a Cosima miatt oly fájdalmas hónapokban. Aztán külső események is jöttek. A lapok tele voltak a Szuezi-csatorna megnyitásával és a zsinat híreivel. December egyik első napján szakadó esőben meg is kezdődött a nagy esemény, a Péter-templomban nagymise volt és óriási felvonulás, de a roppant tömegtől nem lehetett látni még egy mitrát sem. Azt a termet azonban, ahol a tanácskozásoknak le kellett folyniok, meg lehetett

nézni. Gobelinekkel vonták be a falakat, díszes tribünöket állítottak fel, a kardinálisok helyeit pirossal, a püspökök helyeit zölddel párnázták ki. Ugyanezen a napon az öreg pápa bullát adott ki, hogy mi történjék, ha a zsinat alatt ő meg találna halni. Azt is lehetett hallani, hogy Erzsébet magyar királyné Rómába érkezett és a nagymisén is megjelent. De Franci őt sem tudta meglátni. Nem is sokat nézelődhetett, mert Carolyne a nagy vallási izgalomtól sírógörcsöt kapott a templomban, haza kellett vinni.

A zsinat résztvevői között ismerősök is voltak. Lejött Haynald, lejött Ipolyi püspök is. Az abbé gyakran felkereste őket. De azok sem tudtak másról beszélni, mint a zsinatról. Minden nap meghozta a maga izgalmát. Mathieu bíboros máris botránnyosan otthagya az egészet és hazautazott. Dupanloup megszervezte a francia ellenzéket. A német főpapok hevesen kikeltek a zsinat vezetésének szelleme ellen. Hohenlohe kizártnak tartotta, hogy a dogma keresztülmenjen.

Mindez az abbét idegessé tette, mert Carolyne mellett most már nem lehetett megmaradni tomboló izgatottsága miatt. Ha meg hazament, Olga Janina ült a nyakán örökös bokrétaival, féltékenységi jeleleteivel, egyre követelőbb kegyencnői rangjával. Ő tehát megeléglően az egészet, egy szép napon hirtelen összecsomagolt és elutazott Magyarországra. Meg sem állott Horpácsig, a gróf Széchenyi Imre otthonáig. Elérkeztének hírére csakugyan odajött Apponyi Albert gróf is, valamint Mihalovics Ödön, az a magyar muzsikusz, akinek ő adott Corneliushoz ajánló levelet.

Ezek a horpácsi napok áldott, kedves napok voltak. A vidéki magyar úri élet könnyed kedélye, vendéglátó vidámsága adta a háttérrel, a tartalmat pedig a mélyen járó zenei beszélgetésekkel eltöltött

órák. Valaki állandóan ott ült a zongoránál. És közben mind erősebben kapott szavakat Francinak az a vágya, hogy itthon dolgozhassék. A horpácsi társaság már komoly formában beszélt róla. Nem is tetszett kivihetetlennek a gondolat. Az volt a feladat, hogy az országgyűléssel megszavaztassák egy államsegélyes zeneakadémia felállítását. Ezt pedig remélni lehetett, ha jól megszervezik a dolgot és a Liszt Ferenc világhírű nevét is beleviszik a küzdelembe. A magocska szemmelláthatóan érlelődött. Apponyi gróf nagyon melegen karolta fel az ötletet. Horpácsról felmentek Pestre is és itt gyorsan elterjedt a híre annak a lehetőségnek, hogy Liszt Ferencet hazahozzák dolgozni. Schwendtner apát nem egy politikust ismert, azokat mind felkereste és figyelmökbe ajánlotta a gondolatot.

Rómában aztán mindakét asszonnyal meggyűlt a baja. Carolyne hercegnő élőhalottá vált közben a zsinat izgalmaitól, még csak az kellett neki, hogy barátja számot adjon neki a pesti tervről. A hercegnő magán kívül volt haragjában. Érveket nem igen tudott találni, csak szenvedélyes panaszokat, vádakokat és baljóslatokat. Minden áldott nap külön nagy jelenetet hozott kettőjük között. A weimari hónapokat nagynehezen még csak lenyelte volt, de hogy Franci most még Pestre is lekösse magát, ez már sok volt neki. Mi marad akkor Rómára, amelyet ő nem hagyhat el? Sírt, kiabált, heveskedett, átkozta egész Magyarországot.

A másik asszonnyal nemkülönben jelenete volt mindennap. Az most már megszállottjává vált a féltékenységnek. Más okból, mint Carolyne, de ugyanúgy sírt, kiabált, fenyegetődött ő is, sőt még sokkal jobban. A földre dobta magát, sikoltozott, tárgyakat vágott földhöz. Fortunato, az abbé olasz inasa, már előre káromkodott, ha „a cserkesz bestia“, mint ő nevezte, megjelent a Santa Francesca Romana csendes, áhitatos épületében. Olga Janina

tört vásárolt és most már minden alkalommal előszedegette.

— Vedd tudomásul, — kiáltotta sikoltva, — hogy megölöm magamat, de előbb téged foglak leszúrni, ha még egyszer nélkülöm elutazol.

— Ne tegezzen, fiam, mert kihallatszik. Másodszor pedig legyen esze. Nekem most Weimarba kell mennem és oda maga nem jöhet.

— Miért ne jöhetnék? Vannak Weimarban tanítványai?

— Vannak.

— Tessék. Eggyel többen lesznek.

— De maga kínos helyzetekbe hoz engem, drágám. Én reverendát hordok és nem szeretem, ha maga állandóan kirakatba teszi, hogy köze van hozzám.

Ilyenkor a cserkesz nő egy pillanat alatt megváltozott. Azonnal térdre esett és elkezdte az abbé kezét csókolni.

— Bocsásson meg, az Istenre kérem, bocsásson meg, ha meggondolatlan voltam. Megesküszöm mindenre, ami szent, hogy ezentúl vigyázni fogok, csak könyörgöm, vigyen magával, mert ha egyedül hagy, én megbolondulok a szenvedéstől.

Átölelte térdeit, úgy nézett fel rá könnyben úszó arccal.

— Jól van, majd beszélünk róla, — mondta az abbé, csakhogy véget vessen a jelenetnek.

A cserkesz nő felugrott, ujjongva táncolni kezdett a boldogságtól, nekiesett, ölelte, csókolta, ahol érte.

— Bocsánat, — tiltakozott az abbé, — én nem ígértem semmit, csak azt mondtam, hogy beszélünk a dologról.

Erre újabb kétségbeesés, zokogás, könyörgés, sikoltozás következett. Ő most már igazán nem tudta, mit csináljon. Végül már arra gondolt, hogy titokban készíti elő weimari útját, éjszaka csoma-

gol, korán reggel elszökik. De ezt a tervet is lehetetlen volt végrehajtani, Olga Janina példátlan éberséggel figyelt minden apró jelet, gyanakvását senkisémet játszhatta ki. S az utazás előestéjén mégis csak beszélni kellett a dolgról.

— Nézze, legyen esze, inkább megigérem, hogy mindennap írok magának, maradjon szépen itthon és gyakoroljon. Pár hét az egész.

— Ki van zárva. Ezt már ismerem. Pár hetet mond és pár hónap lesz belőle. Én is utazom.

— Az lehetetlen.

— Helyes. Ha úgy akarja, a vonat elé fekszem. Menjen az a vonat, ha tud. És ha a sínekről erőszakkal elvisznek, akkor hazamegyek és megölöm magam, erre ünnepélyesen megesküszöm. De előbb megírom az összes lapoknak, hogy miért megyek a halálba. Liszt abbé szívtelensége miatt. Ha így jobban tetszik, hát jó.

Nem volt mit tenni, magával vitte. Weimarban az Erbprinzbé helyezte el, maga beköltözött a kertészet három szobájába. A kisváros még aznap tudta, hogy az abbé nővel érkezett, még pedig nagyon csinosan. És mikor Franci a nagyhercegnél hivatalosan jelentkezett, az már megjegyzést is tett a szép útitársról.

— Tanítványom, — felelte ő gyorsan, — mint annyian mások.

— Kérem, kérem, — nevetett a nagyherceg, — előttem nem kell védekeznie. Én tudom, hogy nem tett papi fogadalmat. De az én derék weimari népemnek nehéz lesz megmagyarázni, hogy egy ilyen csinos útitárs csak zongorázni tanul magától. Ez azonban nem rám tartozik. Beszéljünk a mi dolgainkról. Rendben találta a kertészetet?

— Köszönöm, fenség, minden rendben van.

— És milyen terveket hozott magával? Az idén Beethoven-centennárium van.

Az abbé elmondta részletes terveit, Olga Jani-

náról nem esett több szó. Továbbá még aznap ki-
tűnt, hogy a másik Olga, Meyendorff báróné, már
nem lakik Weimarban. Kevéssel ezelőtt helyezték át
a férjét Karlsruheba. Attól tehát, hogy a két Olga
leszedi egymás kontyát, nem kellett tartani. Ezzel
valamennyire könnyebben érezte magát. De ha nyílt
botrány nem történt is, a csendes botrány annál
nagyobb volt. Olga Janina azonnal értésére adta
minden női lénynek, aki az abbé közelében felme-
rült, hogy aki az abbéra csak ránézni is merészel,
annak igen komoly kellemetlenségei lesznek. Aztán
összeveszett Adelheid von Schornnal, a hercegnő ál-
landó levelezőjével. Felfedezte ugyanis, hogy Adel-
heid elég messze eső lakásáról oda lehet látni a fák
között a kertészet épületére. Tudván, hogy ez a vén
kisasszony állandó jelentéseket küld Rómába az
abbé napjainak folyásáról, a kém ellen fellépett
ellenkémnek és kileste, hogy Adelheid órák hosszat
ott áll az ablakban és színházi messzelátóval figyeli
az abbé ebédlőjét, amelyben, jó világos szoba lévén,
még a bent ülőket is meg tudja különböztetni. Azon-
nal behatolt az Adelheid lakásába, hogy tettenérje
az ablaknál és akkora patáliát csapott, hogy arról
Weimar egész lakossága értesült. Viszont kétségte-
len volt, hogy Carolyne hercegnő is értesül róla.

De aztán lecsillapodtak a dolgok, Weimar meg-
szokta az abbé mellett testőrként lépkedő cserkesz
hölgyet. És mikor Olga Janináról kitűnt, hogy igen
jól tud zongorázni, a dolog el is vesztette különö-
sebb jelentőségét. A Beethoven-centennárium ünnep-
ségek négy napig tartottak, az utolsó napon Franci
maga vezényelte a kilencediket. Olga Janina min-
dennap újabb és újabb hirlapot hozott haza, amely
az ünnepség sikeréről számolt be. Az új zene ellen-
ségek ellustultak és a nagyobbára Rómában élő
Lisztet nem tekintették már akkora veszedelemnek.
A zeneünnepen Beethoven-kantétéjét is előadták,
tehát lett volna alkalom kirohanni ellene. De a sajtó

ezúttal csendesen viselkedett. Sőt itt-ott baráti hangok is felmerültek. Volt egy hang, amely még különös vezénylési módszeréről is jóindulattal írt, pedig Lisztet, a dirigenst, régebben darabokká tépték a zenekritikák. Ez a hang az egyházzenei folyóirat, a Musica Sacra, hangja volt, amelyet Olga Janina olvasott fel neki egyik nap délutáni teája mellé.

„Liszt Ferenc állt a dirigens helyén, szokott fekete reverendájában, örömtől piros arccal, nyilvánvalóan boldogan, hogy a nagy halottat ünnepelheti. Csupa fény és erő volt az előadás, Liszt erélye és szelleme hatott át és tűzzel gyújtott fel mindenkit. És hogyan vezényelt! Szó sem volt arról, hogy karmesteri pálcáját egyenletesen mozgassa, intésekkel és mozdulatokkal mutat rá a mű szellemének egyetlen helyes befogására. Egyes hangszerek váratlan bevágását erősen érezteti, gyakran lábával is dobbanthozzá. Énekelhető motivumoknál finom, fehér keze hosszú, lassú vonalakban szeli át a levegőt, de hirtelen ökölbeszorulva csap le, ha döntő akkord következik. Gyorsabb tempóknál pálcája gyakran együtt mozog a tizenhatodokkal, ha ugyan le nem tette kezéből, ami elég gyakran megtörténik. Ha emelkedő, széles akkordok közelednek a befejezés felé, mindkét karját felemeli és mindkét kezét szétnyitja. Mikor piano jön, mintha egész termete magába süppedne, viszont óriásivá nő, ha crescendóra van szükség: ilyenkor Liszt lábujjhegyre ágaskodik és karjait feje fölé emeli. A vezérkönyv akár ott se volna előtte, alig pillant bele. Egyáltalában olyan pillanatoknál, amelyek magoktól adódnak, például hosszabb ideig tartó lassúbb témánál és könnyű ütemfajnál, tűnődve néz le maga elé, meg sem moccan és karját összefogja hátán. Ilyenkor csupa fül, rendkívül örvend a

dallamok felségesen ömlő áradatának, mígnem megint összeszedi magát, hogy bátran és erélyesen belenyúljon a dologba. Ez eredeti, és lehetnek, akik furesának találják, de meg lehetett figyelni, mennyire hatalmába keríti az egyes hangszereket az a szellem, amely ezt a karmestert fűti. Mint minden jelentékeny egyéniségből, ebből is az ihletés éltető, friss forrása fakad.“

— Hiszen ez gyönyörű, — kiáltott fel a cserkesz nő.

— Igen, elég jó. És különben igen kedves ember ez az Uhde.

A cserkesz nő hirtelen az asztalhoz vágta a folyóiratot. Elváltozott arccal, fogcsikorgatva kiáltotta:

— Gyűlöllek, gyűlöllek!

— Mi az, fiacskám, megbolondult?

— Gyűlöllek! Mert olyan híres vagy, olyan ellenállhatatlan vagy, olyan démoni vagy! Gyűlöllek, amiért annyi nő odavan érted! Megpukkadok a düh-től, hogy mások is szeretni mernek! Akik a tieid voltak, azokat szeretném megfojtani! A multadra is olyan féltékeny vagyok, mint egy őrült. Ha nem tudom, mire gondolsz, nézem az arcodat és szeretnék megfojtani, mert nem láthatom a gondolataidat. Én már nem is tudom, hova fog ez vezetni.

— Ez oda fog vezetni, gyermekem, hogy magát zárt intézetbe viszik. Miért kerít olyan nagy feneket minden ostobaságnak? Örüljön, hogy ilyen szépen együtt vagyunk és nyugodjék bele, hogy én az egész világe vagyok. Próbálja meg szeretni azokat, akik engem szeretnek, éppen azért, mert engem szeretnek, tehát a lelkökben van valami, ami azonos magával. A féltékenységek barbár és önző dolog. Azonkívül annak, aki mellettem van, nem nagyon ajánlatos. Hogy tud maga megbírkózni az egész világgal, fiacskám? Csak saját magát kergeti az örületbe.

Sokkal előkelőbb dolog volna, ha örülne nekem és örülne még annak is, hogy volt néhány kellemes pillanatom az életben, amit asszonyoktól kaptam.

Olga Janina magánkívül felpattant.

— Micsoda? Még örüljek is annak, amitől megörülök? Nekem megáll az eszem, hogy ilyet kíván tőlem. Hát maga nem tudja, mi az a féltékenység? Nem volt maga soha szerelmes?

— Attól tartok, kedvesem, hogy sohasem voltam úgy szerelmes, ahogy maga képzei. Én csak szeretni tudok, szerelmes lenni nem tudok.

A cserkesz nő hevesen szedte a lélegzetet tágra nyílt orrlyukain keresztül. Felindultan, némán nézte az abbét.

— Én csak annyit mondok, — szólt hosszú hallgatás után, — hogy ebből egyszer nagy baj lesz.

— Ne fenyegetődzék, fiam, — felelt unottan és bosszúsan az abbé, — én részint nem ijedek meg tőle, részint már kezd egy kicsit sok lenni nekem.

— Megúntál? — sikoltott fel az asszony.

Megint nagy jelenet következett erre. Olga Janina végigcsinálta tombolásainak egész skáláját. Végül színpadiasan sikoltva, dúlt sírással odavágta: — Isten veled örökre!

Elrohant, bevágta maga után az ajtót. Az abbé bosszúsan nézett utána az ablakból. Láttá, hogy Olga Janina futva rohan az utcán. Fáradtan, mérgelődve sóhajtott utána. Kár ezért a nőért, hogy ilven bolond komédiázó természet szorúlt belé. Különben jó asszony és néha nagyon kedves. De így sok bosszúságot okoz és nagyon fárasztó. Most bölgve rohan végig az utcán, haza az Erbprinzbé, a járókelők látják, egy óra múlva az egész város beszélni fogja, hogy az abbénak botránya volt a szeretőjével. Olga Janina pedig egy óra alatt lehiggad, megbánja a jelenetet, rimánkodó levélben fog bocsánatot kérni és három napig olyan alázatosan, szerényen fogja magát viselni, mint egy angyal.

Csakugyan nem telt bele két óra, jött az Erbprinz háziszolgája a levéllel. Türelmetlen haraggal bontotta fel. Háborodott, kusza betűkkel ez állott csak a levélpapíron: „Ha még életben akarsz látni, jöjj azonnal, mire ezt a levelet megkapod, megmérgezem magam.“ Azonnal vette a kalapját és sietett az Erbprinzbé. Közben feltűnés nélkül igyekezett kitudni a háziszolgától, hogy mit csinál a grófné. De az nem tudott felvilágosítást adni, a levelet a szobapincértől kapta kézbesítés végett.

Mikor felsietett a lépcsőn és benyitott a szobába, az asszony arcán szörnyű rémületet látott.

— Megőrült maga? — kiáltotta haragosan.

Az asszony elébe borult a földre és átkarolta térdét, mint szokta. Halálsápadt arccal nézett fel rá és látszott rajta, hogy most nem komédiázik.

— Ments meg! Az Istenre kérlek, ments meg! Nem akarok meghalni! Mérget vettem be, de élni akarok!

Gyorsan körülpillantott a szobában. Az asztalon gyógyszeres dobozt talált, mellette egy adagnyi szernek kibontott kis papírborítékját. És üres poharat, amely még nedves volt. Rémülten fordult vissza a nőhöz, aki ott maradt a földön, de már feküdt és rettegett. Úgy nézett fel az abbéra, mint aki a Messiást várja.

— Azonnal háyni! — kiáltott az abbé és odalépett, hogy felsegítse.

— Már hánytam, — felelt az asszony gyenge hangon, mialatt ő a diványhoz támogatta, — ahogy lenyeltem, abban a pillanatban nagyon megijedtem és azonnal sikerült visszaadni. Úgy-e nem halok meg? Mondja, hogy életben maradok! Úgy-e, életben maradok?

— Meddig volt magában az a méreg?

— Három másodpercig. Amíg innen a diványtól a mosdóig mentem. Ne hívassunk orvost?

— Nem hívatunk orvost, nem csinálunk bot-

rányt, hogy az ujságok örüljenek. Nem lesz kutya-baja sem. Miféle méreg az, amit bevett?

— Nem tudom. Kaptam. De csak a felét tettem be a pohárba, a többi kiszóródott a szőnyegre, mert reszketett a kezem. Talán a felénél is több kiszóródott. Jaj Istenem, milyen jó, hogy megnyugodtam. Persze, hogy nem fogok meghalni. Haragszik?

Az abbé az orvosságos dobozt vizsgálta. Arra rá volt írva az Olga Janina írásával: „altató.“ A dolog egyszerre komolytalanná vált. Az öngyilkos bevette egy adag altatónak a felét. Viszont rémülete, hogy meg fog halni, nem volt tettetés, ahhoz nem fért kétség. Olyan színésznő, aki a rettegést így megjátssza, nincs a világon. Olga Janina a díványon feküdt, felkönyökölt, tekintetében meghunyászkodás volt és annak a gyermeknek veréstől való félelme, aki rosszat tett.

— Most mit csináljak magával, mi? Én még nőt sohasem ütöttem meg életemben és öreg fejjel nem akarom elkezdni. Pedig igazság szerint két hatalmas nyaklevest kellene adnom magának. Jobbról, balról. De olyat, hogy megemlegesse.

— Űss meg, nem bánom. Tőled még az is jó. Ó, hogy imádlak, hogy imádlak!

Felugrott a díványról, nem volt már semmi baja. Megállt az abbé előtt és villámlóan a szemébe nézett.

— Nem bánom, ha megpofozol is. Megéri. Mert most legalább látod, hogy képes volnék meghalni érted.

Ő pedig nem tudta, hogy mit gondoljon. Mennyi ebből a hazugság, mennyi a kiszámított ijesztgetés, mennyi az őszinteség. Az asszony odabújt a melléhez, és ő átkarolta a vállát, mint aki terhes kötelességet végez. És ekkor meglepve érezte, hogy a nő teljes testében úgy remeg, mint az erősen didergő állat. Ez sem lehetett hazugság. Részvéttel, erőseb-

ben ölelte melléhez a cserkesz grófnét és közben felsóhajtott:

— Drága angyalom, de megbüntetett magával a jó Isten . . .

X.

Ollivier, a szegény elköltözött Blandine férje, hamar megtalálta a politikai érvényesülés útját. Miniszterelnök lett Franciaországban, Blandine ezt nem érthette meg. A fia azonban megérte. És az abbé büszkén mondogatta, hogy unokájának, Daniel Olliviernak, a francia miniszterelnök az apja. Sőt nemcsak miniszterelnök volt, hanem az igazságügyi és a közoktatásügyi tárcát is ellátta. Igen ügyesen fogta kezében a parlamenti pártok szálait. Franci mindennap olvashatott róla az újságban valami sikert. De az emberek feje felett hirtelen elkezdett mennydörögni és villámlani a történelem. Mindennap világgraszoló dolgok történtek. A spanyol trón megüresedett és egy Hohenzollern-főherceg akarta elfoglalni, amit Napoleon császár teljes erejéből igyekezett megakadályozni. Ugyanekkor Rómában a vége felé járt a zsinat és most már kétségtelen volt, hogy a világ püspökeinek tömege ki fogja mondani a pápai tévedhetetlenség dogmáját. De ugyanekkor Viktor Emánuel, az olasz király nagy lendülettel készülődött a pápai állam végleges elfoglalására, mert a német-francia feszültség Napoleon pápa-védő erejét másutt kezdte foglalkoztatni. És Franci leveleket kapott Rómából, hogy most semmi szín alatt ne menjen vissza, a fegyverek minden pillanatban eldördülhetnek.

A két nagy hír két egymásután következő napon jelent meg a lapokban. Július tizennyolcadikán megjelent a római tudósítás, hogy a tévedhetetlenségi dogma győzött: száz meg száz főpap közül csak ketten szavaztak ellene. Hohenlohe be-

adta a derekát és igennel szavazott. Másnap pedig azt közölték a lapok, hogy Franciaország és Németország között beállott a hadiállapot.

Ő ekkor már Münchenben volt. Rómába nem mehetvén, egyelőre ezt a várost választotta. Olga Janina most jól viselte magát, engedett a rábeszélésnek és egyedül utazott Helgolandba fürdőzni. Az abbé ezekben a napokban képtelen lett volna szerelmi jeleneteket elviselni. A hadüzenet megrendítette. Két olyan nemzet állott ki egymás ellen, amelyekhez egyaránt mély érzelmi szálak fűzték. Párizs jelentette ifjúságát. Liline grófnőt, szellemi fejlődése örök nyomot hagyó forrongását, Németország egész férfikora zeneszerzői munkáját, az új zene elindítását, Weimart. Egyik unokája francia volt, a többi német. Ha ezek az unokák hadköteles fiúk lettek volna, úgy adódhatott volna, hogy most megölik egymást a fronton. A két uralkodóhoz régi ismeretség fűzte. Most fájdalmas semlegességgel kellett olvasnia a háborús híreket, olyanul, amelynek egyik fél sem közömbös, hanem mind a kettő a szíve mélyéig fontos.

Egy ideig ott maradt a háborús izgalmaktól lobogó Münchenben. Megismerkedett Lenbachhal, az újonnan nagy hírre kapott arcképfestővel, aki mindjárt meg is festette portréját. Érintkezett a régi ismerősökkel és színházba ment: Münchenben a tetralógiának már két darabját játszották, a Rajna kincsét és a Walkürt. Háború, pápaság, történelem egyaránt megszűnt számára, mikor ezt a két estét végighallgatta. A Rajna kincsének már legelső hangja szent borzongással töltötte el. Mikor a nézőtér elcsendesedett és a zenekarban elkezdődött a hosszan, igen hosszan tartott mély Esz, mint a káosznak, a leendő világ magjával terhelt ősi semminek rejtelmes hangja, és nagysokára megszólalt rá a Bé, hogy most már ketten zümmögjék a titokzatos végtelenséget, olyan izgatott lett, hogy

idegeit szinte megpattanni érezte. Ittas kábulatban hagyta el a színházat. A másik darab is így hatott rá, bár mind a két előadás mélyen alatta maradt annak a nagy álomnak, ahogyan a szerző az egész hatalmas alkotást színpadra képzelte.

A szerző nem volt ott. Wagner és Cosima most is Triebschenben laktak és vele levélileg sem érintkeztek. Illetve csak Cosima nem érintkezett. Az abbé és Wagner között már megtörtént annak elvi megállapítása, hogy érintkezési viszonyban vannak. Franci kezdte: Wagner nevenapjára táviratot küldött. „Rossz és jó napokban egyaránt érted és veled van: Liszt.“ Wagner távirattal felelt meleg köszönetet. De Cosimáról egyikök sem tett említést és Cosima konokul hallgatott. Apjával minden jel szerint egy életre leszámolt. Azok a célzások, tapintatosan abbahagyott félmondatok, homályos megjegyzések, amelyeket a müncheni ismerősök körében hallott, mind megerősítették, hogy Wagner nagyon szeretné felvenni vele a kapcsolatot, de Cosima soha többé tudni nem akar róla.

Még elment megnézni Oberammergauba a passió-játékokat. Az egész tetszett volna neki, de a kísézőzenét irgalmatlan rossznak találta. Menekülés-szerűen futott el a rezes hangok elől. Vonatra ült, meg sem állott Szekszárdig, hogy August báróék-nál várja meg a világ ügyeinek eldőltét. Vele utazott egy tanítványa, a kis Servais Ferenc. Szekszárdon kitűnően érezte magát. Hosszú heteket töltött a kedves baráti családnál. Napjai kellemes egyformasággal teltek. Reggel hatkor kelt, elment a templomba misét hallgatni, egész délelőtt kottáin dolgoztatott, ebéd után felváltva játszott négykezes Anna bárónővel és Helén bárónővel, a házigazda leányaival. Később sétáltak, vagy kikocsikáztak. Vacsora után korán feküdt mindenki, tízkor már elcsendesedett a ház.

Ennek a megnyugtató, idilli életnek Olga Ja-

nina vetett véget. Az egész társaság felment Pestre a Szentistván-napi dalárünnepet meghallgatni, de azt felhőszakadás mosta el. És mikor visszamentek Szekszárdra, odaérkezett a cserkesz grófné. Az abbé előzetes engedelme nélkül. Egyszerűen táviratozott, hogy ekkor és ekkor érkezik.

Meg is jött. Az Augusz-kastélyban nem volt üres vendégszoba, mert újabb vendégeket is vártak, neki a szemközti kis fogadóban kellett szállást vennie. De már kora reggel csatlakozott a misére induló abbéhoz és a délelőtti munkaórák kivételével egyetlen pillanatra sem hagyta egyedül, míg csak le nem feküdtek. Társadalmilag nem eshetett kifogás ellene, Liszt-tanítvány volt, aki követte mesterét, akárcsak a Servais-fiú. De hamar gondoskodott róla, hogy a dolog ne legyen ilyen síma. Megjöttek az újabb vendégek: Mihalovics Ödön, Reményi és Sophie Menter. A szőke, szép Sophie Menter, a Liszt-imádó zongoraművésznő. Aki ott lakott a kastélyban, egy fedél alatt az abbéval. Mikor vacsora után szedelődzködött a társaság, Olga Jannina már fújt a féltékenységtől, mint a bika. Neki mennie kellett a fogadóba, ezek itt maradtak. És másnap kora reggel már ott állt a kapu előtt, hogy megvárja a misére igyekvő abbét. A panaszok egész áradatával esett neki: nem aludt a féltékenységtől egész éjszaka.

— Rögtön lefeküdtek mindnyájan?

— Le.

— De még búcsúzkodtak, mikor én elmentem?

— Mindenki köszönt mindenkinek.

— Maga hogyan köszönt Sophienak? Milyen szót mondott neki?

— Azt mondtam, hogy jó éjszakát.

— És ő mit mondott? Egymás szemébe néztek? Felelj, mert megőrülök. Egymás szemébe néztek?

— Nem emlékszem.

Végzetlenül türelemmel válaszolgatott minden kérdésre. Ki volt szolgáltatva a vak szerelmében tomboló nőnek, tartania kellett tőle, hogy hatalmas botrányt csinál. Kisebb botrányokat csinált is. Franci egyik éjszaka arra ébredt, hogy veszett kutyaugatás szól minden környező házból és ablakán koppanások hallatszanak. Csodálkozva nézett ki. Lent az utcán a hold hajnali fényében ott állt Olga Janina.

— Mit csinál? — szólta le félhangon, — elment az esze? Felveri a házat?

— Tudni akarom, hogy nincs-e benn Sophie magánál.

— Nincs.

— Esküdjön meg.

— Ugyan kérem, ne legyen nevetséges, ezért veri fel hajnalban az embert? Menjen aludni.

— Esküdjön meg rögtön, mert elkezdek ordítani.

— Jól van, esküszöm. De most menjen aludni.

A cserkesz nő még habozott, de aztán megfordult és ment a fogadó felé. De nem ment be. A kapuból még figyelte az ablakot. A felriasztott kutyák pokoli módon ugattak reggelig, Franci nem tudott többé elaludni. Egy más alkalommal Reményi társalgás közben a Meyendorff báróné nevét ejtette ki. Olga Janina azonnal hangosan sírva fakadt a név pusztá említésére, felugrott az ebéd mellől és kiszaladt. Ámulva néztek utána, Augusz báró, mint házigazda, utána akart sietni.

— Hagyd, — mondta az abbé, — nem kell komolyan venni. Majd lecsillapodik és visszajön magától.

Lassanként megszokták a cserkesz nő vadságait. Az egész társaság ügyelt rá, hogy bajt ne csináljon, mint ahogy a szabadon járó elmebajosra szokás vigyázni. Szabadulni nem lehetett tőle, az abbé még csak fel sem merte vetni a gondolatot,

hogy utazzék el. Sőt akárhová meghívták az egész társaságot, őt is vinni kellett. Nem kis felelősséggel, mert átmentek Nádosdra, az ott nyaraló Kovács pécsi püspökhöz és elmentek Kalocsára, Haynald érsekhez és Hennig Alajos jezsuita rektorhoz. Valóságos karaván gyanánt utaztak, a cserkesz nőt nem lehetett otthon hagyni. Ő pedig minden indulásnál égre-földre esküdözött, hogy uralkodni fog magán, de az első alkalommal már olyan vastag tapintatlanságot mondott, hogy öten kezdtek egyszerre beszélni, míg a kínos hangulatot elsimították.

Olga Janina tette különösen kényelmetlenné azt a hírt is, amely most jött az ujságokban Cosima és Wagner házasságáról. A Pestről érkező lapokat kikapta a postás kezéből egy délután, hogy ő lássa őket legelőször.

— Bocsánat, — mondta Augustz kissé idegesen, — azok az én lapjaim.

— Nekem csak a Presse kell, mert valamit tudok németül.

A magyar és egyéb lapokat odanyomta Augustz kezébe, a Pressét kibontotta és lapozni kezdte. Egyszer csak felkiáltott:

— Oh lala, ez aztán ujság! Mindenki gratuláljon az abbénak! Wagner és Bülowné végre rászánták magokat, hogy megesküdjenek. Itt van az ujságban, hogy Luzernben megvolt az esküvő!

Franci mélyen elpirulva vette ki a cserkesz nő kezéből az ujságot. Valóban azt adta tudtul a Presse, hogy Wagner Richard és Liszt Cosima, a Hans von Bülow elvált felesége, Luzernben házasságot kötöttek. De az Augustz-kastély társasága elég jól tudta, hogy ez nem olyan esküvő, amelyhez az apának gratulálni lehet. A házigazda azonnal a német-francia háborús hírekre terelte a beszédet és ez a tapintatosság még kínosabb volt, mint a cserkesz nő tapintatlansága. De Augustz hozta a térképet, amelyen kis zászlókkal ellátott gombostűk je-

lezték a mindennapi hadállásokat. A társaság csakhamar arra figyelt, hogyan szorítja Moltke a franciákat Sédan felé, hogy Párizstól elzárja őket. Az Ollivier-kormány a francia közvélemény nyomása alatt megbukott.

— Ollivier is veje a mi abbénknak, — szólta Olga Janina.

Erre Reményi türelmét veszítve rászólt:

— Ugyan ne beszéljen már annyi hiábavalóságot. Mindenki únja.

Olga Janina vésztijszóan felemelkedett és a néma abbé felé fordult:

— Maga hagyja, hogy engem itt sértegessenek? Jól van, ezt tudomásul veszem.

Azzal sírva fakadt és elrohant. A társaság fészeken, kényszeredetten hallgatott. Az abbé körül nézett.

— Ne haragudjanak rá, — mondta bűnbánóan, — jó asszony ez, csak egy kicsit egzaltált. Egy félóra múlva itt lesz és bocsánatot fog kérni.

Úgy is történt. Olga Janina egy félóra múlva visszatért és külön-külön bocsánatot kért mindenkitől. Augusz báró, a házigazda, udvarias türelemmel biztosította, hogy nincs semmi baj. Úgy tekintették ezt a nőt, mint kénytelen vámot, amelyet a világhírű ember itt tartózkodása miatt le kell róni. Meg aztán mindennap akadt világraszóló beszéd tárgy, amely elterelte róla a figyelmet. A németek óriási erővel törtek előre a francia fronton és Napoleon sarokba szorítására az olaszok villámgyorsan eléugrottak. A francia védelem nélkül maradt pápai állam elesett. A bevonuló olaszok csak a Vatikánt hagyták meg neki. Csak egyetlen palotát a világ hajdani urának. De most mindez nagyon távolinak tűnt fel az abbé előtt. Egy fél éve volt távol Rómától, mégis úgy tetszett, hogy van annak egy évtizede is. Most látta, itt az otthonos vidéki kastélyban, hogy Rómának mindig csak vendége volt, sohasem

igazi lakója. Mikor a reverendát felvette, szeretett volna azzá lenni. Nem úgy adódott. A nagy vágyból, amely az egyház kebelére hajtotta, semmi más nem maradt, mint mindennapi miséje és breviárium. A reverenda már csak jelmeze volt az elhamvadt váagnak. Abban a vágyban akkor volt valami egészen kevés, szabad szemmel alig látható tetszelgés is a papi külsőségekkel. A többi mind a múlt párájává foszlott, de ez a szemernyi hiúság megmaradt belőle, jeléül annak, hogy egy szemernyi hiúság maradandóbb millió jószándéknál és sóvárgásnál.

Születésnapjára pesti vendégek is érkeztek. Siposs Antal, a zongoraművész, aki régente Weimarban is járt nála. Gobbi Henrik, a zeneszerző, az Ábrányi zenészetű lapjának munkatársa, népdalgyűjtő. Rosty Pál, a világutazó, Eötvös József és Trefort sógora, szenvedélyes wagneriánus. Ábrányi Kornél, a költő és zenekritikus. És Mosonyi, az operairó, a Szép Ilonka szerzője, az abbénak régi és igen nagyrabecsült ismerőse. Szekszárd közönsége nagy ünnepséget rendezett, a házakat végéig kivilágították, görögtüzeket gyújtottak, az ablak alá tömeg vonult, ünnepi szónokkal, ünnepi misét is rendeztek, díszebédet is kétszáz emberrel és sok pohárköszöntővel. A szónokok egytől-egyig biztatták, sürgették, hogy költözzék haza.

Ő most már elszánta magát arra, hogy Pesten állandó munkakört fog keresni magának. Mindenki tudta már hajlandóságát, sőt vágyakozását már a lapok is kedzték pedzeni. A Pesti Napló a kormányt biztatta, hogy csináljanak már valamit. Mihalovics hosszú, lelkes cikket írt a Lloydba. Ők ideleln Szekszárdon, miután a születésnapú vendégek visszautaztak, magok is készülődtek Pestre. Francinak most is Augusz báró volt az igazi támasza és tanácsadója. Augusz mindenkit ismert, minden összefüggést tudott, mindenhová volt útja. Végigvették a lehetőségeket, és minden tanácskozás oda lyukadt

ki, hogy csak egy mód van: a parlamenttel fel kell állíttatni a Zeneakadémiát. Annak vezetése olyan munka, amely méltó feladat az ötvenévi külföldi hányódás után hazatérő Liszt Ferencnek.

— Bizony, alig maradt időm a hazám számára. Akkor jövök már haza, mikor kezdek öreg lenni és hasznavehetetlen.

— Ugyan ne mondj ilyeneket, — cáfolta nyájasan Augusz, — hiszen olyan vagy most is, mint a szálfa. Más a te korodban már rég pocakot eresztett és kopasz. Neked hasad ma sincs, de hajad annál több. Ne félj, jut még belőled Magyarországnak is elég.

— Lehet. A lelkem mélyén nem is hiszem, hogy mostanában meghalok. Bár ezek az érzések csalnak. Volt pár éve Rómában olyan időszakom, mikor meg voltam győződve, hogy rövidesen meghalok. Akkor vettem fel az egyházi rendet. És ime, most is itt vagyok.

De az élet figyelmeztetést küldött neki, hogy ne bízsa el magát. Mosonyi makkegészségesen utazott el Szekszárdról. Az úton a szél lefújta fejéről a kalapot, meghült. Pesten ágyinak dőlt. Egy hét múlva megjött Szekszárdra a gyászjelentés. Auguszt ropant felizgatta a dolog.

— Mégis csak borzasztó. A gyászjelentésből azt látom, hogy szegény Mosonyi Miska hét évvel fiatalabb volt nálam. Őt is nagyon sajnálom, de ha arra gondolok, hogy ilyenkor már elég a magunkfajta embernek, ha a szél elfújja a kalapját, hát nem nagyon jól érzem magam, vigye el az ördög. Te nem félsz a haláltól, Franci?

— Nem. Bármikor készen vagyok rá. Nekem erős hitem, hogy mindnyájunkat addig éltet az Isten, míg valami dolgunk van ezen a földön. Ha elvégeztem a dolgomat, megyek haza a jó Istenhez. Nincs abban semmi borzasztó, én minden felindulás

és rettegés nélkül szoktam arra gondolni, hogy meghalok.

Beszélgettek még egy darabig, Olga Janina újságot olvasott mellettök. De, hogy a társalgásra figyelt inkább, az rögtön kitűnt, mikor Augusz valamiért átment a másik szobába. Most éppen haragot tartott az abbéval, mert megtudta, hogy az abbé levelet írt az eltávozott Sophie Menter után.

Ahogy Auguszt kiment, ő odajött az abbéhoz és felindult arccal megállott előtte:

— Csak már meghalnál! Akkor végre nyugodt leszek miattad és gyászolni foglak!

Az abbé nevetett és megveregette az Olga Janina arcát. Bolondságát néha humorosnak találta és jól tudott rajta mulatni.

XI.

Pest is zenei ünnepeket szentelt Beethoven emlékének. Rómában még mindig zavaros volt a világ, ő tehát Magyarországon maradt. Az Augusz-család télire felköltözött Pestre, feljött Schwendtner apátplébánoshoz ő is. Úgy beszélte meg Augusszal, hogy végére járnak a Zeneakadémia dolgának, addig ő csak maradjon Pesten.

A Beethoven-ünnepségek nagy dísszel folytak le. Az ő Beethoven-kantátéját is játszották. A főhangversenyt a Vigadóban tartották. Ott volt a király, Albrecht és József főhercegek, Klotild főhercegnő, Esterházy Pál hercegek, Andrássy Gyulák és még megszámlálhatatlan előkelőség. A tapsokon meglátszott, hogy a köztudatban már élénken elterjedt hazaköltözésének híre.

Augusszal tehát nekifogtak a dolognak. A báró úgy vélekedett, hogy a parlamentben egyetlen ember döntő szavát kell megnyerni és az Deák Ferenc. Az „öregúr“, ahogy az ország széltében nevezte, nem

vállalt miniszteri tárcát a kiegyezés után, de mint pártvezér annál inkább megtartotta hatalmát. Ha ő akarja, a parlament meg fogja szavazni a Zeneakadémiát. Az abbé tehát bejelentette magát az Angol Királynőben. Deák minden teketória nélkül azonnal fogadta.

Egész egyszerűen bútorozott szállodai szobában lakott a nagy ember, a király és a királyné aláírott arcképein kívül semmi sem mutatta, hogy milyen fontos valaki az a nehézkes, szuszogva mozgó, vidékies külsejű úriember, aki ott lakik. Soha még ilyen különböző két magyar nem állott szemközt egymással. Az egyik karcsú volt, szikár, dúshajú, színpadias megjelenésű, a másik kopaszodó, elhízott és hanyag. Az egyik egész életét külföldön töltötte és öt nyelvet beszélt, a másik sohasem kívánczolt idegenbe és az idegen szó nagyon nehezeére esett. Az egyik maga volt a mozgalom, a láng, a nyugtalan-ság, a belső hév, a másik mintaképe volt a nyugalomnak és keleti bölcsességnek. De abban az egy pontban, amelyről szó volt, megértették egymást.

— Nemcsak én óhajtom, hogy ön hazajöjjön, hanem az egész ország. Nem lesz itt semmi nehézség.

— Szóval a Zeneakadémia eszméje számíthat a párt támogatására?

— Feltétlenül. Csak az a kérdés, hogy a költségeket melyik esztendő költségvetésébe lehet leg hamarabb beleilleszteni. Tartok tőle, hogy a jövő évi hetvenegyes költségvetésben már nem megy.

— Bocsánat, még csak hetven decemberében vagyunk.

— Éppen azért. Legjobb esetben hetvenkettőre tudjuk tető alá hozni. De ez ne zavarja, Andrássy majd kitalál valamit addig is. Andrássy mindig ki tud találni valamit. Beszélt már vele?

— Több ízben, de érdemlegesen most készülök hozzá is.

Elbúcsúztak. Az öregúr nagyot fohászkodva sze-

delődzködött fel a karosszékből, nehezőre esett a felkelés. De a híres művészt mégis csak ki akarta kísérni. Az ajtóban ezt mondta neki:

— Szokatlan szóval búcsúszom öntől: Isten hozta.

Már gróf Andrassy Gyulánál nem ment ilyen egyszerűen a dolog. Be kellett magát jelentetnie hivatalos úton. Akkor értesítést kapott, hogy őnagy-méltósága ekkor és ekkor várja. De a kitűzött időpont előtt értesítés jött a miniszterelnökségről, hogy a kormányelnöknek fontos államügyei jöttek közbe. Új határnapot közöltek vele. Akkor várnia kellett, mert a hercegprimás megelőzte. Végre nagynehezen bejutott a magas, daliás, hullámos hajú grófhhoz, aki pazar képek, műtárgyak, tévedhetetlen ízlésű berendezés megvesztegető környezetében sietett eléje. Járása a jó táncost és jó lovast árulta el, modorának lebilincselő közvetlensége a született nagyurat. És franciául úgy beszélt, mintha anyanyelvét beszélte volna.

— Hát csakugyan igaz, mon cher, itthon fog letelepedni?

— Nagyon boldog volnék, ha lehetne.

— Akkor máris boldog lehet, mert alkalmam volt őfelségével beszélni a kérdéstről.

— Milyen kérdéstről, kegyelmes uram?

— A maga hazajövetelének anyagi lehetőségéről, kedvesem. Az a Zeneakadémia az nagyon szép terv, Eötvös báró nagyon örül neki. De nem tudjuk, mennyi pénzt kapunk rá a közös pénzügyminisztertről. Ami biztos, biztos: én javasoltam őfelségének, hogy adjon magának valamilyen módon címet és pénzt. Mondjuk, királyi tanácsosságot. És pár ezer forintot. Akármilyen lesz a Zeneakadémiával, magának mindenesetre haza kell jönni. Tapasztalhatta itthon, hogy ezt a „vox populi“ kívánja, a közvélemény, amely máskülönben óriási ostobaságokat szokott kívánni, de most kivételesen szép dolgot kíván.

— Bocsánat, kegyelmes uram, itt egy kis félre-

értés van. Rangom nekem van elég és a pénz iránt sohasem volt érzékem. Nem ezen múlik az én nagy vágyam megvalósulása, hanem azon, hogy mit csinálok én itthon. Ennélfogva nagyon köszönöm a jóakaratot, amely valósággal meghat, de beszéljünk inkább a Zeneakadémiáról.

Andrássy Gyula gróf furcsállva tekintett az abbéra.

— Hallja, kedvesem, maga igen ritka ember. Csodálom, hogy az a szék, amin ül, a meglepetéstől nem törik össze maga alatt. Azok, akik ott szoktak ülni, mindig több pénzt akarnak és kevesebb munkát. Maga fordítva csinálja.

— Nézze, kegyelmes uram, magának sok dolga van és odakint sokan várnak. Ígérje meg azt a Zeneakadémiát és én megyek.

Andrássy nevetett. Felállottak.

— Hát jó. Majd utána nézünk. De most mi lesz, ha öfelsége mégis kinevezi magát és mégis évjáradékot adományoz? Mert ezt most már nehéz visszaszívni, el kell viselnie keresztényi türelemmel a pénzt is, a címet is.

— Megpróbálom. Vizszontlátásra.

És végül beszélt a kultuszminiszterrel, Eötvös báróval is, az egyetlen magas politikussal, aki negyvennyolcban is miniszter tudott lenni és hatvanhétben is. Ezt kissé melancholikus, szép férfiúnak találta, akinek hangja melegségében volt valami igen vonzó, modorában pedig az előkelő méltóság mellett valami finom és félénk tartózkodás, valami lírai mellékíz. Eötvös báró nagyon akarta a Zeneakadémiát. Sok kérdést intézett látogatójához a kellő szervezetre, a célszerű beosztásra, az oktatás irányára vonatkozólag, látszott, hogy a legnagyobb szakembertől vesz most órát és a hallottakat gondosan feljegyzi elméjében. A magyar zeneéletről általánosságban is beszéltek és az abbé sok mindenféle gon-

dolatát elmondta, mit kellene és mit lehetne csinálni.

— A Nemzeti Színházban is elférne egy külföldön nevelkedett jó karmester az én Erkel barátom mellett.

— És ki lehetne az?

— Hans Richter. Elsőrangú tehetség. A vöm, Wagner Richard, fedezte fel. Most Brüsszelben dolgozik, de tudtommal nincs állandó szerződése. Őt is haza kellene hozni, ha már benne vagyunk.

— Hogy-hogy hazahozni? Hát magyar?

— Persze, hogy magyar. A győri székesegyházi karnagy fia. Igen melegen ajánlom.

Ötvös báró feljegyezte a Hans Richter nevet elintézendői közé. Aztán elbúcsúztak. De kézzorítás-kor az abbé még mondott valamit.

— Egy gondolat még nyomja a lelkemet. Megmondhatom nyugodtan?

— Természetesen. Azért vagyok itt.

— Kegyelmes uram, én csak szabadon tudok dolgozni. Ha hagynak. Nagyon boldog volnék, ha a kormány biztosítaná nekem a munkám szabadságát, külső befolyásoktól való mentességet, szóval szabad kezet. Mert ha ezt nem kapom meg, akkor a zeneakadémia vezetésének nagy-nagy kitüntetését huroknak fogom érezni a nyakamon.

— Ettől ne féljen, mester. Az nem hurok lesz, hanem kényelmes és elegáns nyakravaló.

Augusz tanácsára még egy hatalmassággal tisztázta jóviszonyát, a magyar szabadkőművességgel. Az „Egység a hazában“ nevű pesti páholy tiszteletbeli tagságot kínált neki s ő elfogadta. Sok fontos emberrel ismerkedett itt meg, Pulszky Ferencsel, Mechwart Andrással, Toldy Istvánval és másokkal. A maga reverendáján kívül még egyet látott a szabadkőművesek közt: a Horváth Mihály történetíróét. Pedig azt hitte, hogy egyedül lesz. Róma nem nagyon

szerette a szabadkőművességet. De ezzel most nem gondolt. Örült, hogy honfitársai között van.

Most tehát Augusz bárón volt a sor, hogy a dolgot ne hagyja elaludni, hogy páratlan szorgalmazó képességével mindaddig járjon kultuszminisztériumi ügyosztály, pártkör és miniszterelnökség nyakára, míg azt a javaslatot csakugyan beterjesztik. Ha előbb nem lehet, hetvenkettőre. Az abbé mindenestre elkezdte élénkíteni a pesti zenei életet. A plébánián minden vasárnap délelőtt házi hangversenyt tartott, amelyen meghívott vendégek vettek részt. Az első alkalomra elhívta Münchenből Nohl professzort, hogy előadást tartson Beethovenről, utána Reményivel eljátszotta a Kreutzer-szonátát. A következő hangversenyre lehívta Sophie Mentert, ezzel két napi örjöngést okozván Olga Janinának. De felléptette Olga Janinát is, hogy lecsendesedjék, sőt a Reményi nyilvános hangversenyén, mikor az ő Orfeuszát játszották volna, de egy lemondás miatt ez lehetetlenné vált, beugrott ő maga és Olga Janinával négykézre zongorán adták elő az Orfeuszt. A cserkesz nő majd megbolondult az örömtől, belesült zongoraszámába, botrányt csinált. De fellépett.

Dirigálta a filharmónikusokat is. A műsoron hajdani tanítványának, Bertha Sándornak is szerepelt egy „Nászinduló“ című zenekari szerzeménye. A szerző, aki állandóan Párizsban élt, de a háború hazaszorította, ott volt a próbákon. Ez volt az a fiatal magyar, akivel összekülönbözött egy római Szilveszter-estén a Bach báró meghívása miatt. Bertha Sándor még most is orrolt, amiért akkor összeszidta.

Tavasszal aztán készülődött Weimarba. Ahogy utazásának ideje közeledett, Olga Janina egyre szótlanabb lett. Ezt nem tudta mire vélni, magában már beletörődött abba, hogy a cserkesz nőt megint magával kell vinnie. De félt megkérdezni, hogy mi lelte; tartott tőle, hogy ebből ismét baj sül ki. Végre

Olga Janina előállott azzal a szerencsétlenséggel, amely a szívét nyomta.

— Nem mehetek Weimarba, — mondotta, — Rómába kell mennem.

— Úgy, — mondotta az abbé boldogan, — szív-ből sajnálom. És miért?

— Borzasztó dolog történt velem. Elszegényedtem.

— Tessék?

— Volt nekem bankszámlám Rómában. Ha pénz kellett, csak írtam, hogy küldjenek. Sohasem számolgattam, hogy mennyi van. Azt hittem, örökké tart. Most értesítést kaptam, hogy nincs fedezet. Mindennek vége.

— Ezt nem értem, drágám. Maga folyton hangoztatta, hogy mérhetetlenül gazdag. Hogy van ez?

— Ne faggasson. Semmi köze hozzá. Maga úgy sem tud engem eltartani, nagyon jól tudom, milyen kevésből él. Nekem most Rómába kell mennem, rendeznem a dolgaimat. Holnap utazom. Eddig nem mondtam meg, mert az utolsó pillanatig csodát reméltem. De a csoda nem történt meg. Utazom. De egyet mondok neked, te átkozott, te imádott ember, aki tönkre tettél, mert egész életemre megmérgeztél. Vissza fogok jönni és megesketlek a leányod életére, hogy nem csaltál meg. És ha nem fogsz megesküdni, akkor megöllek. Most csókolj meg utoljára.

Az abbé megkönnyebbült örömmel adta oda magát a cserkesz nő vad csókjának. Eskü-követelését és halálos fenyegetését sokszor hallotta már, arra ügyet sem vetett. Csak a nagy és hirtelen fordulatnak örült, hogy ez a nagyon kényes teher most önként lehull a nyakáról. Nagy hálát érzett az asszony iránt. S ennek a hálának melegségét Olga Janina rosszul értette. Szerelemnek tekintette. Tomboló boldogsággal búcsúzott, haját, kezét, lábát csókolta, arcát hóna alá fúrta, mintha csak bele akart volna olvadni a vadul imádott emberbe. És legvégső üd-

vözlétként olyat harapott a szájába, hogy az abbé még napok múlva is sajtó ajakkal evett.

De ezt a kis kényelmetlenséget boldogan viselte. Két esztendő zsarnoki kényuralma alól szabadult fel, könnyűnek érezte magát, repülni szeretett volna. Repült is, de újabb rabságba. Mikor Weimarba érkezett, ott a másik Olga várta, Meyendorff báróné. A tüdőbajos báró nemrég meghalt, a gazdag özvegy ezt a várost választotta állandó lakóhelyéül, ahol az abbét minden esztendő néhány hónapjában biztosan viszontláthatta. Már most, az első alkalommal, tudta érkezésének pontos idejét, amit az udvarnál nem volt nehéz megtudnia, és ott várta az állomáson, tetőtől-talpig gyászban. És az abbé első útja, miután a kertészethoz lerakta holmiját, hozzá vezetett. Olga a kertészethez egészen közel vásárolt villát magának, azt már kényelmesen be is rendezte, a zongora fölé kiakasztotta az abbé képét és a neki dedikált Liszt-szerzemény bekeretezett címlapját. Nappalijában is volt Liszt-kép, halószobája éjjeli szekrényén is. Az abbé tudomásul vette a sors azon döntését, hogy most ez az asszony fogja magát minden lépésére ráakasztani. De ez legalább jól nevelt, előkelő úrihölgy volt, aki soha nem ejtett ki hangos szót a száján. Gorcsakoff hercegkisasszonyt másképpen nevelték, mint a cserkesz párducot, akinek még friss emlékére is össze kellett rezzenni.

Meyendorffné sokat tudott Wagneréről. Elmondta, hogy Wagner óriási fába vágta a fejszéjét: külön színházat akar építeni, hogy ott a tetralógiát úgy adhassa elő, ahogy ő gondolja. Tausig segített neki a terv kigondolásában, már tárgyalt építésszel is és a költségvetés szerint az egész vállalkozás háromszázezer tallérba fog kerülni. Ezt Wagner úgy gondolja összeszedni, hogy talál ezer embert Európában, akik fejenként háromszáz tallért rendelkezésére bocsátanak. Ez az összeg a belépti díj a négyestés előadáshoz, amelyet csak az aláírók

nézhetnek meg. Már sok ilyen aláíró-t talált és úgy látszik, nyélbe is fogja ütni a dolgot.

— És hol lesz a színház?

— Hallottam, de elfelejtettem. Valamelyik bajor kisvárosban.

Ez volt minden, amit lányáról és vejéről hallott. A terv nagyon érdekelte; gondolta, Tausigtól majd többet is fog hallani, találkájok volt Lipcsében egy hangversenyen. Oda meg is érkezett a hajdani csodagyermek, de rögtön ágyba kellett feküdnie, mert az úton nagyon rosszul lett. Másnap kitünt, hogy tifusza van. Eleinte még remélni lehetett, hogy meggyógyul, aztán hirtelen rosszabbul lett és egy éjszaka meghalt. De betegsége első napjaiban lázas csillogású szemmel sokat beszélt a csodálatos színházról. Wagner hosszú keresgélés után végre Bayreuthot találta alkalmasnak arra, hogy ott a színházat megépítse. Ódon hagyományú, szép kis város ez a Bayreuth és határában van egy alacsony domb, annak tetején a színház pompáson fog festeni. Egészen más lesz, mint a szokványos színházak, a klasszikus görög minta után épül, zenekarát láthatatlanra építik, a helyek mind egyformák lesznek. Ha minden jól megy, két év múlva már ámulni fog ott a világ a tetralógián. Lázás önkívületében is minduntalan a bayreuthi tervet emlegette Tausig. De már nem fogja látni, ha megvalósul.

Weimarban megtartotta a szokásos hangversenyeket, foglalkozott néhány újonnan jelentkezett tanítvánnyal, estéit Olga bárónénál töltötte. Közben szorgalmasan levelezett Pesttel. A zeneakadémia ügye nagyon lassan ugyan, de haladt. Azonban cím és pénz dolgában Andrássy Gyula szavának állott: Weimarba megjött az értesítés, hogy a király Liszt Ferencet a zeneművészet terén szerzett érdemei jutalmazásául királyi tanácsossá nevezi ki és részére évi négyezer forint tiszteletdíjat rendel.

Ha ehhez hozzátette a Weimarban évente kijáró háromezer márkát és kottakiadásokból eredő csinos jövedelmeit, következő öregségére eléggé ellátottnak érezhette magát, mert amilyen betegesen igényes volt Wagner, neki éppen annyira nem volt semmi igénye. Egyszerűen étkezett, semmiféle szenvedélye a szivarozáson kívül, ami pénzbe került volna, nem volt. Csak a pusztá megélhetésre volt szüksége ahhoz, hogy dolgozhassék, többre nem vágyott.

Másfél esztendei távollét után köszöntött be megint Carolyne hercegnőhöz a Via del Babuinóra. De most is csak látogatóba ment, máris készülődött megint Pestre. Ez heves jeleneteknek lett okává. Carolyne keményen kikelt a pesti terv ellen, mint már másfél éve is. Most már tudta, hogy hiába pöröl, panaszol, könyörög és átkozódik, semmi sem használhat semmit. De azért veszekedett nap-nap után, ha céltalanul is. Házsártos öregasszony lett belőle, akin különös bogarai most már végleg elhatalmasodtak. Szobáit nem engedte szellőztetni, amellet folyton szivarozott. A friss levegőt annyira gyűlölte, hogy ha látogatója érkezett, annak tíz percig várnia kellett az előszobában, hogy az utcáról behozott levegő elszálljon belőle. Tíz perc mulván aztán a vendég belépett a nappal is befüggönyözött szobába, ahol ijesztően sűrű szivarfüst, ételszag és szellőzetlenség nehéz légkörében ott ült a különös asszony, délelőtt is lámpavilágnál, körülötte az egyházi könyvek, kéziratok és folyóiratok óriási halma. A füstös homályban ijesztően hatott a madárarcú, sárgásbőrű, villogószemű szibilla, amint látnoki hangon hirdette a pápaság isteni voltát és a gonosz világ rettentő elkárhozását, főként Wagnerét, akit olybá vett, mint valami antikrisztust, az abbé megrontására küldetett gonosz szellemet.

Wagnerről sokat volt módja beszélni az abbnak mással is: Bülow, aki a családi tragédia után

Firenzébe költözött, váratlanul lejött Rómába, hogy őt meglátogassa. Éppen hatvanadik születésnapjára. Ezt az estét, miután Carolyne hercegnőtől hamar elbúcsúztak, társaságban töltötték együtt. A lepan-tói érsekkal, a francia követtel és Theano herceg-gel vacsoráztak ötösben. Ezek az urak azonban korán elbúcsúztak. Ők ketten együtt maradtak. Először a fájdalmas fordulat óta. És Hansból meg-indult a panaszos vallomás, mint a zsilipet repesz-tett áradat.

— De én nem értelek, Hans, hát vak voltál te? Nem láttad, ami a szemed előtt folyik? Már az ujságok is megírták és te még mindig magad küld-ted Cosimát Triebschenbe.

— Én akkor félig örült voltam. Persze, hogy nem voltam vak. De annyira hittem mindakettő-ben, hogy sajátmagamat kényszerítettem a biza-lomra. Feltettem magamban, hogy Richard hű és tisztességes barát, Cosima pedig hű és tisztességes asszony. Ha ez a hit megdől bennem, akkor végem van. Ezért ápoltam ezt a hitet, mint egy eszelős, mikor már mindenki röhögött rajtam. Mentem, mentem, karjaim közt ezzel a hittel, mint az Erl-könig. Csodálom, hogy életben maradtam. És aztán a Richard emberi tisztességére akartam építeni. Azért bíztam rá a feleségemet, hogy ezzel tehetet-lenné tegyem. Hiszen akit ilyen vak bizalommal bíznak rá, ahhoz erkölcsi lehetetlenség nyúlnia. De ő ezen túltette magát.

— Gyűlölöd?

— Nem. Sokkal nagyobb művész, semhogy gyű-lölhetném.

— Én gyűlölöm, — szólt ekkor az abbé csende-sen, — de nem tudok nélküle élni. Mindhalálig el-varázsolt. Látod, itt ülünk mi ketten, a világnak ma kétségkívül két legnagyobb zongoraművésze. És ott van ő valahol messze Cosimával, akit ket-tőnktől elvett. Mégis rabjai vagyunk. Nem ember

az, hanem démon. Emberben nem lehet ilyen rettenetes erő. Ha komponálok, tudod, mi az? Szabad-ságharc Wagner ellen. Annyira odaadtam magam az ő bűvöletének, annyira elvett tőlem mindent, hogy megszűntem önmagam lenni. Ugy komponálok, mint aki egyedül kiabál a sötét erdőben, mert fél. És ha nem írtam volna a Faustot, a Dantet, a Tassót, meg azt a pár dolgot, egyszerűen végem volna. Azokra kell gondolnom, ha érezni akarom, hogy önmagam vagyok.

— De én nekem nincsenek ekkora műveim, hogy független lehetnék tőle. Én Wagnerbe belehaltam. Jött és elgázolta az életemet, a művészetemet, a boldogságomat. Most itt ül harmadiknak köztünk, csak róla tudunk beszélni. Jobb lesz, ha hazamegyünk.

Hazamentek. Gyalogszerrel vágta neki az éjszakának, jól esett a levegő. És az abbé azt gondolta magában, hogy csak ezzel a szegény mellette baktató boldogtalannal tudott elbánni Wagner. Vele nem. Ő erős, ő önmaga. Ma hatvanéves, de talpig férfinak érzi magát most is, töretlennek, egyenes hátúnak. Az a seb, amelyet Cosima jelent a lelkén, nagyon fáj, de el tudja viselni. A szegény Hans megrokkant bele. Negyvenéves és megtört aggasztán benyomását teszi.

Bülow egy-két nap múlva visszament Firenzébe, és hiába csapott Carolyne újabb és újabb jeleneteket, nemsokára ő is indult Pestre. Másfél esztendei távollét után két hónapot töltött Rómában, máris távozott megint.

Pesten új lakás várta. Most már, hogy állandóan hosszabb időközöket szándékozott hazájában tölteni, nem akarta az apátplébános vendégszeretetét annyira igénybe venni. A Nádor-utcában találtak neki lakást, a huszas számú nemrég épült házban. Szerény kis tanya volt, amilyet kívánt, egyszerű, igénytelen, kényelmes. Inas is került a saját

otthonhoz, egy Sipka Mihály nevű méltóságteljes magyar, aki katonaévei alatt jól megtanulta a német szót, mágnásházaknál is szolgált, rá lehetett bízni mindent. Kellemes és nyugodalmas lett volna itt az élet, ha Olga Janina megint fel nem bukkant volna.

Előbb nem maga jött. Vész hírek előzték meg. A newyorki Schubert-kiadó cég írt levelet az abbénak. Óva intették, hogy New-Yorkban most száll hajóra egy izgatott asszonyszemély, aki azt hangoztatja, hogy megy Lisztet megölni. Nemsokára egy párizsi ismerőstől jött figyelmeztető levél: valami cserkesz grófné most indul Pestre, hogy őt megölje. S ugyanekkor jött magának az izgatott asszonynak távirata: „Érkezem és mindketten meghalunk Olga.“

— Azonnal vinni kell a táviratot a rendőrségre, — mondta Augusz.

— Egy percet sem szabad késni, — helyeselt Mihalovics.

De ő nem engedte. Mindent, csak botrányt ne. És ha a félbolond nő csakugyan meg akarja őt ölni, azt rendőrök úgysem akadályozhatják meg. Csak jöjjön, majd lesz valahogy.

Jött is. Egy este betoppant. Az abbé felállt és elébe ment. Nyugodtan és hidegen rátekintett.

— Bocsásson meg, — szólt az asszony, azonnal sírva fakadva, — mindent megbántam. El akartam mind a kettőnket puszítani, de most, hogy itt áll előttem, megint úgy imádom, mint régen. Mennyit szenvedtem, miken mentem keresztül. Le sem ültet?

— Tessék, parancsoljon helyet foglalni. Mit csinált maga Amerikában?

— Ne ott kezdjük. Előbb Rómában akartam pénzt keríteni. Elmentem Szemere magyar miniszter leányához, akivel maga ismertetett meg. Azt hittem, gazdag. Kiderült, hogy éppen csak meg tud élni. Akkor utolsó pénzzemmel elmentem Baden-Badenbe és ott a játékkaszinóban elkezdtem játszani.

Óriási vagyont nyertem már, aztán az egész odavesztett. Akkor zálogba tettem az órámat, hogy úti-költségért táviratozhassak Szemere Marinak, elhátároztam, hogy Amerikába megyek. Küldött. Kimentem Amerikába. Ott sem jutottam semmire. És akkor végiggondoltam az életemet. Minden maga miatt történt. Ezt így nem lehet kibírni. Nekünk meg kell halnunk. De most . . . most . . . mondja, szeret még?

— Kedves Olga, nekem ebből elég volt. Ne ájuljon el, ne fetrengjen a földön, ne kezdjen ordítózni, minden hiába. Ennek vége.

Az asszony felegyenesedett. Bundája zsebéből táskát vet elő. Franci erősen figyelt, készen arra, hogy ha revolvért lát, azonnal rácsapjon a kezével és elvegye. De Olga Janina nem revolvért elő, hanem egy kis barna üveget, amelynek oldalára halálfej volt rajzolva. Villámgyorsan kihúzta belőle az üveg dugót és hátraugrott, hogy Franci mozdulatát kikerülje. Egy pillanat alatt felhajtotta, ami az üvegben volt. Aztán hanyattvágta magát. Görcsösen rángatódzni kezdett, de ezt nem elég jól csinálta, azonnal látszott, hogy színészkedés. Franci bekiáltotta az inast.

— Segítsen csak ezt a hölgyet talpraállítani.

Válla alá nyúltak, erőszakkal felsegítették. Az asszony mimelte, hogy ájuldozik.

— Hol lakik? — kérdezte Franci.

— Az Európában, — válaszolta gépiesen a nő.

— Gyerünk.

Ez olyan szilárdan és határozottan hangzott, hogy Olga Janina engedelmeskedett. De azért játszott tovább a mérgezettet, vonaglott, csuklott, nyögött. Mentek ki a kapun, Franci erősen fogta a karját, hogy el ne szabaduljon. Így vitte az Európáig. Ott bement vele a portáshoz.

— Ez a hölgy, aki itt lakik, rosszul lett. Hivassanak hozzá orvost.

Azzal sarkon fordult és sietett a Mihalovics lakására. Az éppen készült lefeküdni. Elmondta neki, mi történt. Aztán kesernyés mosollyal így szólt:

— Maga már megszokta, hogy kényes természetű ügyeket intézzen a családban. Kérem, tegye meg nekem, menjen el ehhez a nőhöz és beszéljen vele. Hogy mit, azt maga jobban fogja tudni.

Mihalovics azonnal vette kabátját, kalapját. Együtt mentek az Európáig. Onnan az abbé haza, hogy várakozzék az eredményre. Mihalovics egy negyedóra múlva már becsengetett.

— Nincs semmi baja. Orvos volt nála éppen. Bejelentettem neki, hogy reggel a mester nevében fel fogom keresni. Ez volt az az üveg? Ezt mindenestre magammal viszem és megnézetem. Holnap reggel eljövök és beszámolok.

Másnap délelőtt el is jött. Mindenekelőtt börtököt tett le az asztalra. Kinyitotta, revolver volt benne.

— Ezzel akarta az a bolond nő megölni a mestert. A revolvért külön erre a célra vette. De azt gondolta, hogy előbb mégis megpróbálja magát visszahízelegni.

— És az eredmény?

— Elintéztem. Megmagyaráztam neki, hogy amennyiben nem utazik el rögtön jószántából, megyek a rendőrségre és lecsukatom. Elkezdett sírni és megtört. A revolvért is önként adta ide. Még ma elutazik. Az orvosságos üveget is megnézettem. Laudánium volt benne, elég gyenge oldat, ártalmatlan. Most még visszamegyek az Európába, magam akarom kivinni a vonathoz.

Olga Janina még aznap elutazott. Mielőtt felszállt volna a vonatra, letört hangulata hirtelen megváltozott. Haragos indulattal fenyegetődni kezdett. Hogy az abbé még fog róla hallani.

Hallott is. Már rég Weimarban volt megint és a cserkesz nőt el is felejtette. Ekkor Párizsból

könyvet hozott neki a posta. Unottan kezdte nézegetni. „Egy kozák nő emlékei. Írta: Robert Franz.“ Ilyen nevű író nem ismert. Az öreg német dalköltő pedig, akit ő szokott évről-évre segélyezni, aligha írta ezt a könyvet. Elkezdte olvasni. Már a második oldalon látta, hogy a könyvet Olga Janina írta. Kénytelen volt egy ültőhelyében végigolvasni az egészet. Szívdobogást kapott a szegyéntől, dühtől és felháborodástól. Bár a könyv őt végig X-nek nevezte, senkisé ismerhette félre. A kulcsregény olyanokat állított róla, hogy csak a pénzes nőkhöz vonzódik. De amit róla írt, még hagyján. Hanem vad dühvel mocskolta valamennyi ismerősét, Carolynét, Augusztékát, Haynaldot, Reményit, mindenkít. Augusznéről azt írta, hogy valaha szobalány volt, leányai sőtlan vénlányok. Reményit undok pizkos fráternek írta le, a kalocsai látogatás leírásánál elmondott egy párbeszédet az érsekkel, amely sohasem történt meg, sikamlós részletekkel tele.

Mit lehet az ilyen könyvvvel csinálni? Hogyan álljon oda reverendába a bíróság elé mondván: „Kérem, ebben az X-ben magamra ismerék, és a volt szobalány nem lehet más, mint báró Augusz Antalné“?

Még aznap megtudta, hogy a weimari nagyherceg is megkapta a könyvet. Pár nap múlva megtudta, hogy a pápa is megkapta a könyvet. Megkapták az összes pesti és weimari ismerősök.

És alig telt el néhány hét, új könyvet kapott Párizsból. Ezt ördögi ravaszsággal eszelte ki a cserkesz asszony. Az új kötetnek ez volt a címe: „Egy zongoraművész emlékiratai“. Válasz volt az előbbi kötetre. Aki elolvasta, annak azt kellett hinnie, hogy ezt a választ a megtámadott Liszt Ferenc írta védekezésül. Körmönfont toll írta meg a második kötetet: ez mindent megcáfolt, ami az elsőben közömbös volt, és mindent elismert, ami az

elsőben borzasztó volt. Ezt is megkapta a pápa, a nagyherceg, Carolyne, Augusz, Eduárd, mindenki.

— Szívből sajnálom magát, — mondta neki a nagyherceg, aki nála teázott.

— Meggondoltam az egészet, fenség, és rendjén valónak találom. Ingyen az élet nem ad semmit. Ez az egy nő megfizettette velem mindazokat az örömeket, amelyeket valaha a hölgyektől kaptam. Pedig sokat kaptam.

XI.

Wagnernek nyilván sikerült pénzt összehozni, mert a lapokban megjelent a hír, hogy Bayreuthban meg fogja tartani az alapköletételi ünnepséget. Carolyne hercegnő is tudott erről és tízszer is szóba hozta: ha netán meghívnák, a világért eszébe ne jusson elmenni, mert az a színház a sátán műve lesz. De az abbé csak legyintett erre a beszédre. Őt úgysem fogják hívni az alapköletételhez.

Csalódott. Wagner hosszú hallgatás után írt neki. „Nagy és drága barátom! Cosima azt állítja, hogy akkor sem jönnél el ide, ha meghívnálak. Ezt is el kellene viselnünk, ahogy már egyetmást elviseltünk. Mégsem mulaszthatom el, hogy meg ne hívjalak. És vajjon mit kiáltok feléd azzal, ha azt mondom: jöjj? Úgy léptél életembe, mint a legnagyobb ember, akihez bizalmas baráti szavakat intézhettem. De lassanként eltávolodtál tőlem, talán mert én nem voltam olyan bizalmas hozzád, mint te énhozzám. Helyetted a lényedből sarjadt lény lépett mellém. Ez valósította meg vágyamat, hogy tökéletes közelségben tudjalak. Így élsz teljes szépségben előttem és bennem. Síron túl is egymás társai vagyunk. Te voltál az első, aki szereteteddel meg-nemesítettél; most második, még magasabb életre jegyeztem el magamat és képes lettem arra, amire egyedül képtelen lettem volna. Így tudtál te nekem

mindenemmé lenni, míg én neked oly kevés maradhattam. Milyen szörnyű előny ez számomra! Ha most azt mondom, jöjj, akkor ezzel így szólok: jöjj tenmagadhoz. Mert itt tenmagadat fogod megtalálni. Akárhogyan határozol, áldásom és szeretetem legyen veled. Öreg barátod, Richard. Bayreuth, 1872. május 18.“

Az abbé nem ment el. Nem azért, mert félt a hercegnőtől hanem, mert nem Cosima hívta. Pedig nagyon szeretett volna elmenni. De nem akarta megkockáztatni azt a fájdalmat, hogy leánya, akit lelke mélyéig szeretett, hidegen és visszautasító udvariassággal viselkedjék vele szemben. Soká gondolkozott a válaszon. Valami olyan fordulatot keresett, amely a konok Cosimát méltón megbüntesse. De ellágyult. Ha volt valaki a világon, akinek szomjasan vágyott a szeretetére, az Cosima volt. Ezért úgy válaszolt, hogy Cosima megérthesse belőle az ő békülési hajlandóságát. Az apa vágyakozó szeretete megtétette vele a fél lépést leánya felé. Ezt írta: „Magasztos, drága barátom! Leveled mélyen meg rázott, nem is tudom szavakban megköszönni. De erős vággal remélem, hogy azok az árnyékoló szempontok, amelyek tőled távolban tartanak, el fognak tűnni, s mi nemsokára viszontlátjuk egymást. Akkor majd világosodjék meg előtted fényesen, milyen elválaszthatatlan töletek az én lelkem, amely bensőségesen újra él a te második, magasabb életedben, mikor képes vagy arra, amire egyedül képtelen lettél volna. Ebben van az égnek irántam való kegyelme. Isten áldása és az én szeretetem legyen veletek. F. L. Weimar, 1872. május 20. Utóirat: Ezeket a sorokat nem szeretném postán küldeni. Levelemet az ünnepély napján egy hölgy fogja átadni neked, aki hosszú évek óta ismeri gondolataimat és érzéseimet.“

A levelet Meyendorff báróné vitte Bayreuthba. Az abbé részletesen kitanította, mit beszéljen Wag-

neréknál: Cosima tegyen lépést apja felé, semmi másra nincs szükség. A báróné elvégezte küldetését, egyelőre nem lehetett tudni, milyen eredménnyel. De aztán megjött a Wagner levele, amely egyenesen megkérdezte, milyen fogadtatásra számíthat a házaspár látogatása Weimarban. „Lelkem legszentebb érzéseivel mondok neked köszönetet. — válaszolt neki, — és istenhozottat.“ Szeptember elején Cosimáék megjelentek Weimarban.

A viszontlátás első pillanata nagyon megrázta. Elhatározta, hogy erős marad és uralkodik felindulásán. Nyájas lesz, könnyed és szeretetteljes, mintha semmi sem történt volna, hogy megüsse a további érintkezés derűs, benső hangját. De érzései erősebbek voltak nála. Mikor Cosima ott állt előtte, lelkén ellenállhatatlanul végigomlott az apa panaszos fájdalma. Magához ölelte leányát és kitörő sírással rebegette:

— Cosette, kislányom, hát szabad ilyet csinálni?

Cosima nyugodtan felelt:

— Nem szeretnék ezekről a dolgokról vitatkozni, papa. Ami volt, azt felejtsük el és örüljünk egymásnak.

Az apa megtörölte könnyes szemét. Cosima most is győzött. Mégis csak kivívta, hogy kibékült bocsátnatkérés, töredelem, sőt még csak tisztázás nélkül is. De most már mindegy volt, az apa visszakapta leányát, akiről most látta legerősebben, hogy soha senkit ilyen közel nem érzett lelkéhez, sem szerelemben, sem barátságban soha.

A házaspár két napot töltött Weimarban. Másról, mint Bayreuthról, alig lehetett velük beszélni. A színház élt csak mind a kettőben, semmi más. Izgatott örömmel magyarázták a részleteket, kivált azokat az újításokat, amelyekben Wagner eltért a szokványos színháztípustól. S mikor egyikük beszélt, a másik elragadtatott tekintettel, teljes odatartozással nézte a beszélőt. Meglátszott rajtuk, hogy teljesen

és tökéletesen boldogok. Ami az életben oly ritkán történik: ez a két egymásnak született ember megtalálta egymást. Mások kínján és véres szíven keresztül, de jogosan. Aki együtt látta őket, annak el kellett ismernie, hogy ennek a két lénynek joga volt minden poklokon keresztül lépve egymás mellé állani. És az apa is belátta ezt. Wagnert sokszor látta áradozónak, szeretetét hangosan kiáltónak, rajongva barátkozónak, de gyengédnek most látta először. És Cosimát, ezt a gögös és hideg lényt, most látta először alázatosnak. De csak Wagner iránt. Mindenki mással, még apjával szemben is megőrizte fejének egyenes tartását és arcvonásainak mozdulatlanságát. Tristan és Isolda voltak ők ketten, de Marke király nélkül, boldogan, céltudatosan és tette készen.

Búcsúzás előtt még ott üldögéltek a kertészetben. Cosima meglátott egy cserép virágot, amely gyászfátyollal volt átkötve.

— Mi ez? — kérdezte.

— A D'Artigaux Liline grófné emléke. Te nem is tudod, ki volt az.

— De igen, a maga ifjúkori nagy szerelme. Anyám sokat mesélt róla.

— Igen. Szóval nemrégén meghalt szegény, ami az ő számára kevés változást jelentett, mert már életében angyal volt. Mindennap imádkozni szoktam érte. De ez különös dolog, mikor öregszik az ember. Az arcvonásait alig tudom már felidézni magamban. Csak néha sikerül. Ha nagyon erősen próbálom magam elé képzelni, mikor nevet. Különben már csak emlék. És mintha nem is én lettem volna az, aki annyira szerette és aki annyit szenvedett miatta. Vele boldog lettem volna, azt most is szentül hiszem. De viszont akkor te nem születnél volna. A jó Isten mégis csak jobban tudja, mint mi, hogy mit csinál.

Cosima mosollyal jutalmazta meg apját, de tekintete folyton férjét kereste.

Aztán elutaztak. Az apa megígérte nekik, hogy látogatásukat rövidesen visszaadja Bayreuthban. Ezt a szándékát levélben közölte Carolynenal is, aki hosszú árkusokat írt tele tiltakozásaival. Minden módon vissza akarta tartani az abbét Bayreuthtól. Féktelen gyűlöletében már nem tudott mit kieszelni, még zenei okokat is elécibált ellenséges töprengéseiből. Franci megígérte neki, hogy oratóriumot fog komponálni a lengyel Szent Szaniszló tiszteletére. Hozzá is fogott. És munka közben kapta Carolyne levelét: „Ha a Szaniszlót meg akarja írni, ne hallgassa meg előbb az Istenek alkonyát, csak hogy abból bizonyos hatásokat ellessen. Ez sem magához, sem a tárgyhoz nem méltó.” Carolyne kétségbeesett mesterkedéseiben már zenészi hiúságánál akarta megfogni, plágium-szándékot tulajdonított neki. Neki, aki nélkül Wagner saját vallomása szerint sem harmonizálásban, sem hangszerelésben soha nem lett volna az, aki. Neki, aki Wagner műveiben lépten-nyomon találkozott egy-egy saját merész átmenetével, egy-egy kis dallamtöredékével, egy-egy sajátos hangszínével, de ezen sohasem akadtt fenn, természetesnek tartotta, hogy művészek ihletik egymást.

Carolyne már nem tarthatta vissza Bayreuthból. Előbb még meglátogatta Schillingfürstben Hohenlohe biborost, aki összezőrdült a pápával és a vatikáni házi viszály következményeit nem mint alázatos pap, hanem mint gögös herceg vonta le: a pápa engedelme nélkül hazajött a családi birtokra s egyszerűen nem ment vissza Rómába. Hogy a pápával dacolhasson, ahhoz elég erősnek érezte magát. Chlodwig herceg a német Reichstag alelnöke volt és politikai hatalom Berlinben. Konstantin herceg, a Carolyne veje, már főudvarmestere volt Ferenc Józsefnek, politikai hatalom Bécsben. Nem látszott valószínűnek, hogy a pápa megrendszabályozza az

engedetlen biborost. A biboros pedig nyugodtan élt Schillingfürstben és várta, mikor egyezik bele Pius pápa abba, hogy ő legyen Németország szentszéki követe. Mert ezen kezdődött összekoccanásuk.

— Itt is mindig szívesen látom, — mondta az abbénak, — de Tivoliban is. A Villa d'Este rendelkezésére áll. Még le is kötelez, ha koronként ott lakik és szétnéz a parkban. Én egyhamar nem kerülök oda.

— Nagyon köszönöm eminenciádnak és ha már erről beszélünk, bocsánatot is akarok kérni valamiért. Olga Janina, az a bestia, a Villa d'Estét is belekeverte a könyveibe . . . elképzelem, hogy ez nem lehet kellemes egy kardinálisnak. . .

— Nincs semmi baj, — vágott közbe Hohenlohe biboros, — maga nem tett ártatlansági fogadalmat, azt csinálja, amit akar. Csak költözzék ki Tivoliba, mikor kedve tartja. Botrányos könyvet mindenkiről írhatnak, annak mindnyájan ki vagyunk téve.

Schillingfürstből aztán elment Bayreuthba, ahol nem járt eddig. Cosimáék ideiglenes lakásban laktak, de meg volt már az ő külön villájok terve is. Mindjárt első napon kimentek a városvégi dombra, ahol mint nyüzsgő hangyaboly dolgoztak a munkások. Cölöpök és deszkázott járatok mélyén taligákat toltak, téglaporos és meszes volt minden, még a környező októberi bokrok hervadó leveleit is megszálta a mészpor. Wagner megállott az egyelőre áttekinthetetlen terep egy pontján.

— Nézz ide, itt lesz a színpad. Mélyen lent a zenekar. Itt fog állni Siegfried. Te onnan fogod hallgatni.

És felmutatott rézsútosan a kék égre.

— A mennyországból?

— Ne csinálj rossz tréfákat. Abba az irányba fog esni a két főpáholy: az udvari páholy, meg a mienk. Ott fogsz ülni velünk az első négy estén. Bár már ott tartanánk . . . Különben nem kívánom.

Éppen ez a gyönyörűség: végigélni, ahogy az egész kiemelkedik a földből, megszületik, felnő és olyan lesz, amilyennek megálmodtam.

A földből egyelőre nem látszott ki semmi. Az építkezés az alapozó munka legelején tartott. Wagner vakmerően fogott neki a dolognak, pénze, mint most a beszélgetések alatt kitűnt, nem volt még, a háromszázmárkás részjegyeket nehezen jegyezték. De ő egy pillanatig sem gondolt arra, hogy anyagi nehézségei lesznek. Cosimával együtt vakon hittek a terv sikerében. Otthon a terveket mutogatta, lepedőnagyságú kék papirokat terített ki, amelyeken fehér vonalak mutatták a színház különböző keresztmetszeteit és hosszasan tudta magyarázni egy-egy félméter fontosságát a színpadnyílásnál, vagy a színpadnak a nézőtértől való távolságánál.

A viszony különössé alakult ki köztük: ő volt az apa, aki egyiköknek a testi életet, másiknak az érvényesülés életét adta, úgy kellett volna járnia-kelnie nálok, mint jóságos hatalomnak, akire meleg tisztelettel néznek fel. Ehelyett ő lett a szerény és azoknak kedvét kereső. Olyanok voltak azok ketten, Wagner és Cosima, mint valami honalapító királyi pár, akik serényen dolgoznak leendő dicső uralmok székhelyén, multjokra már nem néznek vissza és akire már nincs szükségök, arra alig figyelnek. És bár vele szerfölött udvariasak voltak, mégis meg kellett éreznie, hogy a Wagner-zene körül ő rá már nincsen lényeges szükség. A Cosima tartásában ezt még inkább megérezte, mint a Wagnerében. De ezt nem róta fel bűnük gyanánt. Bölcsen az élet természetes rendjére hárította a felelősséget: az élet félreállítja azokat, akik valamihez nem kellenek többé.

Wagner felolvasta neki a Parsifalt. A költemény már készen volt egészen: a nagy Wagner-mű koronájának lehetett mondani. Ez volt a vallásosság, a Krisztus-hit, a tisztaság eszményi kiteljesülése.

Mikor a kupola felől a fehér galamb Parsifal feje fölé szállott, a Grál pirosan izzani kezdett s a szent csarnokon Titurel holtteste fölött elomlott a glória fénye, Wagner suttogva fejezte be a felolvasást:

— És most alig hallhatóan a karének még egyszer: „Ó legfőbb üdv csodája: megváltónak megváltás...”

Az abbé már nem is tudta mit mondjon. Zavarban volt, mikor a kellő szavakat kereste, Klingsorról kezdett beszélni, a varázslóról, aki a darab szerint is magyar. Nem különös-e, hogy a közhit a boszorkányokat is magyar pontra teszi, a Gellért-hegy tetejére? Erről elbeszélgettek és tréfálkoztak még egy darabig. Aztán odavetette, hogy véleményét majd még levélben is megírja.

Korábban utazott el tőlök, mint tervezte, még pedig a hercegnő egy levele miatt. Carolyne magánkívül volt haragjában, amiért ő mégis csak elment Bayreuthba. „Mintha Szent Péter menne Judás Iskárióthoz“, írta neki. Azzal vádolta, hogy ünnepeketni akarta magát Bayreuthban születésnapja alkalmából. „Ünnepeltetni akarja magát azokkal, akik Jézus Krisztust szóval és tettel megtagadják, akik gonoszat cselekesznek, mondván, hogy jót cselekedtek. Fájdalmas fejezet lesz ez valaha a maga életrajzában, hiszen el kell ismernie, hogy ünnepeletni akarja magát, mikor éppen most ment Bayreuthba.“ Csakugyan október közepe volt, pár nap hiányzott születése napjához. A Carolyne levele felbosszantotta. Gyermekes és értelmetlen dac vett erőt rajta. Inkább magát büntette meg, mint bárki más és minden marasztalás ellenére elutazott, csak hogy születése napját ne Bayreuthban töltsse. Ez a nap Regensburgban érte. Születésnap estéjét teljesen egyedül töltötte, csendesen búsulva azon, hogy két-felé szaggatják és nyugtalanítják.

Cosimának így írt: „Az a felolvasás elevenen megmaradt a szívemben. Utána valósággal meg-

dicsőültem és csak az a félelem tartott vissza, hogy affektálónak fogtok tartani. Különben azt mondtam volna Péterrel: Jó nekünk itt lenni, építsünk magunknak három hajlékot.“ Mert az a gondolat valóban átszaladt a fején, hogy jó lenne ott a bayreuthi csendben megtelepedni, Cosima mellett és a tetralogia előadásának megszületése mellett. De most már Weimart sem hagyhatta, Pestet sem. A hercegnőnek pedig így válaszolt: „Nem értem, hogyan állíthatja, hogy Cosima és Wagner megtagadták Jézus Krisztust. Sohasem mondtak olyat, ami ezt igazolhatná. Wagner műveinek nyolc nyomtatott kötetében egyetlen szót sem talál ilyet. Bölcsészeti és vallási nézetei pontosan egyeznek igen sok jóbarátunk nézeteivel és ő ezeknek mindig mértékkel és tapintattal ad hangot. Wagner kétségkívül nem az orthodox és a vallási szokásokra figyelő keresztényekhez tartozik, de ezért mindjárt a hitetlenek közé kell számítani?“

Így vitatkoztak válaszokon és viszontválaszokon keresztül, de most már csak levelekben. Az abbé nem szeretett Rómába menni, mert ott kínos dolgokat hallott mindenkiről és mindenről, amit szeretett: Cosimáról, Weimarról, Augusztól, Magyarországról. Most is elkerülte Rómát, ment Horpácsra gróf Széchenyi Imréhez, ahol megint Mihalovics Ödönnel volt együtt. Széchenyi gróf valami harci indulót komponált, azt átírta és olyan alaposan letette zongorára, hogy szerzője elámult saját talentumán, mikor meghallotta. Hármásban mentek Doborjánba is, ott megint bőségesen folyt a bor a parasztok számára s mikor a falu világhírű szülötte elbúcsúzott tőlük, még a templom harangját is meghúzták tiszteletére.

Aztán Pest következett megint. A kedves arcok, az állandó mosolygás, amely mindenütt fogadta. Hans Richter már ott volt, Eötvös csakugyan haza-

hozta. Javában dolgozott, most is zenekari hangversenyt adott. Három pap ült az első sorban: Haynald, Ipolyi, Liszt. Jöttek a mindennapos meghívások. Sokat járt Pulszky Ferencékhez, összebarátkozott Polixenával, a házikisasszonnyal. Járt Augusztékhoz, akik a telet Pesten szokták tölteni. Tanítványai is sokasodtak. És bármennyire húzta is a Zeneakadémia dolgát a hivatalos útvesztő, végre mégis csak a képviselőház elé került a törvényjavaslat. Nem ment éppen simán, az ellenzékiek meg-megpiszkálták a kérdést, sőt akadt egy honatya, aki kíváncsian közbekiáltott: „Ki az a Liszt Ferenc?” De amit Deák és Andrássy megígértek, annak mennie kellett. Hetvenhárom február kilencedikén az abbé kinyitotta a Pester Lloydot és abban azt olvashatta, hogy a parlament megszavazta a Zeneakadémia felállítását. A kocka el volt vetve, Carolyne nem remélhette többé, hogy barátja mellette fogja tölteni az öregség éveit.

Nem, ezeket az éveket nem adhatta Carolyne-nak. Hatvanegy éves elmúlt, bármely pillanatban jöhetett valami orv betegség, amely végez vele, bármilyen erőteljesnek és egészségesnek érezte is magát. És most szeretett volna élni is már egy kicsit, aki tízéves kora óta szakadatlanul csak dolgozott. Szeretett volna jó muzsikát hallgatni, örömmel learatni hosszú évek szerzeményeinek előadását Európa városaiban, megülni Weimarban Olga báróné mellett és gyönyörködni Pesten abban, hogyan nő, izmosodik, terebélyesedik egy fiatal világváros zenekultúrája az ő pusztá nevéből és jelenlétéből, hogyan lépnek rá magyar tehetségek az ő irányításával a világhír útjára. Mindezt, bármily fájó szívvel, félredobta volna, ha Carolyne-nak még szüksége lett volna rá. De Carolyne-nak ő nem kellett többé. Carolyne rengeteg kötetből álló egyházbölcsészeti műbe kezdett bele, annak élt teljesen, barátja csak második helyen szerepelt életében, s ha törődött is vele,

abban szabadjára engedte minden Cosima-gyűlöletét és elfogultságát.

Szép és kellemes volt az élet, így szabadon. Lassanként rájött, hogy a heves elhatározások, az életre szóló nekifutások, a keményen felfogott elvek céltalanok és kényelmetlenek. Nem akart egyebet, mint derűsen élni kedve szerint, amíg Isten engedi. Ha olykor kedve támadt, főleg mikor nem kérték, zongorázott is a közönség előtt. Utolsó nagy elhatározását is szegre akasztotta: meg akart tanulni magyarul. Mikor a Zeneakadémiát megszavazták, felébredt benne a lelkiismeret. Talált egy kellemes ügyvédembert, aki igen jól beszélt franciául, azzal összebeszélt, hogy órákat vesz tőle. Nagy dérrrel-durrall fogott neki, az első órán megkérdezte, hogyan mondják ezt magyarul: „Je suis Hongrois.“

— Én magyar ember vagyok, — mondta lassan tagolva, tisztán a műkedvelő nyelvtanár.

Ő nagy igyekezettel mondta utána. Igen nehezen ment. A második órán már egészen homályosan megmutatkoztak előtte a különös keleti nyelv nehézségei. Ennek a nyelvnek egész rendszere és szelleme minden nyelvtől különbözött. Más volt, mint a latin, más, mint a francia, német, angol, olasz. Ezeket a nyelveket mind jól tudta, de a magyar tanulásnál semmi hasznukat nem tudta venni. Vett vagy öt órát, akkor előfordult az a szó, hogy „tán- toríthatatlanság“. Még a papírról leolvasni is alig tudta, nemhogy kimondani. Nekiszaladt tízszer is, nem ment. Mestere megpróbálta a szót részekre bontani és képzőnként emlékébe rögzíteni. Nem ment így sem. Ezzel az egyetlen szóval elkínlódott egy álló negyedóráig. A következő órát már lemondta. Öngúnnal állapította meg azt a véletlent, hogy nagy elhatározása éppen ennél a szónál tántorodik meg. De beletörődött. Danielen járt az esze, a felejtethetetlen fiú utolsó óráin. Akkor a haldokló gyerek valami magyar verset mondott el neki. A

haldokló értette, ő nem. Semmi módon nem lehetett most már tudni, melyik lehetett az a magyar költemény. Pedig fájdalmas édességű balzsam volna tudni. De az akkor érthetetlen szavak örökre elvesztek. Ezekért akkor érdemes lett volna magyarul tudni. Most már arra az időre, ami még hátra van, meglesz a magyar nyelv nélkül.

Volt nyelve, amelyen honfitársaival megértethette magát. Jókai, a magyarok leghíresebb írója, most hallotta először zongorázni, s amit írt róla, azt lefordították neki. „Ahogy Liszt bánik a zongorával, azt szavakkal leírni nem lehet. Mikor ő arra a sokfogú szörnyetegre ráteszi kezét, az megszűnik zongora lenni, valami élő csoda lesz belőle, mely hangjában fenyeget, mint az Apokalipszis réme ledörög ránk. Aztán meghunyászkodik a rém és elkezd beszélni lágyan a szív mély titkairól, miknek számára szó nincsen; megfogja a holdsugarakat s a csillagsugarakat és azoknál fogva közelebb húzza hozzánk az egész mennyböltot: azt hiszem, most mindjárt felrepül, hanem azután mikor rágyújt megint a harci indulóra és elkezdi magyarázni Széchenyi Imre csatariadóját, akkor azt hisszük, hogy az eszelős gép nekigördül és odakartácsol a... majd kifelegtem, hogy hova. Liszt zenéje nemcsak gyújt, de melegen is hagy.”

A célzást már értette az abbé: az ő zongorája az osztrákoknak kartácsol oda. Már beletanult a magyar közélet hangulataiba. És már tudta, hogy mit feleljen, mikor tapogatództak nála, milyen választ adna, ha Damjanich Jánosné, a vértanútábornok özvegye felkérné jótékony célú hangversenyre? Mert tartottak tőle, hogy állami kinevezés előtt állván, talán kényesnek fogja találni a dolgot.

— Természetesen fellépek, — felelte azonnal, — királyi tanácsos vagyok, s ha a király erre vonatkozólag tanácsot kérne tőlem, azt tanácsolnám neki, hogy a hangversenyt meg kell tartani.

Fergetegesen tapsolták. Végigzongorázta az egész estét, csak egy Semsey grófné énekelt közben. Örült neki, szerette a tapsot, mutatta is, hogy örül neki. Boldoggá tette, hogy szeretik. Lelke mélyén a Cosima szeretetére vágyott s ezt a szeretetet nem érezte úgy, ahogy vágyott utána. Szívében betöltésért sóvárgó, szomjas pont maradt ez. A világ tapsai ezt a sajgó pontot simogatták.

Mikor tavasszal megkezdte rendes évi tartózkodását Weimarban, ott is nagy öröm várt rá. Kitűzték előadásra az ő Krisztus-oratóriumát. Helyszínül a protestáns templomot választották. Valaha rémületen visszahőkölt volna ennek még gondolatától is. De most már békességet hordott megnyugvó szívében. Reverendája most lett igazán Isten ruhája. Akárhogy prédikált is leveleiben a Savonarola fenyegetéseit harsogó Carolyne, ő katolikusabbnak érezte magát, mint valaha és a maga Istenét ott tudta a protestáns templomban.

Hosszú ideje nem volt ekkora boldogságban része. Maga vezényelte a bemutatót. Különös mű volt ez: már önmagában véve lehetetlen. Mert oratórium volt a szó betű szerinti értelmében, imádság, amely feltételezte a mise misztériumát. Prédikáció volt, amelyet csak mise közben lehetett megtartani. Nem is másnak muzsikálta ezt, hanem magának. El akarta zenélni a maga módja szerint az Istent. Hosszú éveken át tanulta a bibliát és az egyház dogmáit, hogy megérthesse, ami Krisztusból emberi ésszel megérthető. Három nagy részre osztotta az egész művet: Krisztus születésére, életére és halálára. Összesen tizenhárom tételt tartalmazott a három főfejezet s az egészet Ézsaiás próféta jövődölése vezette be. Kezdődött az angyalok karácsonyi hiradásával és végződött a feltámadással. Közben megkomponálta a hegyi beszédet, a miatyánkot, az egész passziót. Óriás alkotás volt és egészében véve magasztosan meddő. Mert igazi célját csak akkor

szolgálhatta volna, ha az egyház eltörli a mise eddig kialakult szerkezetét és ezt teszi helyére.

Nagy eseménynek számított a bemutató, messze földről zarándokoltak hozzá az emberek. Cosimáék átjöttek Bayreuthból, Pestről pedig egész különítmény érkezett: Apponyi Albert, Ábrányiék, Siposs, Mihalovics, továbbá egy Végh János nevű dunántúli földbirtokos, aki kitűnő művelője volt a zenének. Wagner és Ábrányi egymás mellett ültek. Ábrányi nem állhatta meg, hogy a zene mellett Wagnerre is ne figyeljen olykor. Wagner, az istentelen, egész előadás alatt meg sem moccant, lehúnyott szemmel hallgatta apósát Krisztusról beszélni.

A magyar vendégek elmondták a szerzőnek, hogy ősszel nagy dolog készül Pesten: megrendezik a Liszt-jubileumot.

— Milyen jubileumot?

— Az ötven éveset, — felelte Ábrányi, — a mester zenei aranymiséjét. Most lesz ötven éve, hogy először fellépett Bécsben.

— Az ám, csakugyan. Erre nem is gondoltam. Igazán nagyon örülök neki. Szép lesz, ha megérem.

Megérte. Egész nyara Weimarban telt el, aztán megint meglátogatta Cosimáékát, Hohenlohe biborost, a Wartburgot és mindössze három hétre ment le Rómába. Három hétig türelmesen hallgatta Carolyne szüntelen szemrehányásait, Wagnerékre vonatkozó szidalmait, Wagnerre és Cosimára vonatkozó heves antiszemita kifakadásait és jóslatait arról az irtózatosságon, amely az abbét a poklok lángján fogja gyötörni. Ő igyekezett nem vitatkozni. Ha néha már muszáj volt szólani, abból órákig tartó új vita-áradat következett. Utolsó este még össze is veszték, még pedig D'Agoult grófné felett.

— Én persze kényelmetlen vagyok magának, — mondta Carolyne, — D'Agoultné, az igen, az kényelmesebb volt. Mert az únta magát és nem törődött

a dolgaival. A gyermekeivel sem törődött. Ugyis néz most ki Cosima.

— Nézze, Carolyne, hagyjuk ki D'Agoultnét a játékból. Nem akarok róla beszélni.

— Jól van, csak védje azt a zsidóasszonyt.

— Bocsásson meg, zsidóasszony, az talán túlzás egy kicsit. Tőlem a nagyapja akárki lehetett, ő mégis csak D'Agoult grófné született Marie de Flavigny, nem pedig egyszerűen zsidóasszony.

Ezen indult el a szóváltás. Egy óra hosszat veszekedtek, egy óra hosszat kibékültek. Aztán az abbé homlokon csókolta a hercegnőt és megkönnyebbült szívvel lépett ki a kapun. Mint vizsga után a diák, aki alig várja, hogy utazzék vakációra. Még el sem indult a vonat, ő már boldog volt a római pályaudvar köszénfüst-szagától is.

De Bécsbe már egy tizenegy éves fiúcskával érkezett. Ez nem volt más, mint a Blandine fia. Ollivier, aki a háború alatt kibukott a miniszterelnöki székből, az új francia éra alatt Olaszországba költözött a fiával. Most Firenzében találkájok volt, após-nak és vőnek. Ollivier elhozta a kis Danielt is, aki nagyon emlékeztetett boldogult anyjára is és nagybátyjára is, aki után nevét kapta. Kedves, élénk gyerek volt. Nagyapja úgy megszerette, hogy nem akaródzott tőle megválnia.

— Add ide nekem ezt a gyereket, elviszem magammal Pestre, hadd nézze végig a jubileumomat. Szép emlék marad neki egész életére. És a bécsi világkiállítást is megmutatom neki útközben.

Ollivier aggodalmaskodott, de a gyerekekkel nem lehetett bírni többé. El kellett engedni. Nevelőjét mellé adták, gyorsan csomagoltak neki, a gyerek izgalmas örömmel mászkált a vasúti koci folyosóján, minden kilincset megpróbált, az ablakokat leengedte és felhúzta, roppant boldog volt. Bécsben összebarátkozott a hozzá hasonló korú ifjabb Liszt Ferencsel, az Eduárd fiával. A család együtt nézte

meg a kiállítást, a gyereket elvitték a Práterbe. Az abbé minduntalan meghatódott, mikor a kis Daniélre nézett, mert fia jutott eszébe róla.

A pesti jubileum előtt még lakást kellett változtatnia. Miska inas már készen volt a költözködéssel: a holmi átkerült a Nádor-utcai házból a Hal-térre. Itt két szobája volt a Zeneakadémia leendő elnökének. Mivel lakását és fűtését a zeneakadémia költségvetésébe kellett beleilleszteni, igyekezett mennél takarékosabban meghúzódní. Nem is volt szüksége többre igénytelen életmódjában.

A tanítványok már az új lakásban jelentkeztek. Volt köztük egy új, Ravasz Ilonka nevű. Ettől már első pillanatban el volt ragadtatva. Igen tehetséges zongorásnak is mutatkozott a leány, de tehetségénél még többet mondott egyénisége. Azzal kezdte, hogy mindig nevetett. Valami vulkáni jókedv feszítette belülről, amely minden lehető és lehetetlen alkalommal kibuggyant belőle. Irgalmatlan rossz kiejtéssel beszélt németül, elég volt két szót szólnia, ez már hangos kacagásra indította az abbét. Izgő-mozgó lény volt, soha egy percig nem maradt nyugton, tett-vett, perdült, mint az ördög-motolla. És mindezekhez még igen csinos is volt, valami tűzrőlpattant, kackiás báj tette vonzóvá.

A jubileum előtt megérkezett Meyendorff báróné. Ugyanazzal a vonattal jött Dönhoff grófné, Schleinitz grófné és báró Loën, a weimari intendáns. Egy másik vonattal jött Brand Marianne, az operanékesnő, Bösendorfer, a zongoragyáros, Bibescu hercegnő. Megjött Goldmark Károly, keszthelyi származású fiatal zeneszerző, aki Bécsben tartózkodott. Megjött Sophie is, a kedves Sophie Menter, aki nemrég ment feleségül Popperhez, a csellistához. Prágából jött a konzervatóriumi igazgató, Münchenből a zenetörténeti professzor, ujságírók Párizsból, Bécsből, Berlinből, megszámlálhatatlan

nevezetesség. A külföldi vendégek a magyar állam vendégei voltak, Eötvös báró meghagyta a rendezőbizottságnak, hogy senkit sehol ne hagyjanak fizetni.

A több napra beosztott ünnepség azzal kezdődött, hogy november nyolcadikán este a Hal-téren megjelent a katonabanda. A tér minden házának minden ablakát gyertyákkal világították ki. Rengeteg tömeg szorongott a téren. A zenekar az ő szerzeményeit játszotta. Többször meg kellett jelennie az ablakban, mennydörgéssel is felért az éljenzés. Utána a Hungáriában ismerkedési estély volt. Haynald, gróf Mailáth György, Trefort, az új kultuszminister és Mihalovics fogadták a vendégeket. Sűrű sokaság, pohárköszöntők a hideg büffé mellett, tolongás, mindenkihez egy-két szó. Másnap délelőtt a Vigadóban hangverseny. Haynald, Ráth Károly főpolgármester, Apponyi Albert, Augusz és Karácsonyi Guidó, mint küldöttség jöttek érte. Minden jegy elkelt. Ünnepi kantáté, írta Gobbi. Királyi Pál díszmagyarban szónokol, bíborvankoson arany babérkoszorút hoznak. Felolvassák a főváros alapítólevelét a Liszt-ösztöndíjről, amelyet míg él, ő fog kiosztani. Aztán a üdvözlések hosszú sora, mindmegannyi magasztaló szónoklat: Weimar, Lipcse, Bécs, Jéna, Sopronmegye, se vége, se hossza. Gyors ebéd, öt órakor már megint ünnepség, Richter vezényli a Krisztus-oratóriumot. Másnap üdvözlések, este díszvacsora. Teméntelen távirat. Köztük Cosima és Wagner hosszú távirata versben. Aztán kirándulás Esztergomba. Simor hercegprímás, ünneplés, éljenzés, szakadatlan zsongása a féktelen magasztalásnak és nemzeti örömek.

A hivatalos jubileumi napok után a külföldiek elutaztak. De az ünneplés nem szűnt meg. Minden áldott napra esett valami estély, amelyet az ő tiszteletére rendeztek. Már ő is sokallta. És nyilván más is sokallta, mert nemsokára felütötte fejét egy

diszsonáns hang. Gregus Ágost, akit előtte kitűnő és neves esztétának mondtak, a Kisfaludy-Társaság ülésén szerepelvén mesét adott elő hallgatóinak arról az anyáról, akinek két fia van, egy hű és egy hűtelen, s az anya a hűtelent szereti jobban.

— A haza, — fejezte be meséjét az előadó, — Aranyát lisztnek nézi csak, de Lisztjét bearanyozza.

Franci másnap már tudomást szerzett a támadásról. Lefordították, vagy mindenestre megmagyarázták neki a szójátékot. Barátai siettek vigasztalni, szerintök ez a Gregus mindenáron kedvében akar járni az öreg és elbetegesedett Arany Jánosnak s erre ezt a nem éppen szerencsés módot választotta. A sajtó is beleszólt a dologba és megvédték Liszt Ferencet, aki éppen most költözött haza hazájába, tehát a támadás sohasem érhetette igaztalanabbul, mint most.

Őt nem nagyon izgatta a dolog. Más érdekelte most: az az elragadó lány, Ravasz Ilonka. Minden órán jobban és jobban megszerette, a leány is többet mutatott iránta művészeti hódolatnál. Bár hozzászólt, hogy hatvanegy éves kora és hófehér haja egyáltalában nem zárja ki a nők érdeklődését, sőt az inkább nőttön-nő most is, ezzel a fiatal jószággal szemben kissé zavartnak érezte magát. Meg aztán az ifjú leány típusát szentnek és érinthetetlennek tekintette egész életében. De azért annyit megengedett magának, hogy valami ürüggyel az órák után még ott tartotta egy kicsit és beszélgetett vele. A leány zabolátlan jókedve, tehetséges humora, mindig nevetető tereferéje gyönyörködtette és felűdítette. Aztán meg szerette hallgatni, ha Ravasz Ilonka erősen cigányos stílusban magyar nótákat zongorázott neki.

Egy ilyen téli alkonyon az órák után megint kettesben beszélgettek. Egyik fiúnövendék láthatóan csapta a szelet a szép lánynak és Franci atyai

jóindulattal, de lelkében nem minden önkéntelen féltékenység nélkül, bölcs tanácsokkal szolgált neki: a mai világban egy fiatal lánynak nagyon kell vigyáznia magára. Ilonka hallgatott egy darabig, aztán kibökte. Nem szomorúan, inkább vidáman csúfolva önmagát:

— Nagy marha vagyok én, mester. A jótanácsok elkéstek. Ha anyám tudná, agyon váгна.

— Micsoda? Hát maga...

— Ugy bizony, — bölintott a lány, — hittem valakinek. Már ez maga is nagy baj. De az első csirkefogó után még egy másiknak is hittem. Illetve nem is voltak csirkefogók. Én voltam számár. Illetve nem is voltam számár. Nem bántam meg, mert nem tudja senki, csak a mester. Az a bajom, hogy szerelem nélkül tíz percig sem tudok élni. Nekem okvetlen muszáj szerelmesnek lenni, ilyen marhát nem látott a mester, mint én vagyok.

Rettenetes német beszéde olyan aranyos volt, hogy Franci szerette volna ott nyomban összevissza csókolni. De türtőztette magát.

— Most is? — kérdezte nevetve, de egy kis rejtett szívdobogással.

— Én? — kacagott a leány. — Csak a vak nem látja, hogy olyan szerelmes vagyok a mesterbe, mint egy állat.

Franci felállott. Már oroszlán volt, aki ugrani akar a zsákmányra.

— Ha szeret, miért nem csókol meg?

A leánynak egyszerre eltűnt hangos jókedve. Halkan, boldogan rebegte:

— Nem tudtam, hogy szabad.

Hátra hajtotta fejét, behúnyta szemét és üdvözülden várta a csókot.

XII.

Annyit jubiláltak, köszöntötték és ünnepelték, hogy mikor Weimarban is Liszt-jubileumra kezdtek készülődni, ettől megijedt. Annyira fáradt volt már, hogy nem győzte volna. Értesítést küldött Weimarba, hogy az idén nem megy oda. Lement Rómába. Tartott ugyan tőle, hogy Carolyne minden áldott napját el fogja rontani, de tudta, hogy rendelkezésére áll a Villa d'Este, annak isteni csendjébe bármikor elmenekülhet, ha Carolyne hangos gyűlöletét Cosimáék ellen már nem lehet kibírni.

Igy is volt. A Villa d'Este csobogó szökőkútjainak édes csendjében komponálgatta a Szaniszlót. Az első rész zongorakivonatát meg is csinálta, de a továbbiak szövegrészével nem értett egyet. A szöveget pedig nem más írta, mint Cornelius, a zeneszerző, akinek opera-bemutatója alkalmával Weimarban az emlékezetes botrányt rendezte Dingelstedt. Cornelius az író tollat is jól forgatta, a Szaniszló szövegére a hercegnő kérte meg. Az abbé tehát elküldte neki a hátralévő szöveget bő magyarázatokkal az átdolgozásra vonatkozólag. Cornelius azonban az átdolgozást már nem hajtotta végre. Meghalt. A Szaniszló abbamaradt, a hercegnő haragudott.

A hercegnő mindenért haragudott és nem mult el nap anélkül, hogy valamilyen értesülést diadalmas kárörömmel ne dörzsölte volna barátja orra alá, ha az Rómában tartózkodott. Most például mindig Bülowval hozakodott elé. Bülow igen különös változáson ment keresztül: elfordult a Wagner-Liszt-iskolától és Brahmsot kezdte tartani a világ zenei megváltójának.

— Tessék, — mondta Carolyne, — ezt megérdekelte. Ez az ember a fejét le hagyta volna vágatni magáért. De maga a bayreuthiak mellé állott. Cosima csábítójával elárulta Bülowt. Itt az eredmény. Ezt az embert kár volt elveszteni.

— Nagyon sajnálom Hansot, de ami vele történt, az természetes. Az ő Wagner-rajongása a végén már betegesen mesterkéltségre jutott, a féltékeny ember idegbaja volt, semmi más. Mikor Cosima otthagytta, nem maradt több oka, hogy ebbe a rajongásba tovább is erőszakkal belelovalja magát. Elfordult attól, aki az életét tönkretette. És nem felém fordult, aki szível-lélelkel wagneriánus vagyok, hanem Brahms felé, aki nekem is ellenségem és Wagnernek is ellensége. Hans természettől fogva olyan lélek, akinek rajongani kell valakiért. Hát most Brahmsot kereste magának. Beteg ember szegény, nem is szabad rá haragudni. Nemrég kijelentette, hogy Baumgartner jezsuita atya nagyobb író, mint Goethe. De zongorázni mégis csak ő tud én utánam legjobban. Pesten ki is fogom járni, hogy az én zeneakadémiámhoz meghívják a haladók zongoratanaszékére.

— Magával nem lehet vitatkozni.

— Mikor igazam van, csakugyan nehéz velem vitatkozni.

— Jól van, hagyjuk ezt. Mi van Miskával?

— Elhelyeztem kórházba. Nagyon rossz bőrben van szegény.

Miska inas, aki együtt utazgatott az abbéval, a Villa d'Estében rosszul lett. Be kellett hozni Rómába. Az abbé mindennap meglátogatta a kórházban. A derék Miska lázas fájdalmaiban is azon sópánkodott, hogy gazdája, akinek Pestre kell utaznia, hogyan fog eligazodni nélküle a Haltéri lakás holmijai között.

— Ha valamit nem tetszik megtalálni, tessék csak átküldeni a Friedrich-féle vívőiskolába, ott szolgál a barátom, Csepregi András, aki egyszer-kétszer már kisegített nálunk: az jól el tud igazodni a lakásban.

— Jól van, Miska, most ne azon törje a fejét, hanem imádkozzék, hogy meggyógyuljon.

— Nem fogok én már meggyógyulni soha.

Az orvosok nem igen tudták, miféle belső baja van az inasnak, de annyit láttak ők is, hogy aligha húzza sokáig. Az abbé pedig már értesítést kapott Augusztól, hogy igyekezzék Pestre, mert a Zeneakadémia körül baj van. Utazott tehát inas nélkül.

Mikor benyitott a gondosan lezárt és lelakatolt Hal-téri lakásba, azonnal látta, hogy itt járt valaki. Rendetlen össze-visszaságban álltak a bútorok, fiókok kihúzva, holmi szétdobálva. Semmi kétség, itt betörő járt. Mindjárt rendőrt hívtak. A tettest rövidesen megtalálták. Eszébe jutott, hogy Miska inas a Friedrich-vívóiskola szolgájáról beszélt: mennyire be van avatva az a ház dolgaiba. Csakugyan ő volt a tettes. Aranykoszorút, ezüstkoszorúkat és fehérneműt lopott, a zálogházi cédulát meg is találták nála. Az abbé kiváltotta a holmit és visszarakta a helyére, mit hova kellett. Igazi értéktárgyai már nem voltak nála. Azokat a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta volt. Már ott is volt a múzeumban a Beethoven zongorája, az ezüst hangjegytartó, a drágakövekkel kirakott színarany karnagyi pálca és a Báthory díszkardja.

A Zeneakadémia körül valóban bajok voltak. Zúrzavaros volt a helyzet, nem lehetett megállapítani, hogy a bajnak hol a gazdája. A kultuszminisztérium egyik osztálya a másikat okolta, a másik az egyiket, de mindenütt egyhangúan azt mondták, hogy nincs elég pénz. A rendelkezésre álló pénzből nem lehet Zeneakadémiát csinálni. Aztán meg Trefort még egyebet is mondott:

— Kedves mester, meg kell őszintén vallanom, hogy a Zeneakadémiával szemben bizonyos körökben bizonyos idegesség észlelhető. Vannak, akik attól tartanak, hogy ezen a Zeneakadémián nem fog eléggé érvényesülni a magyar zenei szellem. Ne kívánja tőlem, hogy neveket mondjak, általában maradjon ez az egész beszélgetés magunk között.

— Nem nehéz kitalálni, hogy ez a Tisza Kálmán

félelme. Már több oldalról hallottam. De ez a félelem alaptalan. Először is nevetséges egy intézmény magyarságát tőlem féltetni, a rapszódiaák szerzőjétől. Másodszor pedig Erkel Ferencnek vezető szerepet szántunk, ő elég biztosítékot jelenthetne Tiszáéknak is.

— Engem nem is kell meggyőznie. De nem győzné meg magát Tisza Kálmánt?

— Kegyelmes uram, ezt ne kérje tőlem. Én nem kereshetek fel senkit olyan ember módján, aki állásba akar jutni. Én boldogan tértem vissza hazámba, hogy itt töltssem öregkoromat és amennyire még bírok, dolgozzam a magyar zenekulturáért. De ne feledjük el, hogy engem hívtak. Az egész közvélemény, a sajtó, a kormány, mindenki. Most menjek kelletni magam és kínálkozni egy-két embernek, akiknek nem kellek? Ezt nem tehetem. Akinek kifogása van, jöjjön el hozzám és mondja meg. Felnőtt emberek vagyunk, meg fogjuk egymást érteni.

— Kérem, én nem erőltetem. És ismétlem, a Zeneakadémiát a magam részéről fel akarom állítani. De ennyi pénzből nem lehet. Konzervatórium is kell bele, állami színésziskola is kell bele. Lehetetlen. Rendelkezésünkre áll huszonötezer forint. Megcsináltattam a színésziskola számvetését. Azt magát nem lehet kihozni tizenháromezer forinton alul. Marad a zenei részre tizenkettő. Lehetséges ezt ennyiből nyélbe ütni? Lehetetlen.

— Így persze hogy lehetetlen. De nekem a színeszképzéshez semmi közöm és konzervatóriumra sincsen szükségem. Ezekről a tervek legeljén szó sem volt. Én most is ott tartok, ahonnan annakidején még Eötvös báróval elindultunk. Magyar zeneakadémiát kérek, egészen kevés tanszékkel. Szükség van egy zeneelméleti tanszékre, egy egyházzenei tanszékre, egy speciális magyar zenei tanszékre és végül egy zongoratanyszékre, de haladott zongoraművészek számára. A tanárok névsorát így képze-

lem: a magyar muzsikát adja elő Erkel, a zeneelméletet Volkmann, a zongoratanaszékre ajánlom Bülowt, az egyházzeneire pedig a regensburgi Witt doktort, a Cecilia-Egylet elnökét. Én vállalom az egész intézet vezetését. Ez öt tanár. Kell még egy titkár, arra Ábrányit ajánlom. Miért ne futná erre a pénz, ha nem költjük el színésziskolára, amiről szó sem volt?

Trefort pontonként belement ennek a tervnek tárgyalásába. Adatokat kért Bülow és Witt felől, számolgotott, tanakodott. Végül is abban állapodtak meg, hogy az abbé mindezt memorandumban fogja kifejteni, a minisztertanács aztán majd dönt föléle. Ő tehát megcsinálta az emlékiratot. Kifejtette, hogy az ő képzeletében élő zeneakadémia magasabbrendű intézet, amely alsóbbfokú zenei neveléssel nem foglalkozhatik. Arra jó a Nemzeti Zenede, amely derekasan megállja a helyét. Tanítsa a Zenede a zongorán kívül a többi hangszert is. Írásban is ajánlotta Bülowt és Wittet. Kifejtette, hogy a megnyitás előtt még nagy szervezési munkára van szükség, könyvtárat kell összeállítani, zongorákat és hangjegyeket beszerezni, minderre egy esztendei dotáció el fog menni. Ha tehát most rögtön megtörténnek a kinevezések, a Zeneakadémiát csak jövőre, hetvenhat őszén lehet megnyitni. Az emlékirat elment a minisztériumba. Ő nem tehetett mást, mint hogy várja az eredményt.

Amíg várt, akadt, ami foglalkoztassa. Wagner anyagi zavarokba keveredett. A részjegyek nem fogytak eléggé, az eddigi készpénz elment, hitelt nem kapott, az építkezés megállt. A német sajtó túlnyomórésze ellenségesen kezelte a bayreuthi tervet, ez nem használt a tőkegyűjtésnek. Wagner hangversenyekkel próbált pénzt szerezni. Béccsel már megállapodott és szeretett volna Pesten is rendezni egyet. Mihalovicsnak és Richternek írt, hogy nézzenek szét a pesti hangversenyéletben. Azok

mindjárt neki is vágtak a szervezésnek, elindították a sajtópropagandát, tárgyaltak és futkostak. A lapok sűrűn írták, hogy a nevezetes Wagner Pestre jön hangversenyezni. Mikor a munkában már jól előrehaladtak, Wagner váratlanul azt közölte velök, hogy csak akkor hajlandó Pestre jönni, ha biztosítják őt, hogy a hangverseny jövedelme ötezer forintnál nem lesz kevesebb. A két Wagner-rajongó most sarokba szorult. Fellármázták az egész pesti zenei világot és most szégyenben maradnak: ekkora bevételt Pesten elérni egyszerűen lehetetlen, az egész városban nincs is akkora terem, amelyben normális helyárrakkal ekkora összeget meg lehessen forgatni. Kétségbeesve tanakodtak, hogy mitévők legyenek. Végül Michalovicsnak támadt az a gondolata, hogy ha Liszt Ferenc nyilvános felléptét hirdetni lehetne, a helyárrakat alaposan fel lehetne csavarni.

Ő első szóra igent mondott. A Wagner-zene ünnepi hajléka forgott kockán és Cosima jövőjének nyugalma. Richter elutazott Wagnerhez letárgyalni a műsort és egyéb részleteket, Mihalovics pedig szaladgált és lihegett tovább. A páholy árát ötven forintra tette, a körszék árát az első sorban húsz forintra. Soha még ilyen drága hangversenyt nem hirdettek Pesten. De az előzetes hirdetésekben a Wagner és Liszt nevek szerepeltek. A jegyeket vásárolták. Mihalovics ötlete bevált.

Wagner és Cosima egyaránt gondterhelteknek és fáradtaknak látszottak. Kedvetlen volt mind a kettő. Még a pesti anyagi sikernek sem tudtak eléggé örülni.

— Ez semmi, — legyintett Wagner komoran, — egyetlen vízcsepp, mikor nekem tenger kellene. Az építkezés áll.

A próbákat a Nemzeti Színházban tartották, az első emeleti teremben. S a próbált művek között szerepelt egy vadonatúj Liszt-szerzemény is. Strassburgi harangok volt a címe. Longfellow egy költe-

ményéből vette hozzá a gondolatot. Lucifer ördögei egy éjjel megtámadják a strassburgi székesegyházat, tönkre akarják tenni az oltárt, a képeket, a keresztet és az ereklyét, de a megtámadott templom védelmére odasiet az angyalok kara. A csatában az angyalok győznek, Lucifer a viharos éjszakában toványargal az ördögsereggel. S az angyalok rázendítenek a diadalmi karénekre.

— Te Franci, — mondta Wagner, — ez nagyon szép. Szinte irigylem, hogy nem én írtam.

— Igazán? Boldoggá teszel.

— Roppant tetszik nekem. Különösen az a két ütemnyi motívum a haranggal, az kitűnő.

Elgondolkozva dúdolta többször is, nagyon tetszett neki. De egyébként ez volt az egyetlen jó szó, amit a próbák alatt kiejtett. Idegesen veszekedett a zenészekkel, panaszkodott, hogy folyton jönnek-mennek az érdeklődők, nagy lármával küldött ki minden oda nem tartozót, belülről bezárta az ajtókat, a kulcsokat zsebrevágta és tovább verekedett. Kiméletlenül próbált és zsarnoki módon dolgoztatott mindenkit, de neki lett igaza, az előadás úgy ment, mint a karikacsapás.

A hangversenyt a Strassburgi harangok száma nyitotta meg, aztán az abbé Esz-dur zongoraversenye következett. Wagner maga ült be a nagydobhoz s a közönség, amely izgatottan leste az Európa-szerte annyit emlegetett érdekes embert, nem is sejtette, hogy az már bent ül a zenekarban. Mikor aztán a Siegfried-gyászinduló következett és Wagner most már vezénylői minőségben lépett ki a dobogóra, furcsa dolog történt: a hátrább ülők annyira kíváncsiak voltak, hogy felállottak, ettől felállottak az előbb ülők is, végül felállt az egész terem és azt lehetett hinni, hogy Wagner iránt való különös tiszteletből álltak fel. Ő maga azt is hitte. Legalább ez látszott abból a büszke fejtartásból, amellyel a ritka kitüntetést fogadta.

— Igaza van, — mondta magában az abbé, — ezt így kell fogadni. És ez jár is neki, de ezek még nem tudják.

A Wagner-zenének erős sikere volt. A Siegfried-gyászindulót még egyszer követelték, a kovácsdalnak is nagy sikere volt. De a tapsok különbsége megmutatta, hogy a telt ház a két művész közül melyiknek szólt inkább. Mióta ebben a teremben hangversenyeket rendeztek, az abbé tapsa volt a legnagyobb, amely itt valaha elhangzott. És neki magának is fiatal virtuózkorának emlékei közé kellett visszamennie, ha ehhez a tapshoz hasonlót keresett. A hangverseny végén Wagner megölelte és így szólt:

— Hallod-e, te elhomályosítottál engem!

Nevetve mondta, de nem minden könnyed bosszúság nélkül. Cosima ott állott mellettök és nem szólt semmit. De arcára volt írva, hogy amit Wagner nevetve mond, azt ő komoly bosszúsággal hallgatja el. S az apa zavartan mosolyogva, a siker örömének és Cosima kedvetlenségének zavaros, kevert hangulatában lépett egyik lábáról a másikra, szinte olyasmit érezve, hogy most valami tilosat követett el.

A sajtón is meglátszott, hogy hazájában a siker milyen fokára jutott a Doborjánból ötven éve elindult kisgyerek. A Fővárosi Lapok ezeket írta róla: „Ennek az oroszlának csak a haja őszült meg, de lelke tüze fiatal maradt. Ahogy ő álmodozik a zongorán, az a megtisztult fiatalság édes álma. Ahogy szenvedélyét kifejezi, az az erejének teljét érző férfiszív hatalmas vihara. Szinte szomorú elgondolni, hogy ami egyszer ily tökélyvel van eljátszva, az nem marad meg úgy a világ számára, mint egy remek kép, vagy szobor, hanem elmosódik a légben“.

— Olvasta a Fővárosi Lapokat, mester? — kérdezte Ravasz Ilonka.

— Hogyan olvashattam volna, mikor nem ér-

tem? De Mihalovics lefordította. Az a cikk nagyon szép, még sincs igaza. Én nem mosódok el. A szerzeményeim itt maradnak utánam. Ha ilyet olvasok, különösen áldom az Istent, hogy pályát változtattam és nem zongoraművész maradtam, hanem zeneszerző.

Még jóformán el sem hangzottak a Wagner-hangverseny tapsai, mikor egy délben Trefort miniszter maga kopogtatott be a Hal-téri lakásba. Az abbé illő udvariassággal fogadta a vendéget.

— Személyesen hoztam el magának ezt az okmányt, mester. A kormány kinevezi a Zeneakadémia elnökének. A minisztertanács letárgyalta a memorandumot, amelyet előterjesztettem. Minden lényeges pont keresztülment. Most tehát csak az van hátra, hogy szívből gratuláljak. Én akartam lenni az első.

— És én szívből köszönöm. Ennél a munkalkalomnál nagyobb örömet nem szerezhett volna nekem senki. De milyen sokat kell még várni, míg ez a munka elkezdődhetik. Pedig nekem most már nagyon drága az időm.

— Hány éves, kedves mester, ha nem veszi rossz néven a kérdést?

— A hatvannegyedikben vagyok.

— Komolyan? Szinte nem lehet elhinni. Én ötvennyolc vagyok, de szeretnék ilyen férfias, szívós, egészséges benyomást tenni.

— Igen, — felelte az új elnök büszke hiúsággal, — kitűnő erőben vagyok és tulajdonképpen vétkezem, ha panaszkodom. Az egészségemmel nincs is baj, de van egyéb. Bülow lemondott.

— Nem jön Bülow? Nagy kár, nagyon sokat vártam tőle. Miért nem jön?

— Amerikai szerződést kapott, zongora-körútra megy. Most zongoratanár nélkül maradtunk. Ha csak az el nem vállalja, akire én gondolok.

— Kire gondol, mester?

Az abbé titokzatosan mosolygott, mint akinek valami igen jól sikerült csíny jutott az eszébe.

— Liszt Ferencre.

— Hiszen, ha vállalná... de erre kérni sem merjük... növendékekkel bajlódni, órákkal vesződni... remélhetem ezt a mestertől?

— Itt a kezem. Vállalom. Ha a kormány ilyen előzékeny és megtisztelő hozzám, ezt tőlem telhetően viszonzni szeretném.

Ennek azonnal elment a híre. Töméntelen szerencsekívánatot kapott, igen sokan keresték fel személyesen is. Erkel gyakran járt nála, hogy tanácskozzanak a szervezésről. Mihalovics is mindennapos vendég volt nála. A fiatal keszthelyi zeneszerző, Goldmark, is eljött gratulálni, egyszerűsmind operáját is bemutatta, a Sába királynőjét és elpanaszolta, hogy képtelen vele színre kerülni. A bécsi opera már elfogadta, de folyton halasztják, tologatják. Az abbé azonnal nekilátott, írt a bécsi operának, írt ugyancsak Bécsbe a közben közös külügyminiszterré lett Andrássy Gyulának. A sok látogató elég terhes volt, mert rendes személyzete hiányzott, mindig rendetlenség volt a lakásán és Miska inas felépülését hiába várta.

Meg is halt Miska inas a római kórházban. Helyette egy ravasz ábrázatú, cigányosan fekete, pohos ember állított be hozzá. Németül beszélt, de idegenszerű kiejtéssel.

— Nevem Knezovics Spiridion. Én vagyok a tisztelendő úr új inasa.

— Micsoda? Én magát soha az életemben nem láttam.

— Nem, kérem, én Rómából jövök. A hercegnő őfőméltósága vett fel engem és megparancsolta, hogy jelentkezzem. A bizonyítványaim is nála vannak.

— Ügy. És fizetést, miegyebet megbeszéltek részletesen?

— Igenis, mindent.

— Milyen nemzet fia maga, barátom?

— Montenegrói vagyok, de tudok németül, olaszul és magyarul is. Éppen ezért vett fel engem a főméltóságú asszony.

— Úgy. Mondja csak a nevét még egyszer.

— Knezovics Spiridion.

— Hát rendben van, Spiridion, az előszobából jobbra megtalálja a cselédszobát, nézzen körül és mindjárt csináljon nekem kávét.

— Igenis.

Spiridion tehát elfoglalta állását, amely kém-állás volt, nem egyéb. Már rövid idő múlva tapasztalta az abbé, hogy Carolyne hercegnő olyan pesti részletekről is értesült, amelyeket ő nem közölt vele. Mosolygott és nem vetett rá ügyet. Szerelmi kalandjait Carolyne már rég nem kérte tőle számon, különben pedig nem volt titka senki előtt semmi. Legfeljebb a szesszel való barátkozásáról írhatott volna Spiridion Rómába, azt pedig már régen nem vitte túlságba. Vörösbort ivott étkezéshez, Augusz pincéjéből való kitűnő szekszárdit, amelyből Weimarba és Rómába is mindig jutott küldemény, dél előtt szeretett sört inni, vacsora után pedig konyakkal keverte a vörös bort. De most már a könnyed fátyolszerű mánornál meg szokott állani és nem ment tovább.

Pesten most már nem volt dolga, míg a Zeneakadémiát meg nem nyitották. Elment Weimarba, hogy évenkénti tartózkodását letudja. Ott többek között gyászünnepélyt rendezett Kalergisné emlékére, aki nemrégiben meghalt. Nem is Kalergisné, hanem Mouchanoffné néven halt meg, mert rövid ideig egy Mouchanoff nevű orosz felesége volt, akivel azonban szintén nem sikerült a házassága. Utóbbi időben öreg és törődött volt már, alig emlékeztetett arra a ragyogóan szőke fiatal asszonyra,

aki a Chopint zongorázó fiatal zongoraművész varsói napjait olyan forrókká és édesekké tette.

Vele megürült a Wagner-rajongó hölgyek táborának legelső helye. Ezt most ketten vették birtokba egyszerre: Schleinitz grófné és Dönhoff grófné. Mindakét hölgy hevesen pártfogolta a Bayreuth-építő mozgalmat, minden ismerősükre részjegyeket erőszakoltak és minden lehetőt elkövettek, hogy a félbemaradt építkezés újra meginduljon. De az ő segítségök is csak csöpp lett volna a tengerhez képest, Wagnert elnyelte volna félbemaradt építkezésével együtt az anyagi katasztrófa, ha nem jelenik meg másodszor is Lajos bajor király. Hogy Wagner ezt hogyan csinálta, hogy nem, annak részleteit az abbé nem igen ismerte. Mindenesetre az történt, hogy Wagner és a király kibékültek és a bayreuthi építkezés teljes erővel újra megindult. Weimar után ő maga is odautazott Cosimáékhoz, mert látni akarta a felhúzott színházat és látni akarta őket újonnan épült otthonukban.

Emeletes villában találta őket. A villa előtt Lajos király fehér márványból vésett szobra állott, apollói szépségnek ábrázolva a fiatal uralkodót. A villa maga a Wahnfried nevet viselte, s a bejárat fölé írott nevet a ház bal- és jobbszárnyára iktatott verssorok magyarázták: a Wahnfried a sok tanakodás, tünődés, gond utáni békés megpihenést jelentette. A homlokzat emeletén teuton mitológiai falfestmény pompázott: Wotan isten, fejénél a két holló, mellette jelképes alakok. A villa lépcsőjén Fidi játszogatózott egy kutyával, a kis Siegfried, akit az egész család csak Fidinek becézett. Oldalt vékony csemeték mutatták, hogy ott valaha terebélyes fák fognak állni. Bent a házban tágas kényelem és jó mód, amely a fényűzés nevét is megérdemelhette, nehéz szőnyegek, vadonatúj bútorok, rengeteg könyvtár, képek, szobrok. S mindezek között Cosima nyulánk, tiszteletet kívánó alakja. Pompás otthon,

a nagy ember pályájának végső és végleges állomása.

A színházban már próbáltak. Pontosabban szólva a próbát próbálták. Az ünnepi játékok elindításáról csak a következő évben lehetett szó, de Wagner ismerni akarta az akusztikát, látni akarta a zenekar új elhelyezésének érvényesülését vagy ha ez mind ürügy volt sajátmaga előtt is, akkor már nem bírt magával a türelmetlenségtől, hogy megvalósult álmának falai között végre hangokat halljon.

A Wahnfried-villából jókora út volt a városka belsejébe, oldalt elmaradt a megfeketedett régi vár épülete, aztán a patak hídján át még el kellett mennie a város tulsó végére s onnan a Bürgerreutherstrasse nevű út vezetett a dombhoz. Hosszú, egyenes út volt ez, a domb tetején álló pompéjivörös épület már messziről meglátszott. Wagner megállíthatatlan szóáradattal magyarázott. Muto-gatta azokat a területdarabokat, amelyeket fásítani fog, széles mozdulatokkal, mintha az egész tájékat dirigálta volna. És fent a dombtetőn, megállva a színház előtt, a homlokzat szépségét dicsőítette, az épület színét, a bejáratok célszerű voltát. Aztán minden egyebet is meg kellett nézni a félig kész épületben, színpadot, zsinórpadlást, páholyokat, zenekart, öltözőket, vagy ami még nem volt kész, annak a helyét. Fárasztó tanulmányút volt, az abbé a végén már egyáltalában nem figyelt oda. Lábát megviselte a sok ácsorgás, szeretett volna leülni. De Wagner nem engedte, még ezt is, még azt is meg kellett tapasztalnia, hogy fáradtan bólogassa tetszését mindenre.

— Ügy látom, — szólt Wagner megütődve, — hogy te nem is örülsz eléggé.

— Örülök, de mindig az jut eszembe, mennyire vágytam ugyanezt Weimarban megcsinálni.

— Ugyan ne beszélj, légy boldog, hogy nem

sikerült. Itt nem beszél bele senki, ez csak az enyém. Így az igazi. Emlékszel te arra az éjszakára, mikor negyvenkilencben, a szökésemkor, a weimari rendezővel, meg még valakivel együtt vacsoráztunk egy hotelszobába bezárkózva? Annak tizenhat éve. Akkor én előadtam ezt a színházat. Nem szóltatok semmit, félbolond ábrándozónak tartottatok. Te sem vetted komolyan, ne is tagadd. Hát most itt van, tessék. És jövőre itt el fogom játszani a tetralógiát.

Arca komor volt büszkeségében és diadalában is, tekintete a Cosimáét kereste. S a Cosimáé is az övét. Egyek voltak, egyetlen lélek, szellem és akarat voltak, két külön emberi lényé szakadva. Az apa állott mellettök szerényen és némán. Olyasfélét érzett, hogy idegen gyanánt zavarja ennek az emberpárnak másra nem tartozó örömét, amelynek igazi tartalmából még őt is kizárják.

Két hétig maradt nálok. Közben egy kis baleset bosszantotta: borotválkozás közben megvágta jobbkeze hüvelyujját. Ez nagyon zavarta esténként, mikor a zongoránál ültek és zenéről beszélgettek. Jelentéktelen kis sebnek látszott, de nem akart meggyógyulni. Mikor Rómába ért, megmutatta orvosnak, de az jelentéktelennek ítélte a dolgot és csak annyit mondott, hogy majd begyógyul.

Ide kapta a hírt, Rómába, hogy a Zeneakadémiát megnyitották. Ami eddig történt, azt sűrű levelezésén keresztül pontosan tudta végig. A hivatalos kinevezések megtörténtek. Erkelt, Volkmannt, Ábrányit kinevezték. Csak az egyházzenei tanszakot nem lehetett felállítani, mert a regensburgi Witt, aki örömmel vállalta volna a feladatot, súlyos betegségbe esett és lemondott a pesti munkáról. De a többiek hárman annál erősebben fogtak neki a dolognak, minden héten tudtak valami újságot írni, új bútorokról, megérkezett hangjegyrakományokról, falak meszeltetéséről. És most végre közölték

vele, hogy a Zeneakadémia megnyílt, a beiratások folynak.

Még várt, hogy a munka elinduljon, az előadások megkezdődjenek, a gépezet első csikorgásai elmúljanak, mire megérkezik. Néhány kis szoba az egész Zeneakadémia, ahogy írták neki, ott a Hal-téren, ahol ő is lakik. Wagnernak nagyobb álma valósult meg ennél Bayreuthban. De ő mindössze ennyit álmodott, régesrégén, fiatalkorában, zongorasikerek túlfűtött, lelkendező dicsőségében is. Ezt akarta, nem többet: Zeneakadémiát, ha még olyan kicsit is.

Végül aztán csomagolni kezdett: kezdődjék a munka. Velencében még megállt néhány napra. Megbeszélte levélben a szép Széchenyi Imrénével, aki férjestül ott üdült, hogy meglátogatja őket. Aztán egy februári reggel megérkezett Pestre. Még itt sem mehetett mindjárt az új intézetbe, mert az a hír várta, hogy Tábornszky zeneműkiadó súlyos beteg. Nagyon kedvelte ezt a Tábornszkyt, fiát annak a hegedűművésznek, akinek felsegítésére majdnem negyven évvel ezelőtt hangversenyt adott Pesten. Első útja oda vezetett. Nyájasan megvigasztalta a beteget, érdeklődött, hogy mire van szüksége és mit tehet érte.

És végre belépett a Zeneakadémiára. Keskeny folyosóra nyitott, ahová keményen leütött hármashangzatok hallatszottak. Volkmann tanította ott a zeneelméletet. Egy ajtón ezt a felírást látta: Tanári szoba. Oda benyitott. Nem volt bent senki. A fogason kalap és kabát. A hosszú asztalon írássor, kézzel írott tanrend. Minden tárgyon az újonnankezdettség szaga.

Kijött. Egy lábatlankodó szolga került elé, aki magyarul kérdezett tőle valamit. Ő nevetett, önmagára mutatott és így szólt:

— Liszt!

A szolga nem igen értette, miről van szó. Az

ajtó mögül újabb akkordok hallatszottak és hozzájuk hangos magyarázat. Lenyomta a kilincset, megállt az ajtóban. Nyájasan intett Volkmannak:

— Jó napot. Itthon vagyok.

Volkmann meglepetten tekintett fel. S egy nővendéklány az angyallató elbűvöltség izgalmaival rajongva sikoltott fel:

— Liszt!

XIII.

Az a seb, amelyet nyáron ejtett az ujján, még mindig nem gyógyult be. Tapasszal ragasztgatta azóta is. Most már annyira ideges lett tőle, hogy folyton piszkálta. A seb elmérgesedett, ujjá csunyán megdagadt. Megint orvoshoz ment vele. Az orvos késsel nyult hozzá. Cudarul fájt a kis műtét, de végre rendbejött az ujjá. Mikor az orvos másodszor is megnézte, bólintott:

— Gyógyul. Pár nap múlva nyoma sem lesz.

— Végre. De mi az ördög volt vele, hogy ilyen soká nem akart begyógyulni?

— Ilyen korban ez már nem csoda, kedves mester, elég gyakran megtörténik.

Ezt nem szívesen hallotta. Testi állapotára mindig nagyon büszke volt és hiú módon örvendezett, ha bókot mondtak neki külseje felől. Most bele kellett törődnie abba, hogy örepszik. Sokkal később érte utól az öregség, mint másokat és most is, ha összehasonlította magát más hatvanöt évesekkel, büszkén kidülleszthette a mellét. Azok között már aggastyánok akadtak. Ő még keményen állta a sarat. De már csak azokkal összehasonlítva. Már fogai is rendetlenkedni kezdtek, hol egyiket, hol másikat kellett végleg kihúzatni, mert nem állta már a tömést. És esténként gyakran volt láza, ha nem magas is, de érezhető.

Ha öregségéről gondolkozott, azonnal a nőkhöz

fordult tünődése vigasztalásért. A nők érdeklődésén nem látszott meg, hogy öregszik. Régebben azt tartotta, hogy semmi sem hat úgy az örök Évára, mint a férfi híressége. Mindig azt tapasztalta, hogy a hírnévnek az asszonyokra ellenállhatatlanul bódító hatása van. Most alkudozni kezdett ezzel a hitével. A nők járványszerűen fellépő rajongását, sőt neu egyszer tolakodását, szerette volna legalább egy kis részben átírni hírneve számlájáról külseje számlájára. Ha egyedül volt, sokáig tanulmányozta arcát a tükörben s kivált, ha frissen megborotválkozott, igen érdekesnek és vonzónak látta azt a szemölcsös, éles vonásokkal rajzolt arcot, amely kutatva tekintett rá a tükörből. Kezdett még több gondot fordítani öltözködésére. Most már csak esti társaságban, vagy ünnepélyesebb alkalommal hordott reverendát, napközben inkább fekete pantallót és császárkabátot húzott, csak a magas mellényt és a papi galgért tartotta meg. Kényelmes otthoni óráiban még a császárkabát helyett is bársonyból való otthonkát öltött magára. Haját különös gonddal fésülte és bosszankodott, ha fésűjében sok szálát talált. Annál jobban örült Spiridion, aki igen jól keresett ezekkel a hajszálakkal, összegyűjtögette őket és mesés árat tudott egy-egy kis köteggel elérni. A hajfürt valódiságát saját írásával bizonyította a szemfüles inas, mint ahogy hivatalos múzeumok vezetői a műtárgyakat igazolják. És vevő több volt, mint ahányat ki tudott szolgálni. A nők, a nők. Azok forró érdeklődése még most is nőtt, ahelyett, hogy csökkent volna.

Ez nagyon boldoggá tette. Öregedésének fájdalomra ez volt az egyetlen gyógyszer. S ha akadt nő, aki nem mutatott érdeklődést iránta, elromlott a napja. Csak Ravasz Ilonka tudta ezt is úgy megcsinálni, hogy nem tudott haragudni érte. A leány most már a Zeneakadémián volt az ő tanszakának növendéke, az oktatás a tanteremben folyt heten-

ként három délután. És elérkezett az idő, mikor Ilonka kitért a megtiszteltetés elől, hogy a mester magánlakásának vendége lehessen. Átlátszó ürügyeket vetett okul. Látszott, hogy érdeklődését valaki más keltette fel.

— Hát veled mi van, te kis boszorkány, — kérdezte végül az abbé az iskola folyosóján, — te már nem akarsz látni engem?

— De igen, éppen fel akartam keresni a mestert, hogy tanácsot kérjek. Szerelmes lettem valakibe csak azért, mert hasonlít a mesterre. Ő most folyton faggat, mondjam meg neki, mit szeretek benne. Tessék nekem tanácsot adni, megmondjam neki?

Az abbé elnevette magát.

— Jól van, fiam, csak szeresd, mert rám hasonlít, de ne mondd meg neki. Férfiak nehezen viselik el a másikat.

Aztán megveregette arcát és útnak bocsátotta. De továbbra is ezt szerette legjobban a leány-tanítványok között. Hogy erre a kis sebre gyógyírt kapjon, az nem volt nehéz. Csak kezét kellett kinyújtani behunyt szemmel s ha markát összefogta, abban nőt talált, szédült és rajongó nőt, aki a földi üdvösséget látta a világhírű ember kegyes jóindulatában.

A férfinövendékek közt egy szőke, légies, átszellemült fiút kedvelt meg nagyon. Juhász Aladárnak hívták. Ez volt az első akadémiai tanítványai közt a legtehetségesebb is, kétségkívül európai színvonalú zongorás-tehetség. Alig foglalkozott vele egy pár hétig, már megállapította, hogy az akadémián ebből utódot nevelhet magának. Amellett eszes és művelt is volt ez a fiú. Jómódú és jobbfejta családból származott. Az abbé csakhamar bejáratos lett a szülők házához, akik igen kedves emberek voltak. A Fortuna-utcában, fent a Várban, volt az otthonuk. Mindig akadt nálok társaság, az Aladár növendéktársai közül a jobbak, rokonok, zenekedvelő ismerősök.

Juhász András, a ház úra, régimódi magyar úr, minden módon kimutatta, mennyire hálás a nagy embernek a fia iránt tanusított szeretetért és milyen megtiszteltetésnek tekinti látogatását.

Altalában, ahogy lassanként meggyökeresedett Pesten, ismerősi köre is kialakult formát kapott. Ebben a körben a pesti társaság minden intelligens rétege benne volt. Arisztokrata házakhoz éppen olyan sűrűn hívták, mint a művészvilágba, az egyházi vagy hivatali világ vezetőihez, vagy a pénzvilág előkelőségeihez. Egyik nap gróf Zichy Livia hívta meg, másnap Trefort, harmadnap Schwendtner apátplébános, aztán Wahrmann Mór, aztán Jókaiék. Ismerni most már nemcsak az úgynevezett közönség ismerte, hanem az utca népe is. Ismert alakja lett Pestnek. Szürkelovas bérkocsin ment ide-oda, ha több útja volt és mivel nem idegenkedett a feltűnéstől, gyertyát vitt magával a kocsiba, félkezeben az égő gyertyát tartotta, másik kezében a breviáriumot. És bár azt őszinte buzgalommal olvasta, mialatt Spiridion bement valamelyik belvárosi üzletbe vásárolni valamit, de azért kellemes volt neki az alkonyati sötétben várakozó kocsi mélyén, hogy akik elmennek mellette, áhitattal mutogatják egymásnak: nézd, nézd, Liszt ül a kocsiban, nemsokára megy a hollandi királyhoz, meg a weimari nagyherceghez.

Csakugyan ment a hollandi királyhoz. Az öreg III. Vilmos zenei pályadíjakat alapított és ezeknek odaítélésére nemzetközi bírálóbizottságot kért fel. A bírálóbizottság tagjai évente összegyűltek Loonban, a király brabanti kastélyában, mint az udvar vendégei. Köztük volt az abbé is. Ő elnökkölt az üléseken. Aztán Düsseldorfba utazott, mert ott bemutatták Prometheuszát és az esztergomi misét. Onnan Hannoverbe, ahol Bronsarttal, hajdani tanítványával, hangversenyt rendezett Bayreuth javára. Aztán Weimarba. Aztán Bayreuthba. Mikor egyhangúan rázta a vonat s ő az üléshez erősített gyertya pislogó

lángocskája mellett megúnta az olvasást, ölébe ejtve a könyvet, elgondolkozott azon, hogy most is mindig úton van. Pedig évente három ország lakosának lenni már magában véve is fárasztó utazgatással jár, ha az ember lassan közeledik a hetvenhez. És ő még ezenfelül is úton volt folyton, jött-ment, rázatta magát, éjszakai vonatokon virrasztott, keresztülment fél Európán, hogy két napig lehessen valahol, aztán máris vonaton ült megint. Miért vajjon? Hiszen senkisémm vehette volna rossz néven tőle, az öreg embertől, ha egyik-másik útját elmulasztja. De valami vándorló ösztön kergette folyton, valami egyhelyütt megülni nem tudó nyughatatlanság, mintha egész életében keresett volna és most is keresne valamit, amit sem megnevezni, sem megtalálni nem tud. Ha multján végigtekintett, élete minden korszakában megláthatta ezt a nomád kóborlási vágyat, még a weimari évek alatt is, mikor elvben ugyan állandó megtelepedettje volt egy városnak, de minduntalan futkosott hol Drezdába, hol Lipcsébe, hol Berlinbe, hol Svájcba, hol éppen Párizsba. Mennie kellett, mert keresnie kellett a megnevezhetetlent. Vajjon rá fog-e jönni valaha életében, hogy mit keres folyton, mióta csak megszületett?

Bayreuth megnyílt a világ számára. Wagner háromszor egymásután kitűzte a ciklust, háromszor négy estére. Az első előadás határnapját augusztus tizenkettedikére jelölte ki. Az abbé augusztus elsején már ott volt a Wahnfried-villában, zsebében a Carolyne hevesen tiltakozó leveleivel. De írhatott most már akármit a hercegnő, neki innen nem lehetett hiányoznia. A dombtetőn ott állott a teljesen kész épület, pompéji-vörös tömege felett messzire ragyogott a zöld kupola az erős nyári napon. Wagner és Cosima úgy dolgoztak, mint a taposómalom rabszolgái, alig aludtak valamit, vele nem is törődtek. A próbákra eleinte elnézegetett, de úgy érezte,

hogyan zavarja a Wagner munkáját, inkább nem ment aztán. Játzott a gyerekekkel, a két nagyobb lánnyal, a Bülow gyerekeivel már nagyoskodva beszélgetett, azok kezdtek lassan felcseperedni. Daniela tizennégyéves volt már, Blandine tizenkettő. Félig tréfásan, félig komolyan felnőtt hölgyeknek kezelte őket, karját nyújtotta nekik, ajtónál előre engedte őket. A két kisebbik leánnyal és Fidivel, a hétéves kisfiúval, pedig órák hosszat el tudott játszani, bújócskát játszott velük, vagy rablóüldözést, külön gyerekszínházat is csináltak magoknak otthon a villában, amíg a szülők a színházban dolgoztak és ebédelni sem jöttek haza. A gyerekek terítőkből, abroszokból, kendőkből mesebeli királyoknak és tündéreknek öltöztek, a nagypapa pedig zongorázott.

Aztán beköszöntöttek a nagy napok, a vasút ontotta az Európa minden országából érkező wagneriánusokat. Az álom valósággá vált, s ez éppen olyan tündérmesének tetszett, mint amilyet a nagypapa játszott unokáival. Egy drezdai karmester, akinek darabjai csúfosan megbuktak s aki csak zálogba tett zsebóra árán tudott enni adni a feleségének, elhatározta, hogy az ő darabjainak külön színházat fognak építeni, ahol senki más nem kerülhet színre, csak ő. Ez az esztelenség most ott állott kőbe öntve a dombtetőn. S a legelső előadásra megérkezett maga a német császár. Schleinitz grófnének sikerült rábeszélni az uralkodót, akinek zenei ízlésétől semmi sem állott távolabb, mint a wagneri muzsika. De a grófné tudta, mit és hogyan kell megmagyarázni a császárnak. Kifejtette előtte azt a rendkívüli nemzeti erőt, amellyel Bayreuth az egész németséget megajándékozta. Ehhez már volt annak a császárnak érzéke, aki Bismarckkal megcsinálta a német egységet. Jelenléte országra szóló súlyt adott a tetralogia első előadásának és magának a tetralogiának is.

— Ezt én mind pontosan tudtam előre — mondta magában az abbé.

Csak magában mondta, más nem volt, akinek mondta volna. Mindenki a császárt és Wagnert figyelte, ők ketten voltak a hősök, a két nagy német. Az öreg zeneszerző csak mellékszereplővé zsugorodott itten, nem foglalkoztak vele, nem őt tapsolták, majdnem úgy tetszett, hogy láb alatt van. A Wagner-család kettős páholyából nézte az előadást, amely az ő győzelme is volt. Mikor az első estén felhangzott a Rajna kincse első hangja, a nagyon hosszan tartott misztikus Esz, mint az ős-Káosz, amelynek alaktalanságából lassan, alig észrevehetően, kiugrik a Bé, majd a többi hangok is és a hallgató füle hallatára kibomlik a világ, ő megremegett a művészi izgalomtól. Érezte benne a nagynál is nagyobbat. Ott ült minden este, csetlett-botlott a Cosimához tolongók lelkesen lökdösődő áradatában, s ő maga nem tudott sem Cosimával, sem Wagnerrel egyetlen boldog, meghitt percet sem tölteni, hiszen az ő odatartozása természetes volt, órá nem kellett külön tekintetekkel lenni, az ő véleményét nem kellett izgatottan lesni, itt azok számítottak, akiktől függött valami, akiket hódítani kellett.

A császár csak a két első estét nézte végig, a Walkür után elutazott. De előbb teljes elismerését fejezte ki az eddig hallottak nemzeti fontossága fellett. A negyedik estén, az Istenek alkonya előadása után, a színházhoz tartozó étteremben hétszáz terítékes díszvacsorát rendeztek. Wagner szónokolt. És beszéde közben egyszer csak az abbé felé fordult, aki szerényen üldögélt a helyén, szinte bocsánatot kérve, hogy itt van.

— És van itt valaki, aki már akkor hitt bennem, mikor még senkisémmel tudott rólam semmit. Aki nélkül önök ma valószínűleg egy hangot sem hallottak volna műveimből. Ez az én kedves barátom, Liszt Ferenc.

Azonnal megdörrent a taps. Az abbé jobbra-balra hajlongott, csak úgy ültőhelyében. Odaintett

Cosimának is ebben a pillanatban, amely hármukat a hosszú küzdelem dicsőséges győzelmével kötötte össze. De Cosima nem tapsolt. Ott ült, szemét szűkre húzva, merev arckifejezéssel. A taps, amely ezen a nagy napon nem férjének szólt, zavarta. Az abbé felállott, hogy feleljen a hozzá intézett szavakra.

— Meg kell köszönnöm ezt a megtisztelő elismerést az én kedves barátomnak, akinek mindig legalázatosabb tisztelője maradok. Ahogy Dante, Michelangelo, Shakespeare és Beethoven géniusza előtt meg kell hajolnunk, úgy hajlok én meg a mester lángelméje előtt.

Most már Cosima is tapsolt. És mindenki tapsolt. Wagner ott állt az élet tetején, az érvényesülés és megértettség ormán, élete társával együtt. Az abbé leült és végtelenül magányosnak érezte magát.

Ott maradt Bayreuthban végig, az utolsó percig kiülte mind a három ciklust. Lelkének társtalan magánya eszébe juttatta Hansot, akiről az ünnepi játékok sok zenész-ismerőse között hallott egy pár elejtett szót. Bülowra rossz idők jártak. Amerikában agyondolgozta és megerőltette magát. Az ottani tempó nem volt az ő roncsolt idegrendszerének való. Súlyos betegen jött haza, szanatóriumba kellett vonulnia. Ott sínylődött Godesbergben, ahova csak komoly idegbajjal szoktak menni az emberek. Franci sokat gondolt a bayreuthi napok z sivajgó, diadalmas, lármás napjaiban erre a szegény emberre, aki éppen olyan egyedül van, mint ő.

Elutazott hozzá. Hogy Hans Brahms felé fordult zenei hitével, azzal most nem törődött. Részvéte melegségében ezt könnyen megbocsátotta. És Hans mostani kapkodó, viaskodó zenei álláspontjai nem törölheték el benne annak a fiatal tanítványnak emlékét, aki valaha egeket rázó hittel harcolt az ügy mellett.

Megtört, reszkető öregember gyanánt látta viszont. A godesbergi idegszanatórium kertjében üldö-

géltek együtt. A látogató semmi módon nem akart beszélni a bayreuthi megnyitásról, a beteg mindenáron csak arról akart beszélni. Faggatta egyes zenéi részek tempójáról, akusztikáról, kényes ének-részletek sikeréről, mindenről, ami a színházi embert a maga szakmájának érdekességeiben érdekelheti. A látogató kénytelen volt belemenni a részletekbe.

— Most mik a tervei?

— A Parsifalt fogja komponálni, ha megint hozzáfog a munkához. Aztán van egy nagyon érdekes terve: stílus-iskolát akar alapítani Bayreuthban. Ahol énekesek megtanulhatják a zenedrámához szükséges énekstílust. Ahol képzőművészek oktatást kapnak, hogyan szolgálhatják a zenedrámát. Még olyan tanfolyamot is tervez, amelyen fiatal karmesterek megtanulnák a helyes tempók titkait.

— Kitűnő ötlet. Hiába, óriási tehetség, azt nem lehet tőle elvenni.

Hallgattak. Fölöttük ott lebegett az eddig ki nem mondott név. De Bülow nem tudta megállni, kimondta.

— És Cosima?

— Köszönöm, — próbálta az abbé megütni a könnyed hangot, — jól érzi magát. Kissé fáradt, az utóbbi hetekben rengeteget dolgozott és sohasem tudta magát rendesen kialudni. Én különben alig beszélhettem vele, minden perce el volt foglalva.

— És a gyerekek?

Az abbé felelni akart, de erre már nem volt ideje. Bülowból kitört az ideges zokogás. Máris ott termett egy ápolónő, aki eddig távolabbi padon üldögélt. Megtörölte a síró ember szemét, csitttította, mintha csak elmebeteggel beszélt volna.

— Nagyon fel tetszett izgatni, — mondta szemrehányóan az abbénak, — az izgalom nagyon árt neki.

— Sajnálom, megyek is. Isten veled, Hans, örülök, hogy láttalak.

A síró ember felnézett rá:

— Mondd meg nekik, hogy mit csináltak belőlem. Mondd meg Richardnak, milyen állapotban találtál. Engem, aki kész lettem volna meghalni érte.

Aztán elfordult és sírt tovább. Franci még beszélt a kezelőorvossal, aki megnyugtatta. Súlyosan megviselt idegrendszer, alapos neuraszténia, de komoly baj nincs. Majd itt megnyugszik és egész biztosan visszanyeri munkaképességét. Agya teljesen egészséges, csak pihennie kell. És tartózkodnia kell minden izgalomtól.

Az abbé elutazott. Megbánta, hogy idejött. Egy hosszú és reszvéttel teljes levél is megtette volna, kár volt már pusztá személyes megjelenésével is felkorbácsolni a beteg idegeit. Hiszen bizonyára borzasztóan rágtta magát a bayreuthi napok alatt. Bizonyára visszagondolt az altenburgi időre, mikor együtt olvasták Wagner hosszú levelét a Ring tervéről és a Siegfried frissen elkészült szövegkönyvét. Akkor milyen tündöklő és odaadó lelkesedéssel alapították meg a Wagner-pártot ők ketten: Liszt és Bülow. Azóta mennyi szenvedés múlt el, míg a Siegfried első bayreuthi előadásához eljutottak. És mindenki ott lehetett, csak a kifosztott, elárult, megcsúfolt rajongó nem. Neki itt kellett senyvednie az ideggyógyintézet lelki nyomorában, míg Cosima szerelmesen pillantott fel a félelmes erejű bálványra.

A hercegnő súlyosan felháborodott, hogy az abbé megjelent a bayreuthi megnyitón. Haragjának és gyűlöletének szabad folyást engedett leveleiben. Úgy leveleztek erről a kérdésről, hogy az abbé, először is összeköttetésök óta, megharagudott. Carolyne beleereszkedett Wagner műveinek zenei bírálatába. Ebben annyi műkedvelő hozzá nem értést és kicsinyességet mutatott, hogy az fájdalmas volt és kiábrándító. Az abbé napokig tűnődött ezeken a leveleken, múltján és hajdani érzésein. Szerelme rég nem volt sehol, baráti egységeknek is már csak néhány

laza szála élt. Most ezek is szakadozni kezdtek. Ha maga elé képzelte a hatvanéves öregasszonyt, amint vastag szivarfüstben, szellőzetlen és pállott hőségben írja tizenötödik, vagy huszadik kötetét a pápai állam külső gyengeségének okairól, közben pedig csak Wagnert és Cosimát gyűlöli és különben semmi mást nem tud, nem lát, nem hall az egész világból, — akkor felmerült benne megint a kérdés, amely egyre több emberrel kapcsolatban felmerült benne: mi köze ehhez a vallási mániába esett, rigolyás, beszámíthatlan nőhöz? Elhatározta, hogy nem megy Rómába. Megy egyenesen Pestre.

Ott távolléte alatt zavaros dolgok történtek. A parlamentben elkezdték piszkálni a Zeneakadémiát. Voltak, akik Tisza Kálmán leplezetlen Liszt-ellen-szenvével tartottak. Mozgolódtak. Felhánytorgatták a cigányokról írott könyvet. Hogy annak szerzője békésen vezetheti a mégis csak életrehívott Zeneakadémiát, abba nem akartak beletörődni. Akadt, aki javaslatot tett, hogy a Zeneakadémia fenntartására megszavazott összeget az országgyűlés ettől a céltől vonja meg. Nagy vita kerekedett ebből és Trefort hiába magyarázta a maga igazát, az ellenzék egy ügyesen választott pillanatban szavazást harcolt ki és a Ház véletlen többsége leszavazta a minisztert. Kormányválság nem lett belőle, de a jól megszervezett csínynek az lett a következménye, hogy a Hal-téren szorgalmasan dolgozó Zeneakadémia az államtól egy krajcárt sem kaphatott többet. Akár mindjárt be lehetett volna csukni. De maga Ferenc József szólt bele a dologba, akit Andrássy Gyula részletesen tájékoztatott az egész kérdésről. A király nem szerette az ilyen rendetlenkedést. Az ellenzéknek nem szabad, hogy igaza legyen. És a lapokban rövidesen megjelent a hír, hogy őfelsége a Zeneakadémia fenntartási költségeit ezentúl teljes egészükben magánpénztárából kegyeskedik fedezni. A Zeneakadémia zavartalanul folytatja működését.

Ő ebbe a zavartalan működésbe érkezett. Fájt neki, hogy nem szeretik és olykor arra gondolt, hogy ott hagyja az egészszet: ahol ő nem kell, ott nem akar senkinek terhére lenni. De aztán az jutott eszébe, hogy mit csinál akkor Pesten? Munkakör nélkül nem tud élni. Viszont Pest úgy a szívéhez nőtt, hogy az itt töltött hónapokat semmiért sem engedte volna el életéből. Szépen, türelmesen mégis csak meg kell maradnia az akadémia élén. Azonban néha mélyebben eltűnődött erről a kérdésről. Tisza Kálmánra gondolt, akinek említését társaságban gondosan elkerülte, de mindenki tudtán kívül annál többet gondolt rá. Igyekezett ezt az embert megérteni, igyekezett lelkét maga elé képzelni, hogy meglássa benne az ellenszenv okait. Lehettek ezek az okok személyesek is. Hogy egyik ember a másiknak miért nem tetszik, annak csak felületes magyarázatot lehet adni, a lélek mélyén rejlő okok kikutathatatlanok. De nyilvánvaló volt, hogy a Tisza Kálmán ellenséges érzéseinek meggyőződésbeli okai is vannak. Azt tudta, hogy Tisza zene nélkül való ember, zeneművészeti irányokhoz nem ért, zenei álláspontjai nincsenek. Annál inkább vannak faji álláspontjai. Tisza Kálmán erősen és türelmetlenül magyar. Itt a baj: Tisza őt nem tartja elég magyarnak ahhoz, hogy egy pesti közművelődési intézményt vezessen. És vajjon igazságtalan ebben? Vajjon szabad így ítélkeznie a rapszódiaák szerzőjéről?

A rapszódiaák . . . Magyar népdalokat dolgozott fel bennök, vagy olyan dallamokat, amelyeket magyar népdaloknak tartott. Nem egyszer tévedett és rossz helyre nyúlt. A második rapszódia egyik dallamát attól az Ehrlich nevű magyar zeneszerzőtől hallotta, aki egyszer Bécsben felkereste. Csak jóval később tűnt ki, hogy az nem népdal volt, hanem Ehrlich saját kitalálású dallama. Majdnem plágium-ügy kerekedett belőle. A tizenharmadik rapszódia-ban van egy dallam, amelyet népdalnak vélt, az

meg a Rózsavölgyi eredeti szerzeménye. A tizennegyedik rapszódiaiban Erkel szerint súlyosat vétett a magyar rapszódia ellen. Egy másik dallamot felhasználott az Erzsébet-oratórium egy komoly és magasztos helyén, hogy a műnek mennél magyarosabb jelleget adjon. Erről kiderült, hogy magyar szövege humoros és nagyon is olcsó. Aki magyar ezt a részt hallgatja, annak azonnal eszébe jut az eredeti szöveg, mely valami retekéről és fekete kenyérről szól, s a hallgatónak bizony mosolyognia kell. Egyszóval: hogy magyarul nem tud, annak ilyen kis sajtóhibák a következményei. Erkel, Mosonyi, meg a többiek nem csináltak ilyen hibákat. Ez igaz. Felszisszenést keltő, kellemetlenül hasító kis hibák lehetnek ezek a magyar fül számára. Még zeneértőnek sem kell lenni valakinek, hogy észrevegye őket, csak magyarnak. És Tisza Kálmán, aki éppen úgy elgondolkozik mindenféléről magányos óráin, mint ő, bizonyára a legjobb hittel és féltékeny magyarságának legőszintébb aggodalmával véli úgy, hogy a fiatal magyar zenésznemzedéknek nem hasznos dolog ilyen hibákat tanulni mesterétől.

Hát jó, Tisza Kálmán jóhiszeműen ellenzi őt. De mit csináljon, ha csak szíve magyar, nyelve nem? Ki a felelős azért, hogy anyjától nem tanult meg magyarul, mert az sem tudott magyarul? Ő teljesen magyarnak tudja magát. Lelke alkatában egyenesen kirívók a magyar vonások: az ábrándos lovagiaság, az anyagias célszerűséghez való érzék hiánya, a vidám és mélabús érzelmi elemek együttes kedélyhangulata, a hiúság határát érintő személyes büszkeség. Tulajdonságai tehát magyarok, csak vak véletlen folytán nyelve nem. Talán a magyar történelem régi, latinul beszélő hősei és latinul verselő renaissance-költői nem voltak magyarok? De igen, kétségbevonhatatlanul magyar ő is, mert hiszen mi lenne más? Németnek nem német, mert ezt a nagy nemzetet megtanulta ugyan tisztelni és

erős kézzel nyúlt bele zenetörténetébe is, de Weimarban mindig idegennek érezte magát és németül szónokolnia, vagy írnia mindig nehezére esett. Mert franciául gondolkodik. De azért éppen olyan kevésbé francia ember. Nem, ő magyar, büszkén, boldogan, és a kicsiny nemzetek fájdalmas mellékizével az. Külföldön is mindig az maradt, most meg éppen annak kell őt tartani, mikor hazaköltözésével tüntet idetartozása mellett.

Igen, felelte erre a gondolataiban vitatkozó Tisza Kálmán, de a Liszt-zene, amely céljaiban a Wagner-zenével szinte azonos, nem lehet egy magyar Zeneakadémia hivatalosan elrendelt légköre. Schubert is feldolgozott magyar dallamokat. Brahms is, a magyar zenekultúrának alapot adni mégsem hivatott egyik sem. A pesti Zeneakadémia egész mibenlétének nemzeti talajból kell fakadnia.

— De én nemzeti alaphól fakadok!

— Nem abból fakadsz. Párisból és Rómából és Weimarból fakadsz.

— Nem igaz. Magyar vagyok. Imádlak mindnyájukat.

— De nem vagy eléggé magyar. Nem szeretlek.

Képzelt alakok árnyai folytatták ezt a vitát titkos tűnődéseiben: egy képzelt Liszt és egy képzelt Tisza. Vagyis önmagának benső vívódása, önmaga felett való érvekkkel és ellenérvekkkel. S ez a vívódás nem juthatott a benső megnyugvás végső pontjához. Csak egyet tudott meg: múltja és idegenben töltött élete folyása folyton odaáll közéje és hazája közé. Mikor a legtisztább hittel és odaadással fajtája keblére akarja dobni magát. Milyen boldogság lehet a száműzött Kossuth Lajosnak Turinban is magyarnak lenni. És milyen fájdalom neki most, mikor hazajött, érezni, hogy vannak honfitársai, akiknek szívében száműzött maradt.

Fájt a gondolat, de szenvedést már nem okozott. Lelke böles lett és türelmes. Eljutott oda, hogy a

világon mindent úgy kell venni, ahogy van, alapjában véve semmi sem fontos az életben annyira, mint az, ami utána következik. Meg kell öregedni ahhoz, hogy az ember igazán megérthesse a Kempis Tamás szavait: vanitatum vanitas. A földi élet dolgai között semmi nincs, ami hiúság ne lenne. Ennek belátásához most már majdnem megérkezett.

De csak majdnem. Még volt egy pontja lelkének, amellyel nem volt készen. A női odaadásért sóvárgó férfiassága még nem öregedett meg eléggé. Még szerelemre vágyott. Tudta, hogy koránál jóval fiatalabbnak látszik. Még érezte magában a vágy átkozott áldását, amely suhanc kora óta legerősebb indulata volt. Egész élete szakadatlan láncolata volt azoknak a harcoknak, amelyeket a csók dühös öröme és a tisztaság után való Tannhäuser-sóvárgás vívtak benne. S ezek a harcok nem szűntek meg. Sőt közeledő aggsága még hevesebbé és sürgetőbbé növelte benne a sóvárgást. Elhülő ijedelemmel kérdezgette magától: lehetséges volna, hogy a szerelemnek már vége? Ne még, csak még egy szerelmet adjon az élet, csak még egyetlenegy, aztán jól van, jöjjön a bölcs, kihűlt nyugalom.

S az élet megadta ezt a szerelmet. Az élet Sophie Mentert ajándékozta neki.

A jókedvű és elragadó Sophie nagyon rosszul élt az urával, a csellista Popper Dáviddal. Nem is maradtak sokáig együtt. Egy napon Sophie megelégtelte az örökös jeleneteket, összeszedte holmiját és elhatározta, hogy Pesten fog letelepedni. Közelében akart lenni a zongora titánjának, akit imádott.

Eddigi összeköttetésök is nagyon meleg volt, Akkor melegedtek össze, mikor Sophie Bécsben minden ijesztgető lebeszélés ellenére is kitartott amellett, hogy el fogja játszani az Esz-dur zongoraversenyt, amelyet Hanslick véres csingilingi-kritikája óta senki sem mert műsorára tűzni Bécsben. Sophie nagyszerű alkotásnak tartotta ezt a Liszt-

szerzeményt és nyíltan dacolva a hatalmas kritikussal csak azért is eljátszotta. Ezért két nagy jutalmat kapott: a hangverseny igen nagy sikerét és a mester különösen meleg vonzalmát. Nagyon lehetett is Sophiet szeretni. Délnémet, szőke lénye derűs bájt árasztott, nem volt benne semmi bonyodalom, maga volt az egyszerű és természetes jóság, amely műveltségén is átütött. Zenei dolgokban konok volt, minden másban engedékeny. Eszes volt, de amellett naiv, pályáján igen szorgalmas és önálló, a zongorán túl szerény, mindenkit tisztelő és engedelmes. Könnyen meg hatódott, a gyerekekért és állatokért odavolt, egy kóbor kutya láttán könnyek jöttek a szemébe.

Az abbé szívesen levelezett vele és igyekezett meghívni oda, ahol éppen tartózkodott. Meghívta Augusztékhoz, találkát adott neki keresztülutazáskor Bécsben, elhívta Weimarba. A barátság forró leveleit írták egymásnak, Sophie rajongva sajnálta „az örökké felejthetelen órákat” és az abbé is olyan odaaló, meleg hangon írt neki, amilyet csak Agnes kapott tőle valaha. De a szerelem beszéd tárgyától tartózkodtak mindketten. Az abbé tisztelte a leány tisztaságát, a leány rajongása pedig nélkülözte a kacérság minden jelét. De azért ott lebegett köztük az a kimondhatatlan valami, aminek illata két egymásnak kellő ember együttlétekor mindig megérezhető a levegőben.

Akkor Sophie beleszeretett a csellistába. Elhatározását, hogy hozzá megy, mindenekelőtt az abbéval közölte.

— Annak minden gavallér csak örülhet, — felelte tréfásan, de csak félig tréfásan az abbé, — ha egy ilyen szép leány férjhez megy.

De mindjárt meg is bánta a frivol megjegyzést.

— Nem, nem, — folytatta komolyan, — ezt nem helyeslem, gyermekem. Ne tedd. A házasság még

civilek közt is igen vakmerő lépés, hát még művészek közt.

— Ez igaz, — felelte Sophie becsületesen, — de örökre nem élhetek egyedül. Ez a Dávid jó ember és meg fog engem becsülni.

Az abbé látta, hogy Sophie elhatározásán nem lehet változtatni, nem beszélt többet. Azóta is többször találkoztak Európa országútján, de Sophie mélyen hallgatott házaseletéről. Most aztán megjelent Pesten és betoppant mesteréhez. Harmincegy éves volt, szőke és kíváncsú. Igen nagy öröm fogadta. Az abbé első gondolata a nő volt, de ezt elhallgatta. Második gondolata a művésznő volt, ezt már ki mondta.

— Őszintén boldog vagyok, Sophie. Tudod, hogy mindig mennyire szerettelek. Azt is tudod, milyen nagyra tartom a zongorázásodat. Mindenkinék, azt mondtam rólad, hogy zongora-leányaim között te vagy az egyetlen törvényes. A többi csak törvénytelen. Néha azt hiszem rólad, hogy maga vagy a zongora. Most itt nagyszerűen fogsz segíteni nekem. Eljössz az akadémiára az óráimra és majd megmutatod nekik, hogyan kell. Megteszed?

— Boldogan. Vannak köztük tehetségek?

— Van egy bizonyos Juhász Aladár, az nagy tehetség. A leányok közt egy Ravasz Ilonka. Elég jó zongorás, de főként elragadóan kedves pocok.

Sophie felemelte az ujját.

— Nono!

— Ugyan, fiam, hol vagyok én már az ilyen gyerekségektől. Ez az Ilonka kifogástalan leány.

— Ne nevetesse ki magát. Mindenki jól tudja, hogy maga ma is a régi megveszekedett szoknyavadász. Hát most megyek, mert enni kell adnom a cicámnak. Holnap megint eljövök.

Másnap eljött, harmadnap is, mindennap. A Ze-neakadémia heti három Liszt-délutánjára is eljárt. Közben lakást keresett magának és berendezkedett.

Akkor aztán az abbé ment el hozzá mindennap. És nem telt bele egy hét, már megindította ellene az ostromot. Átkarolta és meg akarta csókolni. Sophie szeliden, de határozottan eltolta magától.

— Nem, nem hagyjon békét. Úgy megutáltam a szerelmet, hogy hallani sem akarok róla. Aztán meg egy sorszámnak szerepelni a sok száz kaland között, arra túljó vagyok.

— Szó sincs róla. Sokkal többet és egészen más-képp gondolkodok rád, mint képzeled.

Sophie kacagott.

— Ezt úgy mondja, mintha komolyan mondaná. Majdnem olyan színész, mint amilyen zongorás. Na üljön le szépen arra a székre. Beszélgessünk. Ez nem komoly dolog.

Az abbé vállat vont és visszaült. Nevetett hozzá. De belül nagyon sajgott a szíve. Ezt gondolta magában: öreg vagyok, nem kellek neki. Másnap megint elkezdte az ostromot, ugyanolyan sikerrel. Sőt még kevesebbel, mert mikor Sophie nagynehezen kiszabadította magát az ölelő karokból, neki lihegnie kellett. Nem győzte már lélegzettel. Öreg kezdett lenni. S ez megint nagyon fájt neki.

Volt Sophienak egy macskája, igen mulatságos állat. Hófehér volt egész teste, csak orra körül akadt egy kis fekete folt, mintha tintába nyalt volna. Az abbé elnevezte Klecksnek s ez a név rajta maradt a macskán. Klecks saját külön, gögös életét élte, nem törődött senkivel, csak néha ment oda Sophiehoz, szoknyájához törleszkedett kigörcbült háttal és farkát magasan lengette.

— Ügye, milyen kedves állat? Az utcán szedtem fel. Nem vagyok képes elhagyott állatot látni. Általában sajnálatból mindenre képes vagyok. Popperhez is úgy mentem feleségül, hogy meghatott a kínládása.

Aztán másról kezdtek beszélni. De az öreg nőcsábítónak ez szöveget ütött a fejébe. Pár napig várt,

hogy ne legyen feltűnő. Akkor elkezdett beszélni öregségéről. Elpanaszolta, hogy milyen szomorú dolog megöregedni. Hogy milyen szenvedés látni a fiatalabbakat, délcegebbeket, akiknek még joguk van boldognak lenni. De aki öregszik, annak csak a szíve marad fiatal, hogy annál jobban fájjon. Beszélt, beszélt, a legpuhábbra és legmegindítóbbra hangszerelt baritonnal. És közben feszülten figyelte Sophiet, aki szótlanul, elkomolyodva hallgatta. Orvul mind közelebb húzódott hozzá, ahogy egymás mellett ültek. És mikor egyszerre csak két kövér könnyesepp jelent meg a Sophie kék szemében a megindító vallomástól, átkarolta a csábítóan kerek vállakat. A szőke fej engedelmesen hanyatlott mellére. Átkarolta Sophiet még jobban, hogy megcsókolja. Karjában a régi vad erőt érezte.

— Jesszusom, — suttogta Sophie könnyein át mosolyogva — hiszen összetör...

Aztán megcsókolták egymást. Az abbé szívében vadul kalapált az öröm. Száz meg száz nőt tartott már így karjai között, de egyik iránt sem érzett még ilyen mély és őszinte hálát.

Hatvanhatéves elmúlt.

XIV.

Akkor lett egyszerre öreg, mikor a hetvenedik esztendő ráköszöntött. Az aggság hirtelen támadta meg, hetek alatt. Akik ekkor néhány hónap külfölséggel látták, megijedtek. A szálas, karcsú abbéból roskatag, totyogós agg pap lett. Karcsúsága eltűnt, nehézkes pókhasat eresztett. Válla meghajlott, mintha nem tudná a hosszú múlt súlyát hordani. Fogai kihullottak s ezért szája valami különös majszoló módon összebb csukódott. Nyaka kurta lett, valósággal vállai közt behúzva hordta előre hajló fejét, arca olyan volt, mint a vasorrú

bábáé. És már nem adott külsejére semmit. Tele volt peccséttel és szivarhamuval.

Már kanonoki rangot viselt. Hohenlohe bíboros nevezte ki kanonoknak az albanói káptalanhoz, mert ott éppen megürült az egyik stallum, az olasz kanonoki ranghoz pedig elég volt az alacsony egyházi rend is, nem kellett hozzá áldozárnak lenni. Az új kanonok hiú boldogsággal csináltatta meg magának a violaszínű mozzettát, azt a kis vállgallért, amelynek előkelő, főpapos színfoltját eddig annyi tisztelettel nézegette. Rendes helye is volt az albanói templom káptalani padsoraiban, a régi fafaragású ülések között. Néha el is ment és buzgón énekelt együtt a többi kanonokkal.

Most ott üldögélt Liszt kanonok a Sibilla-vendéglő nyitott kertjében, Tivoliban. Ha elúnta a Hohenlohe villájában a munkát, átsétált a szűk utcákon ide egészen a hegyfok végére, ahol a vendéglő kerítésére támasztva könyökét, lelátott az Aniene kis völgyének meredélyébe. Domenico de Angeli, a fogadós, aki roppant büszke volt arra, hogy ősei már akkor itt laktak, mikor Tivolit még Tiburnak hívták a rómaiak, egy ideig szóval tartotta, mesélt közös ismerősökről, Pietro Tornei polgármesterről, Pezzini karmesterről, Carlandi festőről, az öreg Trinchieriről, Tivoli előkelőségeiről, akik mind nagyra voltak vele, hogy a kanonok olykor megtiszteli házokat. Még beszámolt a fogadós Francescóról, Rómában mérnökséget tanuló fiáról, aki minden levelében üdvözöltette a mestert. Aztán elvonult a derék Angeli vendégei után nézni, a kanonokot egyedül hagyván gondolataival.

A kanonok a római Sibilla-templom romjainak tövéből letekintett a tájra. Jobboldalt az óriás víz-esés fehér vízpóra hullott a mélybe, tetején asszonyok sulykolták a ruhát, csattogásuk erős akusztikával hatott ide a csendben. A meredély túlsó oldalán négy sötét pinia nézett az égnek, mögöttük az

országúton túl kopár, fehér sziklák adták a hátteret. A vízesés-vájta hatalmas árok falát dús zölddel lepte el a nyár, itt-ott lila bokrok erős színfoltjával. Emitt is csupa virág, glicinia, babér, fehérkelyhű calla, Banxia-rózsa, gránát, leander, pálma, ciprus, jázmin. Messze a kanyargós úton túl apró házak fehér faltjai tűntek fel, Horatius és Catullus hajdani otthonai. Az égen egyetlen felleg sem zavarta a tündöklő kékséget és a vízőzön örök egyformasággal zsongta a maga egyetlen akkordját, amelyet valaha Horatius és Catullus is éppen így hallgathattak a Sibilla-templom töve alatt és éppen így tünődhettek a mulandóságról, mint most ő.

Öreg emberek sorsa, hogy kortársaik elmúlása is mindig ébren tartja bennök a halál gondolatát. Mennél korosabb valaki, annál többen távoznak el társaik, ismerőseik, rokonaik közül. Liszt kanonok végiggondolta legutóbbi halottait. A sort Marie kezdte. Még kiadta memoárjait az öreg hölgy, amelyekben az igazság és ferdítés bámulatos vegyülékével mondta el szerelmök történetét. Aztán csendesen elment. Követte a pápa, akit világi országának elvesztése mélyen megrendített. A konklávét Massai-Ferreti gróft választotta meg helyette, valóságos államesiny formájában előzve meg Ferenc József vétóját, amely elkésett. Az új egyházfő XIII. Leó néven foglalta el a trónt, Liszt kanonok már járt is nála kihallgatáson. Finom, előkelő öregúr volt az új pápa, modorára, mosolyára, modulatáira rá volt írva származása. A zeneszerzőpapot, akit bíboros korában is ismert, biztosította kegyes atyai hajlandóságáról és megáldotta. Aztán rövid egymásutánban két fájdalmas hír következett: meghalt Augusz báró, a leghívebb barát, és meghalt Liszt Eduard főállamügyész, a legszeretettebb rokon. George Sand is meghalt. Mentek, búcsúztak egyre-másra, ő még mindig itt volt. Nehezen csoszogott már, lehajolni megerőltetésébe ke-

rült, minduntalan volt valami baja. Hol lázak vettek elő minden este, hol a feje fájt, hol elvágódott az utcán és összetörte magát.

Azok is megöregedtek, akik hozzá tartoztak. Carolyne hercegnő már túl volt a hatvanon. Még mindig óriási egyháztörténeti munkáját írta, túl volt már a huszadik kötetén és élére rakta minden pénzét, hogy a súlyos terjedelmű munkát kinyomathassa. Wagner hatvannyolc esztendő volt, friss és egészséges, de sok gond közepette élt, a bayreuthi ünnepi játékok részjegyes rendszere nem vált be, most gondolkozott azon, hogy szakítson eredeti elgondolásával és pénzért adja a jegyeket akárkinek, mint az oberanmergaui passio-játék. Cosima túl volt a negyvenen és megőrizte pompás alakját is, arcának hideg, áttetsző fehérségét is, de hajában már jelentkeztek az ősz szálak. Lassanként azon kellett gondolkoznia, hogy leányait férjhezadja. A legidősebbik tizenhét éves volt már.

És ő hetven. Nehezen mozgó, göthös, csendes, öreg kanonok. Az események most már úgy haladtak el lelke fölött, mint ahogy a fecske érinti a víz tükrét. Annak már nagyon nagy dolognak kellett lennie, ami a szokottnál jobban megmozdította. Ha az elmúlt négy esztendőre visszanézett, színes képek sora vonúlt végig előtte. Sok országban, sok helyzetben látta magát s mintha csak egy idegen ember élete folyását szemlélte volna.

Látta magát Pesten hangversenyen: egy tizenkilenc esztendő fiú hegedült. Nagyszerűen. Magas, elegáns, sötétszőke, igen csinos legény volt a hegedűs, jó gyerekszoba látszott tartásán és mozdulatain. A Nemzeti Színház egyik karnagyának fia volt ez, Hubay Jenő. Játéka úgy elragadta, hogy rögtön beleszólt a fiatalember sorsába, ajánlólevelet adott neki Párisba Padelouphoz és más zenei hatalmasságokhoz. A fiatal hegedűs eddig Joachimtól tanult, aki Liszt Ferencet elárulta ugyan va-

laha, de nagy tehetség volt és magyar volt. Nagy tehetség és magyar volt ez is, szülötte annak a földnek, amely csak úgy ontja magából a nagyra hivatottakat. Párisban fel is lépett Padeloupnál a fiatalember, döntő sikere volt, Vieuxtemps megszerette, pártfogásába vette, további pályája felől nem lehetett többé aggódni.

Aztán látta magát a weimari kertészetben, amint a bámulatos orosszal, Borodinnal, ketten ülnek a zongoránál. Ez a Borodin, a kaukázusi Imeretinszky hercegek leszármazottja, a vegytan professzora volt a pétervári egyetemen, de mellékesen muzsikával is foglalkozott. Európában utazgatván elnézett Weimarba is, minden zenészek Mekkájába, hogy megismerkedjék a nagy Liszttel. Középkorú, szakállas, lógós bajszú úriember volt a vegytan-tanár. Magával hozta operáját is, alaposan megijesztvén vele a mestert, aki kétségbeesett, ha műkedvelők zenéjét kellett hallgatnia. De három percig sem játszott még a különös tanár az Igor herceg című operából, az abbé izgatottan közelebb húzta a széket. Rendkívüli tehetség szava szólalt meg a zongorán. Volt operájának egy különös megálló részlete, a Poloveci táncok. Csupa öserő, a végtelen tatár síkság titáni mélabúja, a végtelenségbe vesző zene.

Látta magát a kincses városban, Kolozsvárott. Meleg barátságot kötött volt egy magyar arisztokrátával, gróf Zichy Gézával, aki valami baleset következtében elvesztette félkarját, de megmaradt balkezével úgy tudott zongorázni, mint neves zongoraművészek két kézzel. Volkmanntól tanult és remek zongorássá képezte ki magát. Sokat voltak együtt, fel is léptek ketten és háromkezeset játszottak. Zichy Géza hangversenyezni ment Kolozsvárra és addig kérte őt is, míg vele ment. Hosszú idő múltán megint találkozott itt a régi baráttal, gróf Teleki Sándorral. Megkorosodott a hajdani berlini

jogászgyerek is. Sok minden viszontagságon keresztülment, a szabadságharc után emigrálnia kellett; ha meg nem szökik az aradi várból, őt is kivégzik a tizenhárommal. Így csak in effigie akasztották fel, de ő akkor már Konstantinápolyban volt. Bejárta Angliát, Franciaországot, Svájcot, sokat nyomorgott, napszámosnak is beállott, aztán feleségül vette Longsdale lord leányát, attól elvált, harcolt Garibaldi alatt, majd pedig hazajött, poggyászában visszahozva azt a bibliát, amelyet menekülésekor anyja nyomott a kezébe azzal, hogy forgassa szorgalmasan. De ő bizony egyszer sem nyitotta ki. És már csak itthon kerültek elé azok a százas bankók, amelyeket anyja a biblia lapjai közé rejtett. Csupa színes élmény volt most is Teleki Sándor, csupa mulatságos történet. Megint nagyot mulattak cigányszó mellett, de régi tomboló duhajságukból már a nóták is alig maradtak meg. Az új cigány alig tudta a régieket.

Aztán látta magát Párisban a világkiállításon. A magyar csoport elnökévé őt választották meg. Erardnál lakott. Viszontlátta Victor Hugót, a régesrégén nem látottat. A francia költők fejedelme III. Napoleon halála után visszatért száműzetéséből, elfoglalta irodalmi trónját. Közös emlékeik, amelyeket felújítottak, ötven évesek voltak. És az ősz abbé eljátszotta az ősz költőnek a Hegyi szimfóniát, amelynek a versét a fiatal muzsikusz ötven esztendeje kapta a fiatal költőtől. A kiállítás magyar része igen érdekes volt és jellemzően magyar már annyiból is, hogy a magyarok odakint is folyton veszekedtek. A Salonban a két leghíresebb magyar festő, Munkácsy Mihály és Zichy Mihály, majdnem ököllel mentek egymásnak, hogy melyikök képe kerüljön a jobb helyre. Végül Munkácsy győzött, aki asztalosinasból lett világhírű festővé, feleségül vette egy gazdag luxemburgi báró özvegyét és nagy házat vitt Párizsban. Bertha Sándor is Párizsban

lakott, a hajdani tanítvány. Találkoztak is, de csak néhány hűvös szót váltottak. Az abbé sohasem bocsátotta meg a tanítványnak, hogy az kétségbevonta az ő magyar érzéseinek őszinteségét.

Loonban is látta magát ismét, Vilmos hollandi király nyári kastélyában. A király testvérbátyja volt a weimari nagyhercegnőnek s ezt a kapcsolatot igen nyájasan éreztette Liszt Ferencsel, a pályabíróság elnökével. A bíróság csupa érdekes emberből állott: Saint-Saëns, Thomas, Vieuxtemps, Wieniawski a zenészek közül, Bouguereau és Gérôme a festők közül, világnév valamennyi. Minden este együtt étkeztek a királlyal és minden vacsora után a királyi ballet előadását kapták a feketéhez.

Saint-Saëns társaságában Pesten is látta magát, mikor a francia eljött őt meglátogatni. Mindenáron orgonálni akart a híres ember, mivel pedig Pesten köztudomás szerint a Dohány-utcai zsinagóga orgonája számított a legjobbnak, mozgósították Agai Adolf ujságíró, hogy szerezze meg a zsinagóga kulcsait. Orgonáltak a zsidó templomban, onnan pedig ebédelni mentek. Az abbé erős paprikás ételt rendelt a franciának, aki rettenetesen köhögni, jajgatni és krákogni kezdett tőle. Az egész társaság a hasát fogta, az abbé pedig vitézül ette a paprikást, hadd lássa az a francia, hogyan eszik a magyar ember.

Majd a Zeneakadémián új helyiségben látta magát. Az intézet annyi ellenségeskedés és gáncs közepette is serényen végezte a dolgát és az Andrássy-úton egy bérpalota első emeletén kapott új hajlékot. Tágabbak voltak a helyiségek, jobb a felszerelés, több a tanítvány, vigabb a tanítás. Juhász Aladár gyönyörűen fejlődött. Ravasz Ilonka folytatta szerelmi játékait, de tanítványként rendületlenül hű maradt, Weimarba is utána ment, ott mindenkit elbűvölt jókedvével és tiszamenti német-ségével. Egy szép napon aztán beleszeretett egy

Korbay nevű énekesbe, ahhoz feleségül is ment és hűséges, ragaszkodó, nagyszerű feleség lett belőle. Az akadémia különben adminisztratív vezetőt kapott, hogy a mester távollétében se legyen fennakadás. Végh Jánost nevezték ki, régi jóismerősét, akit ő maga igyekezett megnyerni erre a munkára. Végh már el is foglalta állását és buzgón leveleztek a tanári kar és az oktatás fontosabb dolgairól.

És Sophie, a meghatóan jóságos, csacsi, kedves Sophie... A zene szétválasztotta őket. Éppen akkor, mikor összeköttetésük már veszteni kezdett volna frissességének édes ízéből. Sophiet meghívták kitűnő állásba Oroszországba. Szépen elbúcsúztak, megölelték, megcsókolták egymást, az emlék elragadóan kedves maradt. És most is gyakran váltottak levelet.

Aztán Sienában látta magát, ahol akkor Wagner és Cosima töltötték az őszt. Meglátogatta őket, nyolc napot töltött nálok. Wagnerrel egyre kedélyesebb és könnyedebb lett viszonya, Cosimával egyre merevebb. Wagner is, ő is eléggé megöregedtek már ahhoz, hogy mindennek derűs oldalát igyekezzenek keresni. Régen oly súlyos és koturnuson járó baráti ömlengéseik helyét most vidám pajtáskodás foglalta el, naphosszat a legértelmetlenebb bolondságokon nevettek és gyerekebbek voltak a gyerekeknél. Cosima pedig úgy járt-kelt a két hancurozó vén gyerek közt, mintha mindkettőjőknél idősebb lett volna. Nem lehetett észre nem venni rajta, hogy apja terhére van neki. Igyekezett ezt nem mutatni, de az ilyesmi számtalan apró jelből kiérzik.

Majd új kép vonúlt el a többiek után: az a pillanat, mikor először körülnézett új pesti lakásában. A Zeneakadémián rendezték be neki meglepetésül. A berendezést jóbarátai és tisztelői adták össze. Apponyi Albert, Mihalovics és Harkányi báró egy-egy szőnyeget, mások függönyt, vázát,

porcellánt, antik szekrényt. Csupa emléktárgy lett az egész lakás. Előszobája volt, ebédlője, kis szalonna és hálószobája. Az ablakok nem az Andrássy-útra, hanem a csendes mellékutcára néztek. Spiridion azonnal birtokba vette az új rezidenciát és rögtön fel is döntötte Schwendtnér apátplébános mellszobrát, de a szobornak szerencsére nem történt semmi baja.

Ott látta magát a doborjáni ház előtt is. Nagy tömeg. Emléktábla-leleplezés. Szónoklatok. A régi ismerős parasztok közül már csak egy-kettő. Új arcok, új emberek. Negyven kocsis vendég. „Itt született Liszt Ferenc 1811. okt. 22. Hódolata jeléül a Soproni Irodalmi és Művészeti Kör.” Díszebéd. Simon Ödön alispán beszéde. Ünneplés. Zichy Géza félkarral megöleli.

Firenze: Látogatás Karolinnál, a legelsőnél, vagyis Carlotta Unghernél, aki azóta feleségül ment Sabatier francia íróhoz. Elégedett, csendes, jó módú öregasszony. Drezda: eljátsszák a Faust-szimfóniát. Wiesbaden: itt is a Faust-szimfónia. Sondershausen: Hegyi-szimfónia. Frankfurtban: Krisztus-oratórium. Velence, Hannover, Baden-Baden, Bécs. Folyton úton, folyton vonatrázás, éjszakai olvasgatás az üléshez erősített gyertya mellett, megint Weimar, megint Róma. És néha ez a gyönyörű áldott villa d'Este, ahol olyan jól lehet dolgozni a szökökutak örökös, halk csobogása mellett. És még ott sem tud megülni, jobban esik a lelkének, ha olykor kísétál az utcára, megáll beszélgetni boltossal, kolduló öregasszonnyal, bérkocsissal, járkál az utcákon céltalanul, mintha valamilyen végzet sohasem nyugvó bolygásra ítélte volna.

Megkopogtatta a pohár oldalát. A „quarto rosso” közben el is fogyott. De Angeli maga sietett oda átvenni a soldókat. És mélyen meghajolva köszönt az előkelő vendégnek:

— Rivederlo, padre reverendissimo.

A kanonok kilépett az alacsony bolthajtás alól, amelynek falán számtalan márványtábla örökítette meg a Sibillában ott járt fejedelmi személyeket. Ismerte valamennyit. Kilépett a szűk utcára és bandukolt hazafelé. A szapora gyerekek útközben odajárultak hozzá kezét csókolni. Az emberek köszöntötték. Beesteledett, távolból tejszerű homályon át csillogtak a lampagnán túli Róma fénypontjai.

A Villa d'Este kőkockás kapualjában ott üldögélt a házmester, a jó Ercole Martini, mellette két leánya, Aldegonda és Ginevra. A kanonok közeledtére felálltak mindahárman. A házmester jelentette, hogy Rómából értesítés jött: Sua Eminenza, Hohenlohe bíboros, holnap ki fog jönni. Mert a bíboros már kibékült Rómával, a béke árúul megkapta az albanói püspökséget és néha kijött a pazar villába, hogy sétálgasson a világ egyik legszebb kertjében és elbeszélgessen vendégével.

A kanonok felment a lépcsőn, végighaladt az udvari függő folyosón és benyitott lakosztályába. Az ebédlőben terített asztal várta. Tudta, mi lesz a vacsora: radici, ravanelli, pepperoni, vörös bor. De még nem volt kedve enni. Kiment a Campagna felé néző nagy terrasra és hallgatta a kert szökőkútjainak szüntelenül csobogó, egyforma, titokzatos zenéjét. Aztán tekintete felcsillant, visszament a szobába és leült a zongorához. Eljátszotta saját-magának azt a számot, amelyet erről a csobogásról komponált: Jeux d'Eaux à la Villa d'Este.

Öreg, de még mindig boszorkányos ujjai alól ragyogva szálltak ki a hangok a nyári alkonyatba. Gyönyörködve játszotta, mert tudta, hogy ezzel a rövid zongoraszámmal nagyot alkotott, koránál ötven-száz évvel előbbre lépett. Tisztában volt vele, hogy ezt a számot nagy tehetség írta. Öreg, szikadt, szemölcsös vénasszony-arcában szikrázóvá gyúlt a tekintet. Most nem volt kora, most csak lelke volt.

XV.

Bülow régóta látni vágyott leányait és Cosima megengedte, hogy Daniela meglátogassa apját. Ketten aztán eljöttek Weimarba. A nagyapa nagyon örült a viruló leánynak. Ami szabad ideje a tanítványoktól maradt, azt mind nekik adta. Elvitte őket Meyendorff bárónéhoz, sétált és parádézott velök az utcán, bemutatta Danielát a nagyhercegéknek. És igyekezett kihúzni magát, gondosabban keféelkedett, hosszasabban borotválkozott. Mutató nagyapa szeretett volna lenni. Még saját unokája előtt is a kacérság bizonyos nemével kellett magát.

De amiben hivalkodott, abban érte a büntetés: szelesen ment fel a kertészet lépcsőjén, öreg lába elbotlott. Tehetetlenül kapkodott hosszú karjaival a levegőbe, de nem volt mibe megkapaszkodnia, lezuhant a lépcsőn. Egy félemeletet esett, a lépcső alján ott maradt fekve. Még ahhoz is gyenge volt, hogy kiáltson, csak nyögött fájdalmasan. Spiridion és Paulina rohantak elő, próbálták lábra állítani, de nem lehetett. Össze-vissza zúzta magát, nem tudott lábra állni, homlokából csurgott a vér. Nagynehezen felvitték az emeletre, levetkeztették és ágyába fektették. Eltörni semmiye sem tört el, ezt maga is meg tudta állapítani. Ezért nem engedett orvost hívni. Mire Hans és Daniela megjöttek a városból, már megnyugodott. Fejét beköttette nedves törölközővel, alaposan vérző két térdét nemkülömben. Meyendorff báróné ott ült rémulten az ágy mellett.

— Semmi az egész, — mondta az aggódóknak, — holnap felkelek.

— De nagypapa, mégis kellene orvost hívni...

— Nem, nem, azt nem engedem. Nincs nekem semmi bajom. Mondom, hogy holnap felkelek.

De másnap nem kelt fel. Rosszúl érezte magát. Mindene fájt. Harmadnap is rosszúl volt még. Igen nehezen jött helyre és jókora időbe telt, míg ki tu-

dott ülni a karosszékekbe. Hans és Daniela aggódva utaztak el, de előbb szentül megigértették vele, hogy megnézeti magát Halléban, ahol a legjobb orvosok vannak. El is ment a nevezetes Volkmann-hoz, mikor már utazni tudott. Az orvos alaposan megvizsgálta.

— Nincs közvetlen baj semmi. De ilyen magas korban már nagyon kell vigyázni. A szervezet már nem olyan regenerálóképes, mint fiatal korunkban. A tüdőben is észlelek tompa gócokat, jó volna a szivarozást mérsékelni egy kicsit.

— Jó, majd mérsékelem.

Esze ágában sem volt mérsékelni. Egyik virginiát a másik után szívta. Illetve minden szivart csak félig szívott el, a másik felét elrágta. Hogy mikor ég a szivarja, mikor nem, azt sohasem tudta. Néha rágyújtott az égő szivarra, néha erősen szívta és pöfékelte a képzelt füstöt a rég kialudt szivarból.

Most Bayreuthba készült, az sokkal jobban izgatta, mint a szivarozás. Nemrég megkapta Wagner-től a Parsifal zongorakivonatát és az új Wagner-darab az átszellemült elragadtatás teljességébe emelte. Alig várta, hogy színpadon lássa a Wagner-mű koronáját. S mikor Bayreuthban megkezdődtek az előadások, ő már ott volt Meyendorff Olgával együtt. A főpróbán ott ült az első sorban. Elámulva teljes odaadással hallgatta, azt mondogatva magában, hogy ez a zenedráma a század remekműve.

Egyszerre Wagner kezét érezte vállán. Odafordult.

— Most figyelj, Franci, most tőled jön valami.

A zenekar a Parsifal liturgikus motívumát zenítette meg.

— Igen, — bólintott ő, — már láttam a zongorakivonatban. Így kezdődik a „Strassburgi harangok.” Szép motívum, örülök, hogy jó helyre került.

Nem szenvedésgéből mondta ezt, hanem őszintén.

A Parsifal számára mindenét szívesen odaadta volna. Még egy kicsit hízelgett is neki, hogy ezért a motívumért, amely az egész Parsifal-zenében annyira fontos, Wagner az ő kincstárába nyúlt. Nem volt ez valami meglepő különben sem, Wagner egész életműve minduntalan az ő termékenyítő hatását mutatta. És ha ez a kolosszális tehetség a kezébe vett valamit, ha mindjárt idegen helyről vette is, az rögtön annyira az övé lett, mint ahogy vérátömlesztés után a szívdobogás azé, akié a szív.

Carolyne most sem szűnt meg hevesen küzdeni barátja bayreuthi útjai ellen, bár tudhatta, hogy hiába. De ő a siker reménye nélkül is küszködött tovább. Jelentkezett Rómában egy Lina Ramann nevű hölgy, német zeneszerzőnő és író, középkorú, száraz hajadon. Feltette magában, hogy megírja Liszt Ferenc életrajzát. Két nagy kötetre tervezte, igen sok jegyzete volt már, de a lényegét magától az életrajz hősétől akarta hallani. Hosszú órákat töltöttek együtt és az abbé kezdte únni ezeket az összejöveteleket, Carolyne annál kevésbé únta. Rátette a kezét Lina Ramannra. Elhatározta, hogy ez a Liszt-életrajz nem lesz Wagner-párti. Az öreg ember fáradt is volt, meg aztán úgy gondolta, hogy a végleges kéziratot úgyis látni fogja, abból majd kigyomlálja a neki nem tetszőt. Ezért ráhagyta a két nőre, hogy csinálják. Carolyne tehát mint valami boszorkánykonyhában főzte a német nővel az életrajzot. Nagy egyházi művét huszonkét kötetben befejezte és exequatur céljából a szentszék elé terjesztette, a mű ott várta sorsát több ezer társa között. A hercegnő pedig megtalálván új munkáját, reggeltől estig kutatta régi leveleit, emlékeit, apróságait, mindenben valami adatot keresve Wagner ellen és most már olyan szónoklatokat tartott barátjának, mint az anathémát hirdető pápa. Minden tirádájának az volt a vége, hogy Cosima protestáns hitre tért a Wagner kedvéért, tehát el fog kárhozni,

Wagner pedig jól induló munkájával most már teljesen tehetségtelenné züllött.

Az öreg pap nem hagyta magát. Mikor végighallgatta a Parsifalt, leült levelet írni. „Álláspon-
tom szilárdan megmarad feltétlen, vagy ha úgy tet-
szik: tűzött csodálatnak. A Parsifal több, mint mes-
termű. Ez kinyilatkoztatás zenedrámai formában.
Joggal mondta valaki, hogy Wagner a földi szere-
lem éneke, a Tristan, után az isteni szeretet legna-
gyobb énekét adta nekünk, amennyire ezt a színház
szűk kereteiben megtehetette. Ez a század csoda-
alkotása!”

Ötször egymásután nézte meg a Parsifalt és
még mindig nem telt be vele. Ekkor azonban Me-
yendorff Olga, aki vele volt Bayreuthban, minden-
áron haza akart menni Weimarba. Éles jelenetre
került köztük a sor. Végül a kanonok engedett.
Wagner nagy sajnálatára elutazott. De az úton
végig veszekedett a bárónéval. Weimarban tovább
folytatták a jeleneteket.

— Vagy engem szeret, vagy Wagnert, — jelen-
tette ki a báróné, — a maga apró kalandjait még
lenyelem, de ezt nem. Tessék választani.

— Nézze, Olga, ne állítsa élére a dolgot. Én
törődött öreg ember vagyok és szeretnék nyugodtan
élni. Az mégis csak képtelenség, hogy ha van egy
zene, amelyet imádok, akkor Rómában az egyik
kínoz érte, Weimarban a másik. Hagyjon engem
nyugodtan és beszéljünk másról.

— Nem beszélünk másról. Tessék választani.
Vagy Bayreuth a maga gögös és hálátlan leányával
és a maga megalázó statiszta-szerepével, vagy én,
aki minden gondolatát lesem és ha elköhhögi magát,
már kétségbe vagyok esve. Én kész vagyok szakí-
tani is.

— Ugyan kérem, mi az, amit el akar szakítani?
Hetvenegyéves vagyok.

— Csak ne beszéljen. Én minden növendékéről

pontosan vagyok értesülve. Ebből is elég volt. Tessék felelni a kérdésemre.

— Feleletem az, hogy nagyon kérem, ne kínozzon engem.

— Úgy? Jól van.

Meyendorff báróné összecsomagolt és elutazott Rómába. Ő pedig az örömtől repesve viassietett Bayreuthba. Az utolsó Parsifal-előadást még el tudta csípni. Aztán még jó darabig ott maradt, még pedig nagy családi öröm okán: a második Bülow-leány, aki most mult tizenhétéves, már megtalálta a párját, és most tartották esküvőjét egy fiatal olasz arisztokratával, Gravina gróffal. Az esküvő lezajlott, a fiatal pár nászútra ment, ő pedig vissza Weimarba, tanítványaihoz. És Weimart még egyszer sem élvezte úgy, mint most: a báróné elutazásával estéi felszabadultak, folyton együtt lehetett a fiatalokkal és végnélküli whist-játszmákat játszhatott. Ezt a játékot roppant szerette és bár nem pénzre ment a dolog, csak dicsőségre, a nyereség módfelett megörvendezettette, a vesztes kedvetlenné tette. A tanítványok hamar rájöttek erre és az asztal alatt dugdosták egymásnak az ászokat, csak hogy a mester nyerjen. Ha észrevette is, nem szólt. Úgy tett, mintha nem látna semmit. Hadd örvendjenek ügyes cseleiknek. Így csalták egymást szeretettel órákon keresztül és mindenki nagyszerűen szórakozott.

Ha Meyendorff Olga Weimarban marad, ő most elment volna Rómába. De a haragos barátnő most Rómában tartózkodott. Őt is, Carolynét is, egyszerre ott találtnia, ezt sokallta. Elhatározta, hogy egyáltalában nem megy Rómába. Ehelyett elment Cosimáékhoz Velencébe.

Wagner télen nem szeretett Bayreuthban maradni. Az idén Velencében nézte ki magának a Palazzo Vendramint, amelynek Berry hercegnő fia, Della Grazia herceg, volt a gazdája. Ezt bérelte ki.

Tizennyolc szoba volt itt pazarul berendezve, a személyzetet a Wahnfried-villából hozták magukkal és még olaszokat is vettek hozzájuk: két gondolás állandó zsoldban ott állt a palazzo előtt.

A nagyapának a homlokzati szobák közül adtak egyet, amelynek ablakai a Canale Grandére nyitak. Korán kelt mindennap és elment misére, alig száz lépésnyire a palazzótól ott volt a San Geremia-templom. Mise után hazament, megreggelizett egyedül és nekilátott levelezésének és kottáinak. De nem igen tudott odafigyelni, folyton Cosimát várta. Cosima déltájban nézett be hozzá, megkérdezte, hogyan érzi magát, egy-két futó mondatot váltott, aztán ment kifelé.

— Maradj már egy kicsit beszélgetni, folyton szaladsz. Soha nem tudok veled egy félórát beszélgetni.

— Most nem érek rá, papa, az ebéd után kell néznem, Richard nagyon kényes a konyhára. Majd beküldöm magának Danielát, ha unatkozik, mi pedig beszélgetünk ebédnél.

— Igen, de nem ebédelek itthon. Meg vagyok híva.

— Azt nagyon sajnálom. Akkor majd beszélgetünk este.

— Véletlenül ma éppen estére is meg vagyok híva.

— Hát akkor majd beszélgetünk holnap. Viszontlátásra.

Cosima kurtán-furcsán bánt vele. Ahogy terhes öregekkel szokás. Olyanokkal, akik zavarják a házi rendet, de a türelmes háziasszony nyel egyet és nem szól semmit. A nagypapa érezte, hogy zavarja a házi rendet. Wagner otthonülő ember volt és csak családjá körében érezte jól magát. Ki nem állhatta a vendégséget, mérges lett, ha valaki felkereste. Szeretett vacsora után együtt üldögelni övéivel és felolvasni valami könyvet, hogy valamennyien hall-

gassák, aztán megvitatni a felolvasottakat. A nagypapa viszont a mozgást szerette, a társaságot, a jövőst-menést s ha már nem ment el este, akkor mindenáron whistezni akart. Wagner nem szerette a whistet és sajnálta a szokott családi felolvasást. Így aztán hiába örültek nagyon egymásnak, jelenléte feszélyezte a házat. Hat hétig volt ott, akkor kezdett készülődni. Indulása tervét véletlenül rossz pillanatban vetette fel, Cosima valamiért bosszankodott éppen és ideges volt. Ilyenkor pedig szeretett epés megjegyzéseket tenni.

— Miért sietsz el tőlünk, — kérdezte udvariasan Wagner, — nem jól érzed magad?

— Más a baj, — szólalt meg fullánkosan Cosima, — a zsidóasszony haragszik.

Apja ámulva tekintett rá.

— A zsidóasszony? Miféle zsidóasszony?

— A maga hercegnője. Hát nem tudja, hogy Wittgensteinné anyja zsidó származású volt?

— Ugyan ne beszélj bolondokat.

— Egyáltalában nem beszélek bolondokat. Járt minálunk sok orosz, akik ismerték a családot. Azoktól hallottuk. Eleinte mi sem akartuk hinni, hiszen kissé különös, hogy éppen annak ne legyen rendben a családfája, aki, mint hallom, állandóan zsidózni szokott bennünket. De én alaposan utána jártam és így igaz, ahogy mondom: a maga hercegnője zsidó származású. Örülök, hogy ezt egyszer közölhettem magával. Ha megint rólunk lesz szó Rómában és a maga hercegnője megint piszkálni fog bennünket, csak mondja meg neki, hogy mi antiszemiták vagyunk és többek között őmiatta. Most pedig menjünk aludni.

A kanonok azon vette magát észre, hogy ott áll egyedül a szoba ablakában. Nem is tudta, hogyan jött fel. Lebámult az imbolygó fényeket ringató csatornára. Igaz lehet ez? Nagyon hajlandó volt elhinni. Carolyne mindig csak apja családjáról

beszért, anyjáéról soha. Arca rendkívül zsidós volt, ezt sem lehetett letagadni. Egyéniségének számos vonása is a feltevés mellett szólt, teológiai bogarai-ban volt valami erősen talmudista jelleg. És ugyan-úgy antiszemita volt, mint Wagner, a Geyer nevelt fia és mint Cosima, a frankfurti Bethmann Simon Móric dédunokája. Az öreg pap egyszerre sátáni módon elkacagta magát az ablakban. Valami szörnyű, Hogarthra méltó humort talált abban, hogy ezek itt körülötte mind dühös antiszemiták és agyba-főbe zsidózzák egymást az ő feje fölött, miközben ő közöttük az egyetlen türelmes és felvilágosodott ember, az egyetlen kétségtelen keresztény. Sokáig állt még az ablaknál és bámulta a vizet, amelyen olykor elsiklott egy kései gondola, poggyászokkal és utassal igyekeztén a Santa Lucia felé.

Aztán vállat vont és odalépett íróasztalához. Eszébe jutott valami javítás: kiigazított egy akkordot legújabb szerzeményében. Ennek „La lugubre gondole“ volt a címe. A gyászgondola. Mostanában már állandóan az elmúlás gondolata élt benne. Maga mellett érezte a halál láthatatlan alakját. Ebben a házban különösen. Hogy miért, azt nem tudta. Hiszen mindig idesütött a nap, a házat vídám gyermekzaj verte fel. De valami borongó sejtelem egybefonta lelkében az elmúlás és Velence hangulatát. Szerzeményéből a halál komorsága borzongott elő a lagúnák édes szépségének háttéréből. S mialatt írta, maga is nem egyszer megborzongott öreg testében, mint aki fázik.

Mikor elutazott, Cosima kezét csókolt neki, aztán odatartotta magas, fehér homlokát az atyai csók számára. Majd pedig az előcsarnokból visszafordult és nem nézett hátra. Wagner azonban hajadonfőtt lekísérte a Palazzo Vendramin lépcsőjén egészen a gondoláig. Ott nevetve mondta:

— Ezúttal kissé feszélyeztük egymást.

Megölelte és megcsókolta. A kapuban még meg-

állt. Akkor gondolt egyet és lesietett még egyszer a gondolához. Még egyszer megölelte, sokkal erősebben és elkezdte meghatottan, erősen csókolgatni. Már elindult a gondola, ő még mindig integetett a kapuból, ahogy hajadonfőtt ott állott.

Ő Pestre utazott, átvette munkáját a Zeneakadémián. Ez a munka egyre nehezebb lett, mert Erkelrel való régi összhangja törést kapott. A kultuszminisztérium és a parlament hivatalos körei felől kissé ideges és türelmetlen megjegyzések híre érkezett: többen kezdték sokallni a magyar Zeneakadémia Wagner-kultuszát és keveselték a katedrák, kivált a zongoratanyszak, magyarságát. Hallani lehetett olyasfélét, hogy minek nekünk Wagner, mikor Erkelünk van? Az eddig is bujkáló, de feltűnő Liszt-ellenes hangok most Erkel személyében találták meg ellenszenvök eleven jelszavát. És Erkel, aki nemzeti operákat és Himnuszot adott hazájának, soha az országból ki nem tette a lábát, tetőtől-talpig magyar volt, mégis egész életén át éreznie kellett, hogy a világhírű ember mellett a második helyre szorult, nem hallgatta rosszállóan ezeket a hangokat. Végh János finom tapintata és okossága mindig elejét vette az élesebb helyzeteknek, de a Zeneakadémia vezetésében most már nem élt az a lelkes, lendületes összhang, amely megnyitásakor akkora erőt adott neki.

A társaságban és tanítványaiban viszont annál több örömet talált. Sokat járt a Wohl-nővérek szalonjába. Wohl Janka és Stefánia, a Párist járt, világlátott és európai szemléletű két nővér igen jól értett ahhoz, hogyan kell társadalmi előkelőségeket ügyesen keverni a művészi élet nevezetességeivel. Ugyanilyen, de valamivel társadalmibb színezetű volt a szép Földváry Emma szalonja, ahol főként Türr tábornokkal s a külföldről olykor hazanéző Munkácsyval és Hubay Jenővel lehetett találkozni. Gyakran járt Schwendtner apátplébánoshoz, ahol

többek között egy Ráth Zsigmond nevű igen szépen éneklő fiatalember vonta magára a figyelmét. Ez operaénekes szeretett volna lenni, de előkelő családja végül is a jogászi pályára szorította. Járt Juhászékhoz továbbra is, gyakran találkozott Jókai-val, Strobl szobrász megmintázta, Than Mór lefestette. Ugyancsak lefestette a gróf Nemes-család egy tagja, gróf Nemes Nándorné, aki a Kristóf-tér és Sütő-utca sarkán lakott. A grófné külföldi származású hölgy volt, Ransonnet-Villez báró bécsi kabinetirodai főnöknek volt a leánya, igen tehetségesen festett, igen tehetségesen zongorázott és első emeleti műtermében az arcképfestésen kívül is igen kellemes órákat lehetett tölteni. Fenntartotta továbbá barátságát gróf Apponyi Alberttel, gróf Zichy Gézáékkal, akiknek tetétleni kastélyába is ellátogatott, járt a Zichy-, Sztáray-, Széchenyi-családokhoz. Meghívta néha az európai hírű grandseigneur, gróf Festetich Tasziló is, aki a montecarlói fejedelem feleségét, Hamilton hercegnőt, választotta el uralkodó férjétől, hogy nőül vehesse, nagy zenekedvelő volt és részt vett a Bayreuth-alapító részjegymozgalomban is. Az agg kanonok egyik nap ennél az előkelő háznál ebédelt a Nemzeti Múzeum hátamögötti palotában, másnap pedig elment Táboraszky zeneműkiadóhoz, a Kalap-utcai Degré-féle házba s a folyosón megveregette a háziúr fiainak arcát, ha találkozott velök. Következő nap pedig az Oktogonra ment abba a házba, ahol Kozma Sándor főügyész és gróf Festetics Leó laktak egymás mellett.

Mert Festetics Leóval megint ugyanúgy barátkozott, mint a legrégibb időkben. Haragot most már nem tartott senkivel. Joachimmal is találkozott Pesten, az előregedett hegedüssel, aki hangversenyezni jött. Üdvözölte és kezet nyújtott neki. Az az ügy, amelyet valaha Joachim elárult, már megengedhette magának az árulás bocsánatát. Egész

Európában játszották Wagnert és Bayreuth lett a világ modern zenei közepe.

Tanítványaival mostanában négy délutánt töltött hetenként. Juhász Aladár, akit már kész és pompás zongoraművésznek tekinthetett, amolyan tanársegéd-féle szerepet játszott mellette, sőt nem-sokára kinevezetette maga mellé gyakorló tanárnak. A fiatalok szépen haladtak, sok öröme tellett bennök. És felbukkant köztük egy német leány, Lina Schmalhausen, aki ide is eljött utána.

Kedélyes, tenyeres-talpas, hangos beszédű, áldott jó lélek volt ez a Lina. Rajongással kezdte, mint a többi. Aztán úgy folytatta, mint valaha Janina: minduntalan bekopogtatott órákon kívül is. És bátortalanul célozgatni kezdett, hogy amit ő érez a mester iránt, az több, mint művészi rajongás. Mikor már a célzások félreérthetetlen szerelmi valomássá fajultak, az aggastyán szomorúan mosolyogva simogatta meg a leány egészséges, kerek vállát.

— Mit akarsz tőlem, fiam? Hetvenegy esztendőös vagyok.

A leány válaszként hozzásímult és erős kézzel magához vonta az öreg fejet. Elkezdte rajongó hévvel csókolni. Az agg hagyta. A leány mint a kígyó fonódott köréje és simogatta, csókolta, becézte fáradhatatlanul. S a vén oroszánban megmozdult a hajdani vér. Karjaiba legényes erő költözött s mikor felhőrdülve szorította magához, a leány boldog sóhajtással, diadalmasan dicsőült meg az öreg ember kései szerelmében.

Lina Schmalhausen ettől kezdve egész életét az aggnak szentelte. Anyáskodó gyengédséggel tett-vett a gyermek módján gondozásra szoruló agg mellett. Spiridion már nem szolgált a háznál, megszedte magát a Liszt-hajfűrtök árából és trafikot nyitott Weimarban. Most egy Achille nevű olasz legény volt az inas. Ezzel Lina rendelkezett. Lina

vette számba és adta mosásba a fehéreneműt, Lina rendelte másnapra az ebédet, Lina vásárolta a kávét és cukrot, Lina mosta meg minden héten szappannal az öreg mester még mindig dús fehér haját és ott ült mellette, amíg a hatalmas sörény meg nem száradt, nehogy még kimenjen az öreg a levegőre és megnáthásodjék. A csoszogva járó öreg kanonok pedig titkolt, de féktelen hiúsággal nézett körül a világban. Hetvenegy éves volt és szeretőt tartott.

Egy reggel Végh János látogatta meg a Zeneakadémián. A tanári testület dolgaiban volt beszélnivalójuk s mikor a hivatalos ügyeket letárgyalták, Végh még nem búcsúzott.

— Még szeretnék valamit mondani, mester. Volna egy nagy kérésem: vigyázzon jobban az egészségére, amely mindnyájunknak nagyon drága s amellyel a mester kissé tékozlóan bánik. Nem szeretek goromba megjegyzéseket tenni, de ma reggel például szokatlanul fáradtnak látszik.

Az agg elpirult. Tudta, hogy miért olyan fáradt éppen ezen a reggelen. A megjegyzés elevenére tapintott. Kissé idegesen felelt:

— Mit vigyázzak, mire vigyázzak? Nem éjszakai, rendesen élek. Mit csináljak még?

— Először is rengeteget szivarozik. Aztán az a sok szesz, a nehéz vörösbor konyakkal keverve. Aztán a nők. Az ember ezt csak fejcsóválva nézheti. Lehetetlen, hogy mindez ne rövidítse az életét. Nekem talán szabad a köztünk fennálló meleg barátságra hivatkozva megkérni, hogy egy kicsit vigyázzon magára.

Boldogan kihúzta hajlott hátát az öreg kanonok. Hízelt neki, hogy ilyen fenegyereknek tartják.

— Szegény öreg bűnös vagyok, kedves barátom, mit csináljak. Hetvenegy éve folyton csak pocsékolom az életemet és eddig nem ártott. Ami még

hátra van, azt most már megvárom így. Beszéljünk másról. A fiatalok nagyon jól haladnak. Tudja, kevés olyan öröm van, mint gyönyörködni a fiatalokban. Ha visszanézek azokra, akiket én tanítottam, igazán büszkének érzem magam.

— Kit tart legnagyobb tanítványának?

— Bülowot. Most már megrokkant időelőtt. De mióta megint megházasodott és elvette azt a Marie Schanzer nevű színésznőt, talán megint megtalálja önmagát. Ő a legnagyobb zongorás tehetség, akit ismerek. Persze, voltak rajta kívül mások is. Mostanában sokszor eszembe jut egy régi tanítványom, akit, majdnem ötven esztendeje már, besegítettem zongoratanárnak a genfi konzervatóriumba, pedig még gyerek volt. Kis hamburgi zsidófiú. Nagyon szerettem, elragadóan kedves kölyök volt, Putzinak hívtam csak... ejnye, mi is volt a vezetékeve... igazán bosszantó, hogy egy idő óta annyira kihagy az emlékezőtehetségem... hiába no, nem jut eszembe a vezetékeve, pedig itt van a nyelvemen... egyszerűen ez a fiú vallási rajongásba esett mellettem, kikeresztelkedett, szerzetes lett, abbahagyta a zenét és mikor a német-francia háborúban ragályos betegeket ápolt, meghalt. Ejnye, hát nem bosszantó, hogy nem jut eszembe a neve?

Tünődött, a Putzi vezetékeve sehogy sem akart eszébe ötleni. Agya nem működött. Máskor is tapasztalta ezt már mostanság, szelleme érezhetően gyöngült, de ezen a reggelen különösen szikkadt és meddő volt a feje. Végh már elbúcsúzott tőle, ő még mindig azon a néven gondolkozott. Aztán Lina járt az eszében. Vállat vont. Vigye ördög azt a vezetékevet. Aki úgy van alkotva, hogy élete mindig nők között telt el, annak öregkorára meg kell fizetnie az adót érte. És inkább legyen kurtább az olyan élet, amelynek csókjai vannak, mint hosszabb, de örömtelen.

Előszedte az előjegyzési naptárt, megnézte, mi

van mára beírva. Nyolcvanhárom február tizenöt: vacsora gróf Apponyi Sándoréknál. Ennek örült. Sándor gróf hajdani jóakarójának, a párisi követnek, unokája volt és már családos ember maga is. Így múlik az idő.

Ekkor kopogtattak, de az ajtó rögtön ki is nyílt. Abrányi Kornél lépett be elváltozott arccal, a sietéstől lihegve.

— Mester, borzasztó ujság van: Wagner meghalt.

— Hogyisne, — felelte ő, — hol veszi ezt a boldogságot?

— Tíz embertől hallottam, az egész város beszéli.

— Ugyan kérem, róla is, rólam is már sokszor elterjesztették ezt. Engem Párizsban a sajtó már el is búcsúztatott. Wagner Velencében van és kitűnően érzi magát.

Ekkor megint kopogtattak és Tábornszky, a zene-műkiadó, rontott be:

— Mester, Wagner meghalt. Itt van az Extrablattban.

— Mutassa.

Valóban ott volt az Extrablattban a kétsoros hír: Wagner Richard Velencéből érkezett távirati jelentés szerint tegnap hatvankilenc éves korában ott meghalt.

— Ez lehetetlen. Ha valakinek, nekem igazán tudnom kellene. Hívják csak be Achillet.

Az inas előkerült. Az öreg pap megírt egy táviratot franciául: „Cosima Wagner Palazzo Vendramin Venezia hogyan van Wagner sürgönyválaszt kér Liszt“. Az inas elment a távirattal, ő pedig ijedt csodálkozással tanakodott magában. Ez lehetetlen, hiszen még arról sem kapott hírt, hogy Wagner beteg. Cosima okvetlen értesítette volna.

De alig ment el az inas, jött a táviratkihordó. Izgatottan bontotta ki: a weimari nagyherceg részvétét fejezte ki. Egy félóra múlva megint távirat:

Meyendorff báróné részvétét küldötte. Aztán egyszerre négy távirat jött, aztán tíz. Mi ez?

Délután megjött a sürgönyválasz Velencéből. „Mama kéri nem idejönni hanem nyugodtan Pesten maradni holttestet Münchenen keresztül rövid ott tartózkodás után Bayreuthba visszük Daniela“.

A távirattal bezárkózott. Egyedül akart lenni, hogy helyzetét átgondolja. Cosima tehát értesítés nélkül hagyta őt. Nem érezte szükségét annak, hogy fájdalmával azonnal apjához forduljon. Most pedig nem óhajtja, hogy ő jelen legyen a temetésen. Annak az embernek a temetésén, akinek élete felét áldozta. Majd lesznek ott mások. Fejedelmi személyek, az egész német zenei élet, mindenki. Csak ő nem, Liszt Ferenc. Hát jól van. Nyel egyet, hogy visszafojtsa a torkán feltoluló zokogási ingert és itthon marad.

Mikor beesteledett, felvette ünneplő reverendáját és kocsit hozatott. A kocsisnak megmondta az Apponyi Sándor címét. A kocsiban megrendülve nézett bele saját lelkébe. Az a zeneszám jutott eszébe, amelyet ott komponált a Palazzo Vendraminban. „La lugubre gondole.“ Az a gondola, amelyet ő előre megérzett, talán éppen most viszi a halott Wagnert a Santa Lucia felé. Wagner ott fekszik mozdulatlanul a koporsóban és Cosima mély gyászban ül mellette. És megdöbbenve érezte, hogy ebben a gondolatban van az ő számára valami megkönnyebbült, valami felszabadult érzés. Elszörnyedve igyekezett annak a démonnak szeme közé nézni, amely most ott ült lelkében. Mi ez? Hiszen ő nem volt sohasem rossz ember, miért nem tombol most a gyásztól és a fájdalomtól? Miért gondol Cosimára a megfeythetetlen káröröm valami bűnös érzetével? Nem értette sajátmagát, dúltan és felkavartan ült a bérkocsi mélyén.

Az Apponyi gróf házánál meglepte, hogy a népes vacsorának semmi külső jele nem látszik. Máskor az előkelő fogatok egész sorát látta ilyenkor

a ház tövében tanyázni. Csengetett. Sokára került elő a portás.

— Nem ma van a vacsora? Eltévesztettem a napot?

— Kérem, főtisztelendő úr, a gróf úr mindenkinek lemondott a gyászeset miatt.

— Ezt nem értem, nekem nem mondott le.

— Nem, kérem, éppen én hordtam szét a leveleket és még mondta is a gróf úr, hogy a főtisztelendő urat ma nem szabad zavarni.

— Ügy. Hát csak mondja meg a gróf úrnak, hogy üdvözlöm.

Visszaült a kocsiba és bemondta a Mihalovics lakáscímét. Az gyengélkedett és már lefeküdt. Az ágyból kelt ki, hogy ajtót nyisson.

— Ne haragudjék, hogy zavarom. Az Apponyiék estélye elmaradt, és nekem ma este borzasztó volna egyedül maradni a gondolataimmal...

XVI.

Weimarban levelet kapott Danielától, aki anyja üzenetét közölte: a nagypapa ne jöjjön Bayreuthba, mert a mama képtelen most vendéget fogadni, olyan lelkiállapotban van. Majd ha jobban lesz, értesíteni fogja. A levelet eltette és nem szólt senkinek. De nagyon szenvedett.

Tanítványai vigasztalták és teméntelen utazása. Mintha a kóborló cigány-ösztön még egy nagyot, utolsót lobbant volna benne, mint a kialvó gyertya lángja. Elment Meiningenbe, ahol Bülow hangversenyezett, meglepő erővel és újjáéledt frissességgel, mintha Wagner halála megváltotta volna. Elment Pozsonyba, hogy az ottani plébánosnak, Heidlernek, aranymiséjén a koronázási misét vezesse. Elment Bécsbe, ahol Tilgner megmintázta. Aztán megint Weimarba. Nyughatatlanul utazott

ide is, oda is, pedig csak egyetlen helyre szeretett volna menni. Bayreuthba. De oda nem hívták. Cosima még mindig nem vágyott látni apját. Az aggastyán szorongva, fájó szívvel, reménykedve várta a levelet. De az nem jött meg.

Már több, mint egy esztendő telt el Wagner halála óta. Akkor írt Bayreuthba, hogy most már talán meglátogathatja őket. Nagyon öregnek érzi magát, talán él még egy-két évet, de talán már csak egy-két hónapot. És szeretné látni unokáit. Cosima most sem válaszolt, helyette csak Daniela írt, hogy a Wahnfried-villa most nem alkalmas szállóvendég fogadására, mert a Parsifal előadásai miatt anyjának rengeteg dolga lesz, de a ház tözsomszédságában néztek neki lakást, ott nagyon jól fogja magát érezni.

A Wahnfried-villa baloldala mentén szűk kis utca húzódott, amelyet a rohamosan fejlődő idegenforgalom csinos házakkal gazdagított. Ezt a kis utcát Siegfried-utcának nevezték. A sarkon állott az a ház, amelyben lakásáról gondoskodtak. Két szobát vettek ki neki albérletbe egy előkelő úrhölgynél, Frau Forstrat von Fröhlignél. Elég kellemes szállás volt. Az aggastyán lerakta holmiját és átsietett a Wahnfriedbe. Az udvaron a két hatalmas bernáthegyi vészes ugatással rohant feléje, de mindjárt megismerték és vad lelkesedéssel ugrottak neki, hogy üdvözljék. Alig tudott megállani öreg lábán, a kutyák már-már feldöntötték, kiáltoznia kellett. A villából egy inas sietett ki és elparancsolta a kutyákat.

— Jelentsen a leányomnak. A gyerekek itthon vannak?

— Mind elmentek sétálni, főtisztelendő úr. Jelentenem pedig nem szabad senkit. A nagyságos asszony szigorúan megparancsolta, hogy akárki jön, ő nincsen itthon. Bezárkózott és dolgozik.

— Jól van. Hát mondja meg, hogy megérkeztem és majd üzenjen át értem.

Megfordult, elment sétálni. Mikor hazaért, megkérdezte Fröhlignét, nem keresték-e a Wahnfriedből. Nem keresték. Másnap Daniela jött át hozzá. Magyarázgatta, hogy anyja embertelenül el van foglalva, a nagypapa csak érezze magát itthon Bayreuthban, a családi páholy rendelkezésére áll. Daniela is hamarosan elsietett, neki is sok dolga volt, mert az ünnepi játékokkal kapcsolatban már neki is jutott reprezentálni való. Minden vonatnál akadott valaki, aki elébe ki kellett mennie. A nagypapa délután játszani akart a gyerekekkel és átüzent a Wahnfriedbe. Onnan az az üzenet jött vissza, hogy a gyermekeknek nyelvleckéik vannak, azokat elmulasztaniok szigorúan tilos. A nagypapa tehát megint elment sétálni. Este aztán izgatottan lépett be a családi páholyba, a nyüzsgő sokaság már gyülekezett. De a páholyban nem volt senki. Cosima nem nézte az előadást.

Másnap megint várta az üzenetet, hogy Cosima végül is csak átküld érte. De egész nap nem jött hír. Estefelé, előadás előtt, átjöttek a gyerekek, a két kisebbik lány és Fidi. Boldogan elbeszélgetett velök, mesélt nekik, mókázott, mulattatta őket. Aztán elmentek. Cosima megint nem jött a színházba. Következő nap Daniela értesítette, hogy a családi páholy mindkét helyiségét külföldi vendégek veszik igénybe, de egy földszinti jegyet fenntartottak a nagypapának. A mama pedig roppantul sajnálja, de ma is annyira el van foglalva, hogy képtelen a nagypapát fogadni. Talán majd a közeli napokban adódik alkalom.

Az aggastyán szelíden mosolygott, de szeme megtelt könnyel. Nem izent senkinek semmit, összecsomagolta holmiját és elutazott. Kóbor kutyanak érezte magát, mikor naphosszatt ott őgyelgett, jött-ment a Wahnfried körül és csak a kerítésen át

látta az ellenséges néma házat. Cosimának nem is írt. Beletörődött, hogy csak terhére van a leányának, ha látni akarja. Visszament Weimarba. A tanítványokhoz.

Ez volt most már igazi családja, a tanítványok tarka, minden világtájról összeverődött serege. Eugène D'Albert, a szenvedélyes legény, aki minden héten más nőbe volt halálosan szerelmes és azonnal nősülni akart, míg a mester le nem hordta. Albeniz, a kedves, mindig mosolygó fiatal spanyol. Zarembski, hol világfájdalmas, hol ujjongóan boldog szertelen lengyel. Emil Sauer, a hamburgi fiatalember, akit Rubinsteinől vett át és aki mindkettőjük utódának ígérkezett elképesztő haladásával. Felix von Weingartner, az előkelő zárai, aki nagy ábrándokat táplált karnagy-i jövőjéről. Lamond, a glasgowi fiú, Da Motta, a portugál, aki egy rabszolgákkal kereskedő guineai szigetről jött Weimarba, Siloti, a charkowi orosz. Aztán a kis Thomán István, a homonnai körorvos fia. Stavenhagen, a berlini Spindler-tisztítócég vezérigazgatójának a fia, feltűnő szép fiatal fickó, a nőnemű növendékek bálványa rögtön a mester után. Friedheim, az orosz zsidó, akivel édesanyja is eljött és fiát Artusának becézte. Göllerich, aki már házas volt, felesége bámulatosan kövér asszony. És a nők. Legelőször persze Lina Schmalhausen. Aztán Arma Senkrah, az amerikai leány, akire mamája vigyázott. A mamát a mester görög karnak nevezte el, mert mindenbe belebeszért és mindent kommentált, mint az antik tragédiák kórusa. Amy Fay, a másik amerikai nő, az édes szépség, aki olyan szerelmes volt az agg mesterbe, hogy folyton reszketett a keze; Marie Lipsius, aki La Mara álnéven írogatott is. A szépnevű Adele Aus der Ohe. A lobogó orosz Vera Timanoff. És még egész serege a tehetségeknek, de még nagyobb serege a tehetségteleneknek, akiket derüs jóindulattal hallgatott végig és udvariasan meg-

dícsért. Csak zongorázzanak kedvökre, nem ártanak vele senkinek. De a tehetségeseket piszkálta. Azokat érdemes volt szidni, kínozni, vezetni, érdeségeiket gyalulni, haladásukban mód nélkül gyönyörködni.

Úgy élt köztük, mint a fejedelem. Hallatlan tekintélye volt, egyik sem mert megszólalni, amíg ő kérdést nem intézett hozzá. Mint fejedelmi udvaroknál szokás, pártok alakultak, a kedveltek heves intrikákat folytattak egymás ellen, a mester egyetlen megjegyzése napokra felkavarta az egész tábort. Magánügyeikkel, szerelmi bonyodalmaikkal, pályájok gondjaival is hozzá mentek. Tanácsokat adott, párocskákat kibékített, elhagyott féltékenyek fenyegetéseit leszerelte s ha valamelyiknek hazájából aggódó levelet kapott, maga elé idézte és keményen összeteremtette, hogy miért nem ír szorgalmasabban az édesanyjának.

Mikor átjött Pestre, voltak, akik vele jöttek. Ezekkel szaporodott a magyar csoport. Ezek megint új világot alkottak, mintegy második udvartatását a két országu királynak. Aggházy Károly, aki nem tudta eldönteni, hogy festő legyen-e vagy zongoraművész. Rausch Károly, a gazdag fiú, aki zenei pályára szeretett volna menni, de családja nem engedte. Szendy Árpád, Juhász után a legtehetségesebb, aki legjobban bele tudta élni magát a Liszt-stílusba. Warga Vilma, akinek rákospalotai villájában kellemes, gondtalan napokat töltött. Kuliffay Izabella, egy ismert hírlapíró leánya. És itt is Lina Schmalhausen, az éppen olyan áldásos, mint végzetes.

Testi ereje rohamosan fogyatkozott. Különösen szeme kezdett rohamosan gyengülni. Már nem tudott pápaszemmel sem jól olvasni, Carolyne, Sophie és Olga leveleit, amelyeket másnak nem mutathatott, csak nagy ügyel-bajjal silabizálhatta ki. Idegeit a

Lina ragaszkodása súlyosan tönkretette, egész éjszakákat töltött álmatlanul, reggel úgy kelt fel vöröshéjjú, folyton könnyező, öreg szemmel. Ingerlékeny is lett. Apróságok is kihozták a sodrából, hát még a nagyobb izgalmak. Pedig azokban is volt része. Cosima megfoghatatlanul kegyetlen ridegsége állandóan rágta a szívét. Aztán olyan dolgok történtek vele, mint a Királydal ügye. Ferenc József gavalléros bőkezűsége Operaházat ajándékozott Pestnek. A Herminatérre tették a pompás épületet, hogy homlokzata az Andrássy-útra nézzen. A megnyitásra az öreg zeneszerzőtől rendeltek alkalmi királyhimnusz. Ő meg is csinálta, de az intendáns, báró Podmaniczky Frigyes, megtagadta a dal előadását, mert a szerző a „Hej, Rákóczi, Bercsényi“ kezdetű kuruc nóta zenei gondolatát költötte belé, azt pedig az alattvalói hódolattal illetlenül ellenkezőnek tartotta a báró. Az aggot ez a dolog nagyon megviselte, megint éjszakákon át nem aludt és a ragyogó Operaház megnyitásától dacosan távol maradt. Látogatóinak haragosan magyarázta, hogy milyen oktalanul bánnak vele: hol nem tartják eléggé magyarnak, hol meg túlmagyarnak tartják. Pedig ő mindig egy és ugyanaz.

És egyszerre megint elfogta a kóborlás csillápíthatatlan ösztöne. Alig tudott már segítség nélkül felszállni a vasúti kocsiba, mégis telhetetlenül utazott egyik városból a másikba. Pozsonyba ment a Rubinstein hangversenyére. Onnan Bécsbe. Onnan Weimarba. Onnan Karlsruheba, ahol a bayreuthi színház volt ügyelőjét, Felix Mottlt, mint nagszerűen induló dirigenst látta viszont. Strassburgban végighallgatott egy hangversenyt, melyen csak az ő művei szerepeltek. Innen elment Antwerpenbe, mert itt előadták férfikarra írt miséjét. Aachenben is Liszt-műveket játszottak, oda is elutazott. Aztán Münchenbe ment, mert ott Cornelius operáját adták elő, a számára oly nevezetes Bagdadi borbélyt.

Onnan a Chiemseere akart menni egy tanítványát meglátogatni, de akkora vihar volt a tavon, hogy a közlekedés megállt. De ő nem állt meg, felült a vonatra és elutazott Itterbe, a tiroli kis helyre, ahol Sophie nyaralót vásárolt magának és orosz munkájának szabadságát ott töltötte. Két napig volt Sophienál, meghallgatta orosz sikerét, elpanaszolta öregsége bajait, aztán elutazott Innsbruckba, ahol a kis Thománnal és Linával volt találkája. Születésnapjára Rómába akart menni, de a Pó megáradt, elmosta a töltéseket és ő itt lett hetvennégy esztendőss Innsbruckban, kedélyes estén, tanítványai között. S mikor hamarosan megint utazni lehetett, Linával és Thománnal együtt indult Rómába.

Carolyne összecsapta a kezét, mikor meglátta.

— Rettenetes, hogyan tönkrement maga! De nem is csoda. Borzasztó, miket hallok magáról. Azt a Schmalhausen nevű bestiát agyon kellene verni. Az teszi tönkre magát.

— Hagyja, nagyon jó leány. Gondomat viseli.

— Nagyon szépen viseli gondját. Hiszen magába hálni jár a lélek. Szörnyű, szörnyű. Külömben gratulálok, hogy dédapa lett.

— Én dédapa?

— Hát nem tudja? Gravina grófnénak Siciliában fia született. Manfrédnek hívják. Éppen a múlt héten hallottam. Maga nem tudta?

— Nem tudtam, — motyogta az aggastyán, — engem nem értesítettek.

XVII

Az utolsó út Párisban kezdődött. Itt előadták az esztergomi misét. Az aggastyán a Calais-szállóban vett lakást. Munkácsyné azonnal felkereste és nem hagyta békén addig, míg meg nem ígérte, hogy Londonból visszajövet hozzájuk költözik. A magyar

festőnek az Avenue de Villiersn volt fényűző palotája. Ott festette most a Mozart haláláról szóló képét, betegen, sorvadni kezdő hátgerinccel, végezve rettentően hajszott robotját az érvényesülésben páratlanul ügyes, de rabszolgahajcsár felesége mellett. Az ő arcmását is megcsinálta a festő, a kép remekül sikerült, de a beteg elméjű festő már ecsetjével is dadogott: „Liszt Fererencnek“, ezt festette a képre felírásul. Szomorú ház volt ez, leverő és megindítóan tragikus. Nem szeretett itt lenni, pedig Munkácsyt, akinek asztalosinasi darabosságában volt valami paraszti előkelőség és nagyság, nagyon megkedvelte és az asszonyt is szerette, mert eszes volt, formátlan elhízottságában is roppant mozgékony és humoros.

A misét most is a St.-Eustacheban adták elő, mint húsz évvel ezelőtt. De most jelentős sikerrel. A Colonne-hangversenyteremben pedig eljátszották a Les Préludesöt, a zenekarra átírt magyar rapszódiaát és az Orfeuszt. A lapok már egészen más hírokat pengettek, az új zene húsz esztendő alatt beszivárgott a hangversenyélet ereibe. Az aggot nagyszerű hódolat ünnepelte. Erard háromszáz terítékes vacsorát rendezett neki. És itt leült a zongorához. Az öreg Klingsor, a magyar varázsló, még egyszer elképpedt ámulatba ragadta Párizst, mint hatvan esztendeje. Itt nem hallottak így zongorázni azóta sem, mióta ő utoljára játszott. Pedig öreg volt már nagyon; mikor leült a zongorához, óvatosan kellett kapaszkodnia és lassan-lassan leereszkednie, mert egyensúlyát igen könnyen elvesztette.

És megint átkelt a csatornán, hogy meglássa utoljára Londont, ahol azóta sem járt, mióta Marie idejött utána és olyan keserves, botrányos időket éltek át itt ketten. Most csak diadalban és hódolatban volt része. A St. James Hallban eljátszották az Erzsébetet. Akkora sikere volt, hogy az egész hangversenyt pár nap múlva elejétől végig meg kellett

ismételni. Ott volt Edward trónörökös is a feleségével, idős úr már maga is, pocakja ellenére is kábítóan elegáns. Másnap Viktória fogadta Windsorban. Nem látták egymást évtizedek óta. A hajdan oly szép királyné alaktalan kis anyóka lett, a hajdan oly délceg arszlán csoszogó, roskatag kanonok. Nézték egymást mindaketten s miközben formás udvari mondatokat váltottak, sóhajtva gondolt a messzi múltba hullott ifjúságra mindakettő.

Visszatért Párizsba a viharos csatornán keresztül. Most Munkácsyéknál lakott. A tengeri út megviselte, ágyba kellett feküdnie. Ott betegeskedett az idegen háznál, aztán nagynehezen talpra állott, esténként eljött Munkácsyékhoz a szintén Párizsban tartózkodó Rubinstein. Whisteztek, beszélgettek. De egészen nem jött helyre. Fáradtan, göthösen húzta a lábát, köhögött, lázai voltak. Mégis meg kellett ígérnie Munkácsynénak, hogy a nyáron meglátogatja őket Luxemburgban, colpachi kastélyukban.

Weimarban már várta Meyendorffné, aki mégis csak visszaütközött Rómából. Ezzel a weimari tanítvány-élet kedélyes, kedves hangulata is megszűnt. Az öregedő báróné erőszakos lett, zsarnokos, csúfondáros modorú. De szabadulni nem lehetett tőle. Mikor az este érkezett, nem menekülhetett előle sehova, sorsába beletörődve kellett átcsoszognia hozzá. Együtt vacsoráztak, olykor más vendég is volt jelen s az öregedésével rosszmájúvá változott asszony gonosz tréfákkal csúfolta a tehetetlen öreget, Lináról és más rajongó növendékekről gúnyolódva.

Egy napon távirat jött Cosimától, hogy érkezik. Ez a távirat teljesen felkavarta az aggot. Izgatottan vitte át a sürgönyt a bárónéhoz.

— Látja, mégis csak kellek Cosimának. Mégis rájött, hogy óhajt engem. Mégis csak az én leányom, hiába haragszom rá.

— Ugyan ne legyen olyan naiv. Bayreuthban gyenge az idei elővétel. Magára szükség van, mint kiállítási tárgyra. Mint attrakcióra. Cosima nagyon jól tudja, mit csinál. Idejön, szól egy-két jó szót és maga úgy fog szaladni Bayreuthba, mint a pudlikutya, amelyiknek csettintettek.

— Én? Inkább a fejemet hagynám levágni, minthogy odamenjek.

— Csak ne fogadkozzék. El fog menni.

— Majd meglátja, hogy nem.

— Majd meglátja, hogy igen.

Hősiesen elhatározta, hogy most majd megmutatja Cosimának. Érzékenyen meg fogja büntetni: az idén nem megy Bayreuthba. Majd csak jövőre.

Mikor Cosima leszállt a vonatról, ott állt a perronon a roskadozó, hajlott öreg ember. Cosima egyenes tartással, kemény léptekkel jött hozzá. Ő nyakába borult leányának és keserves zokogásra fakadt. Melle rázkódott, köhögni kezdett, ott sírt fuldokolva, levegőért kapkodva.

— Ne csináljunk feltűnést, papa. Jöjjön.

Karonfogta és vitte kifelé. De apja nem tudott annyira sietni. Lassan kijutottak a kocsihoz. Mikor felültek, az öreg megint csak elkezdett sírni. Wagner halála óta most látta leányát először.

— Nézze, papa, — mondta Cosima, — mikor a kertészetben végre egymás mellett ültek és ő sírva szorongatta leánya kezét, — maga bizony nyal azt hiszi, hogy jogosan neheztel rám. Az ellenkezőről úgysem tudom meggyőzni. El kell viselnem a haragját. De Danielára nem szabad haragudnia. Az ő nevében jöttem, hogy meghívjam az esküvőjére. Daniela július elején megy feleségül egy igen kiváló fiatalemberhez.

— Kihez?

— Hiába mondom, hogy Thode műtörténész, úgysem ismeri. Ha maga nem volna ott az esküvőn, Daniela vigasztalhatatlan volna, és a Thode szülei is

tudjisten miket gondolnának. Szóval Daniela általam kéreti, hogy jöjjön el az esküvőre Bayreuthba.

— És te nem kérsz?

— Én nem kérhetem, mert rám neheztel.

— Fejeltsük el az egészset, Cosette, akarod? És légy megint az én kedves, jó leányom. Csókolj meg.

Cosima megcsókolta apja arcát kétfelől. Az öreg ember sugárzott a boldogságtól.

— Megyék, természetes, hogy megyék. Az ünnepi játékokra is akarok menni. Okvetlen elmegyék.

— Arra is számítunk. A Wahnfried kényelmetlen lenne magának, ott sok olyankor a jövés-menés, de Fröhlignénél megint meglesz az a jó kis lakása, ott nem zavarja senki.

— Jó nekem akárhol, csak veletek lehessenek.

Nem tudott betelni leánya látásával. Folyton fogta a kezét, símogatta. Kérdezgette a gyerekekről. Milyen a Gravina-dédunoka? A két kicsi mit csinál? Fidi még mindig építész akar-e lenni? Kik játszanak a nyáron Bayreuthban? És még száz kérdése volt. Ha Cosima egy hétig maradt volna, még mindig lett volna kérdezni valója.

De Cosima nem maradt egy hétig. Küldetését elvégezvén, mindjárt vissza is utazott. S az aggot az öröm is úgy megrázta, hogy betege lett. Alig vánszorgott már elnehezedett és dagadozó lábán. Meyendorffné, miután napokig gyötörte az öreget, hogy milyen gyenge és befolyásolható, s ezzel még betegébbé tette, egy napon erőszakal elvitte Halléba, az orvos-városba, hogy ott konziliumot tartasson fölötte. Az orvosok apróra megvizsgálták az öreget.

— Mi ez a lábamban? — kérdezte ő.

— Víz, — felelt nyersen az egyik orvos.

— Akkor jó. Mert ne higgye, hogy én nem tudom, mit jelent ez a víz. Annyit még én is értek a maga tudományához. Meddig élhetek még?

— Azt senki sem mondhatja meg. Ha vigyáz magára a mester, még jó darabig élélhet.

— Az nekem már nem kell. Én csak augusztusig akarom még kihúzni, mert júliusban Bayreuthban kell lennem. A Tristant és a Parsifalt kell látnom. Élhetek addig, mi?

— Hogyne. De nagyon kell vigyázni.

Visszamentek Weimarba. Ott még dolgoztatott is egy kicsit. Hat nagy magyarról csinált zenei arcképeket, azokat fésülgette: Széchenyi, Deák, Eötvös, Teleki László, Vörösmarty, Petőfi volt a hat magyar. Ezekkel még egy utolsó vallomást akart tenni magyar volta mellett. De a munka igen nehezen ment. Most már majdnem egészen vak volt, úgy megromlott a szeme. A levelet is csak akkor tudta elolvasni, ha piros tintával és igen nagy betűkkel írtak neki. Titkára, Göllerich, olvasott fel neki minden egyebet.

Mikor az esküvő ideje elérkezett, elment Bayreuthba. Ott a boldogság szintiszta óráit élte, mindenki nyájas és szeretetteljes volt hozzá, még Cosima is tüntetően kedveskedett vele a násznép előtt. Kacagó szívvel utazott el, alig várta, hogy visszatérhessen, ha megnyílik a színház. Motyogva imádkozott olykor: „Csak addig éltesse, édes jó Istenem, csak addig éltesse.”

Munkácsyénál Colpachon nagyon jól érezte magát. Ott volt Haynald is. A szép parkban nyugodalmas, csendes órákat töltöttek együtt, ösztöndíjat beszéltek meg, muzsikáltak, jól voltak. Az aggastyán még Luxemburgba is bement, hogy nyilvánosan zongorázzék jótékony célra. Utolsó nap, mikor már izgatottan reszketett, hogy csak már jönne az utazás órája, még elment reggeli misére. A reggel csípős volt, esős és kellemetlen. Hideg borzongás futott rajta keresztül, mikor kijött a templomból. Mindjárt tudta, hogy megfázott.

Július huszonegyedikén érkezett Bayreuthba.

Ott találkozott Linával, akinek előzőleg táviratozott. Este úgy érezte, hogy lázas. Másnap reggel hatkor Cosima jött át hozzá. Megreggeliztek együtt, aztán Cosima átment a színházba egész napra. Ő erősen köhögni kezdett, nagyon fájt a melle, szeretett volna lefeküdni, de nem lehetett. Megígérte Cosimának, hogy délben elmegy Hatzfeld hercegnőhöz ebédelni. Délután kártyázni próbált, de úgy reszketett a keze, hogy nem tudta tartani a lapokat. Mégsem feküdt le, mert megígérte Cosimának, hogy este átmegy Wahnfriedbe, ahol estély volt és többen meg akartak vele ismerkedni. Át is ment, kicsit kóválygott vele a világ, erősen köhögött.

— Nagy baj van, — mondta egy idegen úrnak, — már a szivar sem esik jól.

Mikor hazatért a szomszédba, erős láza volt. Másnap mégis felkelt, mert néhány látogatót kellett fogadnia, külföldieket, akik meg akarták őt tekinteni, mint nevezetességet. Délután négykor pedig már kezdődött a Parsifal. Ott ült a családi páholy oszlopának támaszkodva, kínlódva, lázasan, szája elé szorított zsebkendővel, hogy folytonos köhögése ne zavarja az előadást.

— Holnapután Parsifal van, papa — szólt Cosima, — előadás után. Remélem eljön? Nagyon fontos, hogy eljöjjön.

Ő csak fejével bólintott; annyira köhögött, hogy szóval nem tudott felelni. Hazament. Másnap megint idegenek zaklatták, akik Cosimától hoztak névjegyet. Megadó türelemmel felelgetett kérdéseikre, csak egy amerikai asszonnyal volt nyers egy kicsit, aki erőszakolta, hogy zongorázzék neki ott helyben, azonnal valamit. Ez volt pénteken. Szombaton következett a Parsifal.

— Az Isten szerelmére kérem — könyörgött neki Lina —, ne menjen el.

— Muszáj elmennem. Cosima kívánja, megígértem neki.

Lina sírt és rimánkodott. De ő elment. Míg az előadást el nem kezdték, nagy erőfeszítéssel a páholy pereménél maradt. Mihelyt azonban sötét lett, hátravonult és átadta magát a szendergő, fél-éber láz bódulatának. De mihelyt a felvonásköz jött, már megint ott volt elől és tapsolt reszkető, láztól forró kezével, hogy mindenki lássa.

Vasárnap végre beleegyezett Lina rimánkodására, hogy orvost hívjanak. Eljött Landgraf, a bayreuthi orvos. Ez mindjárt azzal kezdte, hogy minden szeszestalt szigorúan megtiltott a betegnek. Az ételt a Wahnfriedből küldték át neki, ezt nem tudta fogatlan szájával megenni, már régóta főttesigán, törött burgonyán és tojásos velőn élt, a Wahnfriedből pedig nagy húsokat küldtek. Lina átment, hogy rendet csinál, de nem eresztették be. Sőt Cosima kiüzent neki, hogy tanácsos volna a beteget békében hagynia, akit úgyis ő tett tönkre. Egész nap nem vett magához mást, mint ásványvizet. Majd meghalt egy konyakért, Lina ott sírt az ágy szélén, de nem mert hozni. Így telt el a hétfő is. Linának most már élesen megüzenték odaátról, hogy jelenléte a beteg mellett nem kívánatos.

— Most elkotródom, — súgta a betegnek — de éjszaka úgyis nyitva van az ablak, bejövök.

Éjfélkor bemászott az ablakon. A sötétben kikapogatta az ágyat. A beteg nem aludt. Ő leült az ágy szélére.

— Hogyvan, drágám?

— Rosszul. Ehhez a doktorhoz semmi bizalmam nincs. Folyton azt mondja, hogy jobban vagyok, én meg folyton rosszabbul érzem magam. Nem hoztál konyakot?

— Nem. Nem mertem. Hátha az orvosnak igaza van.

Kínlódott még egy darabig a szesz égető vágyában, aztán elaludt. Lina kimászott az ablakon. De

másnap korán reggel eljött, abban a hiszemben, hogy ilyen jókor nem látják meg.

— Hogy van? — kérdezte aggódva.

— Sajnos, nem vagyok jobban. Mindjárt felbredtem és mostanig nem hunytam be a szememet.

Ekkor belépett Cosima. Meglátta Linát.

— Kérem, rögtön távozzék innen. Fröhlignél teszem felelőssé, hogy ide senki, de egyáltalán senki be ne tegye a lábát. A beteget nem engedem izgatni és tönkretenni. Távozzék, kisasszony. Hogy van, papa?

— Rosszul.

— Táviratoztam Erlangenbe másik orvosért, az holnap itt lesz és rendet csinál. Ez a Landgraf nem tud semmit. Addig most már legyen türelemmel. Nem lesz ez a baj olyan komoly.

Azzal elment. Lina még előbb elsompolygott. A beteg egyedül maradt. Senki sem volt mellette, Göllerich titkár hasonló hűléssel, lázasan egy másik lakásban feküdt. Teltek az órák gyötrelmes magányban, sóváran kívánta a szeszt, de nem kapott. Egésznap nem jött át hozzá senki. Este szoaré volt odaát, a nyitott ablakokon áthallatszott a zene. És csak Wagnert játszottak, csakis Wagnert. Egy Liszt-szám után éppen úgy epedt, mint egy pohár konyak után.

Másnap megjött Fleischer, az erlangeni orvos. Azonnal megállapította a kétoldali tüdőgyulladást. Cosima is jelen volt, láthatóan megijedt. Kijelentette, hogy itt fog aludni az előszobában és napközben is többször elnéz. De Linának nem szabad belépnie; ha ő nincs itt, ki kell utasítani, — parancsolta az inasnak.

Ő még valami ködön keresztül látta egyszer vagy kétszer föléje hajolni. De ekkor Carolynéről gondolkozott; az jutott eszébe, hogy valami rettenetes történt Carolynenál, valami egész életét megsemmisítő büntetés... mi is csak... nem tudta gondolatait egybefogni... hogyan is volt csak... egész

életre visszafelé büntetés... ja igen, a pápa indexre tette Carolyne huszonkét kötetes művét...

Aztán Carolyne ott termett mellette lebegve, fiatalon, menyasszonyi ruhában és kézen fogta. De ő elrántotta a kezét, mert meglátta Lilinet. Liline jött feléje mosolyogva, pirulóan. Ő pedig átkarolta Lilinet, erősen magához szorította és száját kereste a szájával. Ekkor csókolta meg először. Tündéri zene szólt közben.

De a látomás szétfoszlott és elhallgatott a zene is. Valami távoli zúgás közeledett s ő hirtelen ropant könnyűnek érezte magát. Nőtt, nőtt, még nagyobb lett, emelkedett, elborította a világot. Irtózatossal lendülettel süvített a végtelenségben és tudta, hogy most van az, amikor nyomtalanul beleolvad Istenbe.

Ekkor találta meg először azt a tökéletes odaadást, amelyet egész életében hiába és oly sóváran keresett. És nem elméjével többé, hanem teljes lelki voltával most értette meg, hogy mindig azt kereste.

Országos Széchényi Könyvtár

VÉGE.

HARSÁNYI ZSOLT

Harsányi Zsolt nagy magyarok életének krónikáiban keresi az egész magyarság értékeit. Minden könyve egy-egy óriást támaszt életre.

Ecce homo

Munkácsy Mihály életének regénye

Szólalj, szólalj, virrasztó!

Zrinyi, a költő életének regénye

Ember küzdj...

Madách életének regénye

Az üstökös

Petőfi életének regénye

SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI
INTÉZET KIADÁSAI

